

*Л.Е. Дещинський, С.В. Терський,
Р.Д. Зінкевич, Я.Я. Демісов*

Історія української та зарубіжної культури

*Л. Є. Дещинський, С.В.Терський, Р. Д. Зінкевич,
Я. Я. Денісов*

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ

*Експертською вченою радою
Інституту суспільствознавства і гуманітарних наук
НУОДовська позитивно
на підтримку з бібліотечним матеріалом
випусканих аттестатів*

Львів
Видавництво «Бескид Біт»
2008

УДК 930.854.447(075.8)
ББК 73.13(Укр) – 7.1(0) – 7

Результати роботи Інституту історичної та культурологічної науки НАН України та Інституту історії та культурології НАН України за період з 2008 по 2009 рік

Рецензенти:

Сухий О. М., д-р істор. наук, професор кафедри історії України Львівського Національного університету ім. І. Франка
Паєр І. С., д-р істор. наук, співробітник Інституту українстваєства ім. І. Крип'якевича НАН України

Дещинський І. С., Терешкий С. В., Зінкевич Р. Д., Денисов Я. Я.
Історія української та зарубіжної культури. Підручник. — Київ:
Видавництво «Бескид-Біт», 2008. — 252 с.
ISBN 966-8450-31-0

Підручник курсу "Українська та зарубіжна культура" складений згідно з навчальною програмою з історії технічної школи в Україні з орієнтацією на гуманітарні науки. Подано докладніші факти, які дозволяють орієнтуватися. Він допоможе студентам зорієнтуватися в головних досягненнях світової та зарубіжної культури, навчитися аналізувати українські і слов'янські культурні простори та оцінювати значення «культури» для визначення її особливостей порівняно.

Розрахований на студентів вищих навчальних закладів, а також учнів гімназій та інших навч. закладів.

Львівський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

№

ISBN 966-8450-31-0

© Дещинський І. С., Терешкий С. В.,
Зінкевич Р. Д., Денисов Я. Я.
© Видавництво «Бескид-Біт» 2008

ПЕРЕДМОВА

Вивчення історії української та зарубіжної культури займає важливе місце у підготовці молодих спеціалістів — майбутніх будівничих незалежної Української держави. Адже технічна інтелектуальність не може обмежуватися лише вузькопрофесійними знаннями в обраній сфері. Вона має ґрунтуватися на ґрунтовних знаннях з гуманітарних наук, бути всебічною і добре сформульованою, займати активну громадянську позицію. А свідомий громадянин зобов'язаний добре знати культуру свого народу, як і країні збагачені світовою культурою.

Відповідно до навчальної програми вищої технічної школи в Україні і концепції гуманітаризації освіти складено навчальні плани та тексти лекційних матеріалів базового курсу "Українська та зарубіжна культура". Методичні поради до них, підібрані теми рефератів і складений словник термінів та назв.

Мета та викладання дисципліни — ознайомлення студентів із найбільш визначними культурологічними теоріями, здобутками світової та української культури протягом усієї історії еволюції і формування системи знань про закономірності культури.

Завдання вивчення дисципліни — формування у студентської молоді цілісного уявлення про шляхи розвитку людської цивілізації, основні її етапи та культурно-історичні епохи, повноти загальних закономірностей культурної еволюції, самобутності характеру української культури, її цінних взаємозв'язків із європейською та світовою культурою.

В результаті вивчення дисципліни фахівець повинен знати:

- теоретичні основи предмета як окремих галузей наукового знання;
- головні приклади культурологічних досліджень;
- сутність феномену культури як класової сфери суспільної свідомості.

Підготовлений фахівець повинен вміти:

- орієнтуватися в основних культурологічних концепціях і напрямках;
- аналізувати український етнонаціональний культурний простір;
- застосовувати знання з історії культури для визначення типу особистісної поведінки.

Тема 1. КУЛЬТУРА: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ

Цілі

- 1.1. Поняття „культура” Етимологія та зміст терміна.
- 1.2. Природа і культура.
- 1.3. Структура та функції культури в суспільстві
- 1.4. Типологія культур Етнічна, національна та світова культура
- 1.5. Художня культура та художній стиль культурної епохи.
- 1.6. Культура і людина
- 1.7. Культура і цивілізація.

Методичні поради

Експонуючись до першого питання, звертаємо увагу на такі моменти.

- багатогранність та багатозначність поняття „культура”, його перекладення та еквіваленція;
- сучасне трактування поняття „культура”, його гуманістичний імпульс;
культура як система цінностей, якісний показник духовно-морального потенціалу суспільства;
- цивілізація і культура, їх взаємовідношення;
- культура і природа, роль культури в подоланні сучасної екологічної кризи;
натуралістична, лінійна, циклічна концепція культури;

У другому питанні аналізуємо:

- поняття культури в античній свідомості;
- появу сучасного значення терміна „культура”, його етимологічні відмінки;
доля і на культурний процес в добу Просвітництва;
лімезьку класичну філософію як етап у розвитку уявлень про культуру;
- погляди на культуру прихильників концепції „природної людини”;
- вироблення універсального наукового поняття культури.

Налюбовля на трьох питаннях будувати такову схему:

- основний принцип структування культури, її поділ на матеріальну та духовну, народну та професійну, елітарну та масову, суспільну та особисту;

- функції культури: пізнавально-інформаційна, світоглядова, комунікативна, нормативно-регуляторна, спільнототворча, інтеграційна;
- роль культури в житті студентської колекції;
- типи культури: історичні, формаційні, регіональні, індоканальні, професійні тощо;

У четвертому питанні характеризуємо:

- національну культуру як основу культурної картини світу;
- поняття "національної культури", її запоруки та фактори творення;
- елітарну культуру;
- роль культури в процесі національної самоідентифікації, закріплення національної самосвідомості;
- значення збереження традицій, мови в державотвірних процесах, в сучасних умовах національно-культурного відродження в Україні;
- систему загальнонаціональних та національних культурних цінностей;
- основні етимологічне розрізнення культур:
- масову, елітну, марсову культуру;
- історичні етапи розвитку світової та української культури;
- культурно-історичну етимологію.

У п'ятому питанні, як окрему структурну частину духовної культури, виділяємо художню культуру з висвітлюємо:

- мистецтво, характерні риси художньої культури;
- специфіку мистецтва — однієї із форм суспільної свідомості;
- необхідності художнього творення та художнього сприйняття;
- види та жанри мистецтва, поняття "художнього стилю", історичну еволюцію стилів у європейському та українському мистецтві.

У шостому питанні з'ясовуємо взаємодіювання людини і культури, вгадуємо на різних аспектах:

- нерозривний зв'язок культури і людини;
- людина як суб'єкт і об'єкт культури;
- відношення та зміст понять "цивілізація" та "інкультурація".

Сьоме питання розкриваємо за такою схемою:

- виникнення поняття про цивілізацію;
- етнічне цивілізація в праці Морабо (XVIII ст. н.);
- Кант, Руссо, Шлегель, романтики про цивілізацію;
- характеристика ІІ Моріана різних цивілізацій;
- оцінка цивілізації Теннісом, А. Вебером, Шпенглером, Маківером.

1.1. Поняття "культура". Етимологія терміна

Приймаючи до вивчення такого складного і специфічного явища як культура, треба звернути увагу на багатозначність цього поняття. У 1952 р. американські дослідники Кребер і Клакхорд нарахували 164 визначення терміна "культура". Вже через 20 років французький культуролог А. Мольєра налічав 250 визначень. Зараз — близько 500 визначень цього терміна. Проаналізувати їх усіх ми не маємо змоги, тому зупинимось на основних.

Слово "культура" латинським походження і в буквальному перекладі означає: — обробка, догляд, вдосконалення. Стосовно духовного життя людини — вперше використано філософом Цицероном у праці "Тускуланські диспути" (45 р. до н.е.). Він називав філософію культурою душі, тобто мистецтвом вдосконалення своїх розумових здібностей.

Сучасне розуміння поняття "культура" запропонував німецький просвітник С. Пюфендорф у 1684 р. Поняття "культура" призначене для позначення всього того, що відрізняється від природного, природного, тобто того, що створене людиною, має соціальне, позитивне, логічне походження. У цьому розумінні культура розглядається як сукупність усіх матеріальних і духовних цінностей, створених людиною за час свого існування. У цьому значенні поняття "культура" виявляється і в наші дні.

Основні сучасні підходи до визначення категорії "культура":

- *сирально-атрибутивне визначення*: графікування культури як специфічного змісту суспільного життя (т.е. що поді суспільством

— не є культурою). Наприклад, Б. Малиновський називає культурою суспільне наслідування; Х. Орста-і-Гассел — соціально спрямування, що його надає людство; культури як індивідуальних біологічних потенцій; А. Фенер визначає культуру як суспільний досвід колективної життєдіяльності людей.

— *діяльність і спосіб життя* трактування культури як специфічного способу подолання диявольності. Культура при цьому розглядається як цілісна єдність способів і продуктів людської діяльності, в яких реалізуються її активність і жвавість, її самовдосконалення, задоволення потреб, гармонізації відносин між людиною і суспільством, людиною і природою. Нелюдік визначення: людина та її розвиток за такими трактуваннями стають похваленими стосовно способів, засобів, технологій діяльності, тобто культура виступає тільки в предметній формі існування.

— *культура як сфера співвідношення та розвитку людини та світу* людини: культура і людина в певному розумінні одне ціле, культура живе в людях, в їх творчості, переживаннях, водночас люди живуть у культурі. Культура, з одного боку, поступово змушує людину в протиріччя і ситуації, які вимагають вирішення, а з іншого — пропонує засоби подолання цих протиріч, засоби, за допомогою яких людина утверджує себе в цьому світі.

аксіологічне визначення — сприйняття культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей. Цінність є значенням предмета для людини як суб'єкта культури. М. Хайдеггер: культура — це реалізація верховних цінностей шляхом культивування людських чеснот.

світотвірне або інформаційно-знакове визначення культури — це сукупність мов, що ведуть інформацію про світосприйняття природи, характер і рівень його знань, вірувань, моральні уявлення тощо. Ю. Лопман: культура — це механізм, що створює сукупність текстів; Б. Успенський: культура — це знакова система.

— *визначення культури як системи*. Тут істотним є визнання культури як багатосистемної: за своїм складом, тому науковому дослідженню мають підлягати не тільки різні аспекти культури, але й різні форми її існування — наука, мистецтво, техніка, релігія, мораль, різні її інститути — політичні, правові, освітні.

Аналіз представлених підходів до визначення культури дає змогу зробити висновок, що формулювання змісту досліджуваного

поняття фактично відображає лише один бік цього складного явища. Свій підхід до культури обумовлений багато в чому дослідницькими поставками, оскільки культура є для об'єктом вивчення з боку філософів, істориків, соціологів, психологів, етнологів тощо. Тобто спосіб планування досліджуваного феномену потрапляє в площину від теоретичної методики. Водночас уявлення інтерпретації культури можна розглядати не як взаємонісключаючі, а як взаємодоповнюючі.

1.2. Природа та культура

Проблема співвідношення природи і культури — одна з перших у плануванні феномена культури. Культуру не можна зрозуміти, не виділивши її в особливу сферу реального проти природи. Вже в початкових способах пізнання культури її визначали як відмінне від природи (природи). Таке визначення на довгий час заклало розуміння природи і культури як рівнозначних субстанційних сфер буття, не тільки роз'єднаних, але й протилежних одна одній. Однак очевидність того факту, що людина — суб'єкт та носій культури постійно перебуває в об'єктивному зв'язку з природою, вимагає відчужити в абсолютній істині цього визначення особливості, виокремлення дієвості цього взаємозв'язку природи та культури.

Нарині з цим традиційним уявленням стосовно природи та культури існує протилежне бачення, яке, в свою чергу, розвиває своєрідність культури повним ототожненням її з природою, перенесенням на культуру природно-біологічних характеристик. У такому випадку культуру розуміють як пряме продовження органічних процесувань, як вироблені на основі інстинктів форми поведінки, що гарантують людині виживання.

Обидві крайні позиції в уявленнях про природу й культуру лише загострюють проблему їх співвідношення, вимагаючи визначення як своєрідності, так і відомозалежності цих реалій буття.

Вже на рівні визначення змісту понять "природа" та "культура" простежуються їх взаємні зв'язки.

Поняття "природа" — одне з найширших. Передовсім, природа обіймає все те, що виникло та існує само по собі, незалежно від волі людини. Як результат узагальнення, поняття "природа" охоплює

всє існуюче і бідніше до поняття матерії. Але не визначення бідної матерії природи як матеріального джерела в її досвідчавому бутті. Для означення дійсного існування людини як природного і, водночас, соціально-культурного чинника, за поняттям "природа" закривається вся сукупність природних умов існування людини. Така "природа" фіксує новий межє життєдіяльності людини, відмінність умовних об'єктивних обставин людського буття від внутрішніх особливостей самої людської життєдіяльності. Тому природа — не об'єктивна, незалежна реальність, яка передє людському соціально-культурному існуванню, навть і в окремих відхидах, як його організм чи антропологічні характеристики.

Поняття "культура" у первинному значенні обирає все те, що оброблено, перетворене людиною (суспільством) що несе в собі людське начало.

Таким чином, перше визначення понять "природа" і "культура" виявляють їхню відмінність: під культурою розуміють щось створене людиною, і в цьому значенні — штучне, під природою — все те натуральне, що існує за незалежними від людини законами. Але ж в дійсному, об'єктивно-історичному існуванні природа, культура і суспільство являють собою нерозривну єдиність, цілісність, а ніяк не механічну суму частин. І хоча на перший погляд межа між культурою та природою здається очевидною, насправді культура не тільки відділяється від природи, але й передбачає її наявність як постійну і необхідну умову свого існування та розвитку. Це, по-перше, об'єктивні природні умови як загальний предмет людської праці, завдяки чому здійснюється саме людське життя. По-друге, це об'єктивне матеріальне початок в самій людині. Таким чином, можливості буття культури задаються природою.

Природа — вихідний пункт людського розвитку. Людська залежність від природи базується не тільки на тому, що людина — продукт органічної еволюції природи. Процес людського буття дедалі більше потребує взаємозв'язку з природою як необхідної передумови. Однак змістом людського буття є культурне вибіднення зі стану безпосередньої залежності від природи, підпорядкування цієї залежності людському розуму та волі. Тому перебуваючи в об'єктивному зв'язку з природою, людина виробляє суб'єктивні засоби та створює умови оволодіння цим зв'язком.

Отже, культура — специфічний спосіб існування людини в природі — не тільки не усуває значення останньої в людському бутті, але й сама є засобом взаємозв'язку, засадом людської існує в природі. Культура єдине людське життя і суспільство з природи, і водночас, є засадом "виокремлення" людини з природи. Чим гартовіша взаємодія людини з природою, тим якісніше її життя з точки зору культурного розвитку.

1.3. Структура, рівні та функції культури в суспільстві

Історичний поділ культури на матеріальну і духовну не можна вважати достатнім і осягду на розкриття її комплексного аспекту. Сучасні підходи до структури культури ґрунтуються на концепції російських дослідників К.Орловського та А.Філарова, які виділяють два рівні функціонування культури — *спеціалізований і буденний*. Буденна культура пов'язана із побутовою практичною діяльністю, засадом дія на рівні виховання і соціальних контактів. Спеціалізована культура вимагає спеціалізованої освіти.

В межах спеціалізованої культури виокремлюють й кумулятивний і трансляційний компоненти. Кумулятивний компонент реалізує процес накопичення професійного соціокультурного досвіду, кумуляції личностей суспільства. Кожному кумулятивному елементу на спеціалізованому рівні відповідає елемент на буденному рівні. Кумулятивний компонент включає:

— *культуру соціальної організації і регуляції* (господарча, правова, політична культури на спеціалізованому рівні, домашнє господарство, мораль і суспільна думка, міжособистісні стосунки і звичаї на буденному рівні);

культуру пізнання світу і людини (філософська, наукова, релігійна, художня культури на спеціалізованому рівні, буденний світогляд, практичні технології, мистецтво, ужиткове мистецтво на буденному рівні);

культуру фізичної репродукції, реалізації і рекреації людини (спорт, фізична культура, культура фізичного розвитку, медична культура, кулінарна культура, культура відпочинку на спеціалізованому рівні, масовий спорт, самозабавляння, традиції споживання, неорганізовані форми відпочинку на буденному рівні).

Трансляційним компонентом здійснює взаємодію між культурним і побутовим рівнями. Він включає культуру трансляції соціального досвіду між поколіннями, культуру масової інформації, інформаційно-кумулятивну культуру (освіта, телебачення, радіо і преса, музеї, бібліотеки тощо на спеціалізованому рівні, домашнє виховання і народна шкільниця, чутки і переконання, ритуали і церемонії на побутовому рівні).

Виявлення сфери культури дозволяє з'ясувати її основні функції. До них належать:

соціалізаційна функція забезпечує пристосування людини до динамічних природних і суспільних умов їхнього існування;

– *інтеграційна функція* здійснює соціальну консолідацію людей, підтримує комфортні умови їхнього колективного існування завдяки формуванню спільних смислів, спільних цлей та спільних цінностей;

– *нормативна функція* передбачає наявність системи дичаць, стандартів поведінки, способів життя, які базуються на значному досвіді соціокультурної регуляції і впорядковують життя діяльність людей у суспільстві.

інформаційна функція спряня на накопичення соціально значущих раціональних та іраціональних уявлень і досвіду, впорядкування і систематизації уявлень про насколінний світ з метою перетворення дійсності. Основним результатом реалізації цієї функції стає створення універсальної картини світу.

Наведений перелік функцій не висчерпує усєї повноти взаємодії культури і суспільства, проте дає певне уявлення про ті завдання, які культура покликана виконувати.

1.4. Типологія культур. Етнічна, національна та світова культура

Беззмісний складність феномена культури та різноманітності його проявів вимагає певного їх впорядкування. Класифікація культури може здійснюватися як в просторі однієї культури, так з ставовно множинних культур як цілих феноменів. Основною побудови типології культури є зовні ознаки, що дають змогу об'єднувати

окремі феномени в групи і рифікувати їх за наявністю чи відсутністю певних ознак. Найір підстави для класифікації складають завданнями конкретного дослідження.

Сучасне культурологічне знання представлене різними типологіями. Культурні класифікують за такими ознаками:

- за *основан* (репресивна, прогресивна, традиційна, модерністична);
- за *масштабом охоплення* (масова, елітарна);
- за *кількістю джерел знань* (моністична, полістична);
- за *домінуючими формами* (аграрна, індустріальна, наукова).

У етнографії використовують соціокультурно-культурні типології на основі комплексу особливостей господарства і культури, що складаються в народів, які перебувають на одному рівні соціально-економічного розвитку та подібному географічному середовищі. Зі збільшенням типологією виокремлюються три послідовних культурно-господарчих типи докласистичної доби: присівільний (мисливство, рибальство, збиральництво, ручне землеробство, орне землеробство).

Випадається також розрізнення культур на матриархальні та патріархальні. Провідними цінностями матриархальної культури є зв'язок з землею, кривні угні, пасивне ставлення до природи, рівність усіх людей. Патріархальні культури ґрунтуються на суспільній ієрархії, відносинах підкорення, вторгненні у довкілля.

Підстави для класифікації культур можуть виступати також їх технологічні основи. Наприклад, Ю. Лотман, спираючись на процес зміни типу комунікації, виокремлює неписьменну культуру, письмєнну, книжну культуру нових інформаційних технологій.

Важливою підставою для культурної типології є також домінуючі типи соціальної консолідації. Так, А. Флєр виділяє кровний та етнічний типи культур. Перший характеризується домінуванням кровних зв'язків у суспільстві, зберіжених у формах спільної емії, другий ґрунтується на досвіді спільного проживання на спільних територіях, спільній господарській діяльності та обсягах. У добу виникнення буржуазних націй здійснюється становлення національно-етнічних культур, в межах якого знижується значимість станово-цифференціальних початків, домінують загальнонаціональні стандарти культурної компетентності, національний економічний інтерес.

Найбільш значимими сегментами цілих локальних культур є *субкультури*. Субкультура об'єднує спільним стилем життя, ієрар-

химоціностей, менталітетом носія. Існування субкультур пов'язане з тим, що практично кожна культура внутрішньо неоднорідна, аби « існуючи різні та стаціонарні, професійними, конфесійними, функціональними ознаками групи. Субкультура завжди єрмістична, вона не прагне вийти за свої межі».

Субкультури можуть бути асоціативними чи соціальними специфічними. Конфесійна субкультура об'єднує людей на підставі спільної релігії, її світоглядних постанов. Вона задає певні норми побутової поведінки, залучення до духовних цінностей. Професійна субкультура ґрунтується на визнанні спільності свідомості та поведінки на підставі особливостей технології певної професійної діяльності, професійної традиції, професійного сленгу. Станова субкультура проявляється в ознаках соціальної престижності, стилі поведінки й одягу, способі життя, які докорінно відрізняються від існуючих соціальних порядків.

Виплинення молодіжних субкультур пов'язане з невизначеністю соціального статусу молоді людини в тому її віці, коли вона є фізіологічно і психологічно готова для участі в "дорослому" житті. Молодіжні субкультури дають молоді можливість пошуку майбутньої соціальної ролі, яку він отримув в процесі залучення до неформальної групи. Таким молодіжним субкультурам властиві ознаки протесту проти соціально закріплених цінностей, підірвання повного підкорядкування енергії внутрішньо групових норм, обстолювання гедонізму як стратегії існування, моральї невідомості.

Своєрідним феноменом сучасності стало становлення *массової культури*. Її зародження супроводжує процес урбанізації та індустріалізації, формування транснаціональних корпорацій та індустріального суспільства. Впливають такі основні компоненти масової культури:

індустрія субкультури дитинства і масова школа, спрямовані на уніфікацію виховання, стандартизацію пінісної свідомості людини.

– ЗМІ, що інтерпретують актуальну інформацію на основі стандартизованих кліше.

– система державної идеології та масової соціальної дисципліни, яка контролює свідомість людей та їх електоральну поведінку на основі примітивізації системи цінностей;

– організація та стимулювання масового споживачього попиту, що формує стандарти престижності та вибірочі споживання як способів існування людини;

формування іміджу та фінансової дисковолості пидвіліків, які запроваджують стандартизовані ідеали людини,

– індустрія розваг, спрямована на примітивізацію смислів художньої творчості.

Сучасна історична типологія культури виходить з того, що соціокультури: утворення еволюціонують шляхом саморозковалення, невпинно рухаючись до більш високіх рівнів організації. Український дослідник Ю. Павленко виділяє такі етапи світової історії культури:

- первісне суспільство,
- формування ранніх цивілізацій, що починається з іколотичної революції;
- ранні цивілізації давнини (III-I тис. до н.е.),
- традиційні цивілізації (I тис. до н.е. — XV ст.);
- індустріальне суспільство та макромодернізація (від XVI ст.).

1.5. Художня культура та художній стиль культурної епохи

Особливою формою духовної культури є художня культура, тобто процес створення, використання та зберігання творів мистецтва. Вона є наслідком творчої діяльності діячів мистецтва, що здійснюється у специфічній образній формі та специфічними художніми засобами. Результатами мистецької діяльності є твори мистецтва, у яких дійсність відтворюється у формі художніх образів.

Художня культура нерозривно пов'язана з мистецтвом. Мистецтво — це специфічний спосіб пізнання, відображення та моделювання дійсності у формі художніх образів. Мистецтво має свій самий предмет відображення, що є наука — найвищий спосіб. Але при цьому вони користуються різними методами його дослідження та відтворення. Для художнього відображення характерними є емоційність, умовність, образність, метафоричність, гіперболізація та суб'єктивність, зумовлена почуттями, переживаннями та системою міфів.

нову стадію еволюції, де рушійними силами стають колективні творчі можливості людства, яке існує і розвивається за засобами культури.

На відміну від біологічно-природних форм коопераційного існування (наприклад, бджолиний рій чи мурашник) людська спільнота як основа культурного буття реалізується через цю публічність індивідуалізації суб'єктів культуротворення. У тваринному світі індивідуальність істоти поглинається потребами виду. Тварина, як ланка у ланці виживання, не має особистої цінності. Вона — лише момент процесу існування виду, оскільки завдання якого отримати, зберегти, відтворити, передати наслідникам генетичну своєрідність виду.

Людецька культурна єдність базується на протилежній тенденції. Основою творчої-приспосовної діяльності є варіативність людських особистостей. Саме різноманітність індивідуальних можливостей дає спільноті творчу конструктивність, сприяючи освоєнню реальності не вузькими мірками одного виду, а універсальними мірками світу. Людина, виходячи до культурної полісності, не тільки не втрачає, а, навпаки, набуває індивідуальної цінності. Тому на відміну від природної єдності людина в культурі є частинною цілістю і, водночас, не перестає бути цілією.

Таким чином, розглядаючи в загальному біологічну та культурну еволюції, можна констатувати, що людина як продукт цих стадій еволюційного процесу є "точкою перетину", яка поєднує культуру та природу. Природа є першохроновою, на якій розвинулась людина; природа становить буття людини. У тій же час культура — це існування буття в його людській специфіці, яка виділяє людинську істоту з безпосередньої тваринної залежності від природи. Саме завдяки культурній еволюції людина набула і вдосконалила свої найхарактерніші риси і властивості. Творячи культуру, людина постійно спонукається на подальший саморозвиток, а також стає силою розвитку природи.

1.7. Культура і цивілізація

Особливе місце в культурологічних дослідженнях посідає проблема співвідношення культури і цивілізації. Якщо поняття "культура" є складним для розуміння на науковому рівні і добре окреслюється іншими поняттями на буденному рівні, то поняття "цивілізація" в

науковому плані на рівні буденного сприйняття є найбільш незрозумілим і найбільш понятливим апаратом культурології.

Термін "цивілізація" латинського походження і в буквальному перекладі означає — громадянський, державний, вихований. У жодному разі не входить лише у XVIII ст. В. Мірабо у праці "Зах законів або Трактат про виховання населення" (1757) використовує його як термін, що означає пов'язування — значить, просвіту. Просвітники XVIII ст. подіювали і в розуміли таку стадію розвитку людства, яка характеризується наслідком просвітництва — писемності, що гарантувало надійний спосіб зберігання та передачі інформації, створенням складних форм релігії та владанням основ держави. Цивілізованим вони називали таке суспільство, яке ґрунтується на засадах розуму та справедливості.

У сучасній науковій літературі немає єдиної у трактуванні цього поняття, тому вкажемо тільки на основні точки зору.

Часто поняття цивілізації використовують як синонім до поняття культури, що не має ніякого смислового навантаження і позначає культуру і цивілізацію (цивілізація):

— іноколи термін "цивілізація" вживається для позначення матеріальної культури, що характеризується розвитком продуктивних сил, освоєнням техніки, побутовими умовностями тощо. У такому випадку цей термін протиставляється духовній культурі.

— поняття "цивілізація" вживається для характеристики стану суспільного розвитку, що настає після первіснообщинного ладу. При цьому виділяють такі етапи цивілізації: створення класів і держави, приватна власність, розподіл праці, урбанізація, виникнення писемності та науки.

— поняття "цивілізація" може вживатись для позначення окремих етапів у розвитку суспільства або народів, наприклад, буржуазна цивілізація, технічна, аграрна тощо. У цьому разі вона може зблизитися з поняттям суспільно-економічної формації. Однак у межах однієї цивілізації можуть співіснувати різні формати та етнічна цивілізація створюється буржуазною Японією, соціалістичною Китаєм, патріархальною Афганістаном.

— поняття "цивілізація" може вказувати на певну єдність та цілісність різних культур, підкреслюючи їх загальнолюдський характер (наприклад, сучасна цивілізація).

Духовне життя людини здійснюється в ідеальній і суб'єктивній формах. Воно поведляється від суб'єкта, і його внутрішнім суб'єктивним і станом і наближає до явища культури. Якщо культура включає в себе, з одного боку, багате іно внутрішнього суб'єктивного світу людини, а з другого, ті **цінності**, що мають позитивне значення для людини, сприяють її розвитку і їй важливо, то цінні, оскільки охоплює все створене людиною. Насамперед, це – матеріальні здобутки і технічні досягнення, але також і мораль, право, мистецтво та ін. духовні явища. Разом з матеріальними чинниками вони створюють об'єктивний світ людини, якому вона живе і діє, її соціальне буття. Тому поняття культури має більш ціло виражений соціальний аспект, ніж поняття культури.

Крім того, якщо цінності культури мають чітко виражену позитивну спрямованість, то цивілізація охоплює все створене людиною, у т.ч. і явища, що можуть мати негативні і негативні наслідки.

До витворів сучасної цивілізації, наприклад, належить атомна бомба, але нікому не спало на думку зарахувати її до явищ культури. Екологічна криза, нехочущий стрес, що є наслідком динамічного суспільних процесів, та інші негативні соціальні наслідки науково-технічного прогресу – це теж характерні риси сучасної цивілізації. Тому поняття культури вказує на якість та рівень духовно-моральної потенціальності суспільства. Поняття цивілізації характеризує стан та умови соціального буття людини, що виявляється у досягнутому рівні технічного розвитку та асортименті послуг і зручностей, комфорту, що може забезпечити суспільство на цій технічній основі.

За одним із сучасних визначень (В. Боканю) термін "цивілізація" об'єднує етнокультурну специфіку суспільства, яка враховує саморозвиток, ліквідацію й самоліквідацію автономних локальних цивілізацій, історичну еволюцію людства. Дотепер ще не розроблено єдиних методологічних принципів та критеріїв класифікації певної історичної спільноти, визначення якої автономної цивілізації, яка формується на основі єдності історичної долі народів, які проживають в одному регіоні тривалий час і мають культурні взаємозв'язки. Ці чинники визначають рівень схожості, форми та механізми соціальної організації та регуляції в соціально-правовому і культурному аспектах. При постійних активних взаємозв'язках цивілізацій кожна з них зберігає етнографічне розмаїття.

На підставі систематизації різних підходів можна визначити такі основні властивості категорій "культура" та "цивілізація".

поняття "культура" семантично ширше, ніж поняття "цивілізація", воно відноситься як до невеликого племені (наприклад, культура ірокесів), так і до великих континентів (наприклад, культура Європи).

— поняття "культура" включає в себе як науково-технічний прогрес, так і духовно-гуманістичну співзвучність між племенами, а в понятті "цивілізація" явно відзначаються матеріальні-виробничі пріоритети;

поняття "культура" тісно пов'язане з расовою і національною специфікою людських груп, у той час, як поняття "цивілізація" може до загальноєвропейських глобальних масштабів;

— поняття "культура" обов'язково передбачає наявність в ній певного релігійного настання, без якого неможливо будівництво духовності, цивілізація ж – безрелігійна (М. Бердяєв: "Культура має душу, цивілізація ж має тільки метоси і зброя" [4]).

Дослідження останньої чверті ХХ ст. дозволяють розширити наші уявлення про цивілізацію. Сьогодні можна сказати, що цивілізація культури європейських народів зустрічає з новим системним утворенням – сучасною західною цивілізацією. Цінності цього системного утворення і, напевно, ніж цінності окремих спільнот. Деякі з них зачіпають етнічно-релігійну особливість народів, національні інтереси.

Наприклад: культури, західноєвропейських країн саморозвиваються не тільки у власному етнокультурному площі, скільки в площі культури об'єднаної Європи. Питання співвідношення в різних культурних детермінантах окремих народів територія, спосіб світобачення, релігія тощо) із загальноєвропейськими детермінантами єдиного європейського дому – уже не стільки питання культурології, скільки політики, міжнародного права.

Малодослідженим залишається питання співвідношення між сучасною цивілізацією і культурою. Радянська вважає, що сучасна біла цивілізація в майбутньому можуть обернутися катастрофою для усієї культури. Питання цивілізації у розвитку сучасної західноєвропейської цивілізації завжди є стійкою особливістю народів, співзвучність між національними і загальноцивілізаційними елементами у розвитку культури. Це викликає негативну соціальну реакцію у значній частині населення (англ. доблестський рух).

Питання для самоконтролю

1. Де з'явилася поняття "культура", що воно означає?
2. Чи потрібні пояснення і наукове розуміння поняття "культура"?
3. Що таке культура? Наведіть одні з визначень культури.
4. Який зміст вкладається в афоризм і вульгарне значення слова "культура"?
5. Яку людину можна назвати культурною?
6. Коли виникає сучасне розуміння культури?
7. Що таке матеріальна і духовна культура?
8. Що таке художня культура та художній стиль?
9. Назвіть основні форми і галузі культури.
10. Перерахуйте і поясніть основні функції культури.
11. Назвіть окремі види мистецтва та їх жанрові різновиди.

Словник термінів та назв

1. **Аксіологічний** — ціннісний, вартісний
2. **Еволюційний** — (від лат. *Evolution*) — розвиток — безперервний, поступовий, той, що розвивається поступово і по прямій лінії.
3. **Європоцентризм** — вчення, яке доводить, що найбільший внесок у розвиток світової культури зробили європейські народи.
4. **Інтегративний** — той, що сприяє об'єднанню та згуртуванню.
5. **Комунікативний** — той, що виступає засобом спілкування та зв'язку.
6. **Культура** — (від лат. *colere, colere* — догляд, обробка) — національно за формою та загальнолюдськи за змістом форми і результати матеріальної та духовної діяльності людини, які служать подальшому розвитку та примноженню її творчих можливостей.
7. **Об'єктивний** — той, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї.
8. **Ратіоналізм** — (від лат. *Ratio, ratio*) — філософське вчення, що вірить у безмежну силу людського розуму, його здатності пізнавати світ.
9. **Світогляд** — система поглядів людини на світ та своє місце в ньому.
10. **Семіотичний** — символічний

1. **Суб'єктивний** — той, що існує тільки в душі з суб'єктом, його подорож, і в устатку під неї залежний, протилежний об'єктивному.

12. **Циклічний** — той, що розвивається по замкненому колу за принципом кесторорату

Теми рефератів

- 3.1. Подходження та еволюція поняття "культура"
- 3.2. Культура і сучасна екологічна криза.
- 3.3. Історія та сучасний етап культурологічних досліджень.
- 3.4. Особливості художньої культури як важливого елемента духовної культури
- 3.5. Дві програми спадковості у формуванні індивіда.
- 3.6. Роль культури в житті сучасної молоді.

Література

1. Грушевський М. С. Духовна Україна: 36. Творів — К., 1994.
2. Асєв Ю. С. Стилі в архітектурі України. — К., 1989.
3. Греченко В., Чорний І., Кушнерук В., Рефко В. Історія світової та української культури. — К., 2000.
4. Історія української літератури. Амаг. вид. В 2-х т. — К., 1987.
5. Історія Української архітектури / В. Тиміфрейко. — К.: Техніка, 2003.
6. Історія світової культури / За ред. Левчук І. Т. та ін. — К., 1994, 1999.
7. Кланчук С. М., Остафійчук В. Ф. Історія української та зарубіжної культури. — К., 2000.
8. Коринний М. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. — К., 2000.
9. Лекції з історії світової та вітчизняної культури. — Львів: Світ, 1994.
10. Лобас В. Х. Українська та зарубіжна культура. — К., 2000.
11. Основи художньої культури. Теорія та історія світової художньої культури. Ч. 1. — Харків, 1997.
12. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури. — К., 2000.

13. Художня культура сходу. Сиренівський культурний регіон. Навч. посібник. — К.: Видавництва, 2001.
14. Культура українського народу. — К., 1992.
15. Історія світової культури. / За ред. Лаврова Д.Г. та ін. — К., 1974, 1999.
16. Коринний М. Коринний термінологічний словник з української та зарубіжної культури. — К., 2000.
17. Лекції з історії світової і вітчизняної культури. — Львів: Світ, 1994.
18. Лобас В.Х. Українська та зарубіжна культура. — К., 2000.
19. Ничкало С. Мистецьке середовище. Короткий науковий словник. — К., 1999.
20. Основи художньої культури. Теорія та історія світової, української культури. — Ч.1. — Харків, 1997.
21. Історія української архітектури. / В. Тимофіренко. — К.: Техніка, 2003.
22. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій. — К.: Інбюль, 1993.
23. Українська та зарубіжна культура. / За ред. М. Заковича. — К., 2000; 2001.
24. Українська та зарубіжна культура. / За ред. Н.С. Дашинської. — Львів, 2002.

Тема 2. СТАРОДАВНЯ КУЛЬТУРА

Назва

- 2.1. Особливості культури первісного суспільства.
 - 2.1.1. Пам'ятки поховання на території України.
 - 2.1.2. Трипільська культура та її місце в культурі України та Європи.
- 2.2. Культура скифів. Скифський "яричний" стиль.
- 2.3. Культура Стародавнього Сходу.
 - 2.3.1. Культура Месопотамії та Єгипту.
 - 2.3.2. Культура Індії та Китаю.

Методичні поради

Гіпотези, в першому питанні семінарського заняття, з'ясовують особливості формування матеріальної та духовної культури первісного суспільства і стосовно увагу дисередуємо на таких моментах:

- періодизація та характеристика основних історичних етапів: палеоліту, мезоліту, неоліту;
- становлення релігійних вірувань, та первісні форми анімізму, тотемізму, магія, фетишизму, зародження мистецтва (скульптура, печерний живопис);
- палеолітичні культури на Україні (Мішин, Могоділове та інші);
- історія дослідження та територія поширення трипільської культури: типи поселень, житла, способи господарювання, порядки праці та побуту трипільців; особливості релігійних вірувань, свята, обряди, культури; трипільське мистецтво (антропоморфна, зооморфна пластика, орнамент), кераміка;
- місце та значення трипільської культури в історичній еволюції українського та європейського народів.

У другому питанні характеризуємо:

- особливості скифської культури: способи життя та господарювання, побут, релігійні вірування та культури;
- скарби скифських курганів (кургани Солоха, Чортківська, Гайманова, Товста могила та інші).

- “цивілізній” стилі у загальному;
- скифсько-античні виступаючі культи;
- культи: слобутки сарматсько-іоні;
- спадкоємність скифських та сарматських традицій в українській культурі

У процесі вищого розкриття значення культурних добутоків різних цивілізацій світу, зосереджуючи увагу на таких моментах:

- формування найдавніших культурних осередків Двортія; Шумеру, Аккаду, Вавилону;
- релігійних культах, писемності, освіти, архітектури, ремеслах;
- особливостей давньоєгипетської культури релігійних обрядів, мистецтв, ієрархічній писемності, освіти, науці, монументальній архітектурі, образотворчому мистецтві;
- специфіці давньоіндійської культури релігійних віруваннях, системі каст, епічній літературі, архітектурі, мистецтві;
- визначних досягненнях культури Стародавнього Китаю: писемності, науки, філософсько-етичних вчень, мистецтв;
- спільних рисах культурного розвитку країн Стародавнього Сходу, їх внеску у світову духовну скарбницю.

2.1. Особливості культури первісного суспільства

2.1.1 Пам'ятки палеоліту на території України

Витоки культури України сягають часів первіснообщинного куту, саме його першого, найдавнішого етапу — палеоліту. Хоча Україна не належить до тих регіонів, де виникли найдавніші вивішні культури, проте її земля мистецтв чимало пам'яток, що свідчують завершений етап становлення культури первісної (примітивної) людини. На сьогодні доведено, що найдавнішого освоєння територію було Закарпаття. Серед захарпаських пам'яток чимало місце висідає палеолітичне поселення Корілево Волинградського району в Закарпатті. Тут виявлено 16 різномасштабних шарів залягання палеолітичних кам'яних виробів найдавніший з яких дослідники відносять до 1 млн. років до н.е.

Кістяки релігійні давняша обидва, як третій етап, на яких вони поховали, в найдавнішому культурно-економічному комплексі Корілево не знайдено. Ці знахідки в кам'яних грунті Закарпаття не обрідані.

Усі знаряддя ранньопалеолітичної людини в Україні, що дійшли до нас, викотилися з каменю. Найпридатнішим матеріалом був кремій, з його властивістю легко розколюватися й давати плоскі мігні улазки і шестрих краями — так звані пілести і пилести. Поряд з кремієм широко використовувалися кварцит, андезит, обеліан, інша гоніа. Можна відмітити певну спеціалізацію у використанні тих чи інших сировини в різних областях України, що свідчає про специфікацію одного природного середовища. Так, у Закарпатті переважали виробити андезиту та обеліану, на півночі Донецького краю кварцитів, в інших районах — крем'яні.

В Україні неандертальське поховання виявлено в Криму — в печері під обидва жозирні пілести. Вперше рештки двох поховань неандертальців — дорослої людини і дитини було відкрито тут у 1920-х роках Г.А. Бачен-Осмаковським у гроті Кіфа-Коба. Поховання дорослого було здійснено в центрі житлової ділянки в прямокутній ямі, вирітій у культурному шарі й частково заглибленій у скеляну підлогу. Неймовірно було покладено на правому боці з піднятим лівим плечем, головою на північний схід. На тварин від ями з похованням дорослого було знайдено поховання одиначної дитини, покладеної в меншій головою на південь, на правому боці, також з піднятими плечима (в утрибному положенні).

Пілий білий пілесті різномасштабні поселень — базові поселення і стаціонарними житлами склали конструкції: стоянки з житлами білими простих та літких конструкцій: стоянки без жител, стійбища, майстерні тощо. На Фастівській стоянці поблизу Києва, яку дослідники інтерпретують як тимчасове стійбище, що існувало влітку, знайдено кістки 11 мамонтів та 5 коней, подібне стійбище Кирилівська стоянка на Дніпрі.

Базові, довготривалі поселення могли створюватися в прибережних сховищах або на зручних ділянках річкових терас. На території України порівняно мало первісних районів з печерами або гротами, але там де вони є, ці сховища були заселені (Єврові, Адріа-Коба, Каміньський навіс).

Білятири, як поселень різномасштабні території України, як правило, розташовувалися на мисах річкової тераси або й по півночі. Поселення

з житлом, розміром площу площу яка коливається від 500 м² (Радомисль) до 1200 м² (Мінськ). Житла розташовувалися на відстані від 10 до 20 м один від одного.

Широко розповсюдженим типом житла були житла з кісток мамонта (рис. 2.3).

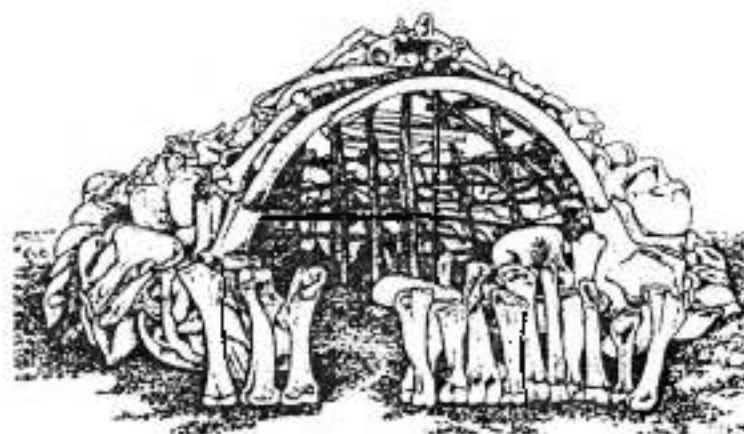

Рис. 2.3. Мешкання. Реконструкція житла з кісток мамонта (за П.І.Івановим)

Археологічними розкопками в'ясовано, що рештки житла являють собою велике скучення кісток мамонта, складених у формі хрону на узліссях крайньої Півночі.

Мезоліт — перехідна доба між палеолітом і неолітом, що припадає на перші тисячоліття після останнього льодовика. Після доісторичного виходу піщаних, глинистих ґрунтів, стали з'являтися кліматично мезокліматичне нагнітання країн, що жито головним чином з полювання, дукот на дрібну звірину й птахів та з рибальства. Відповідно до цього змінюється й кам'яне знаряддя — воно стає дуже дрібним (мікромілітним) і живається як вістря стріл або вставки в дерев'яні чи кістяні списи й гарпуни. Величезна кількість маломодних знаряддя вказує на удосконалення техніки обробки крем'яка.

Рис. 2.4. Мезоліт. Кам'яні знаряддя: А, Б — фігурні стріли; В, Г — стріли; Д, Е — гарпуни; Ж — спис

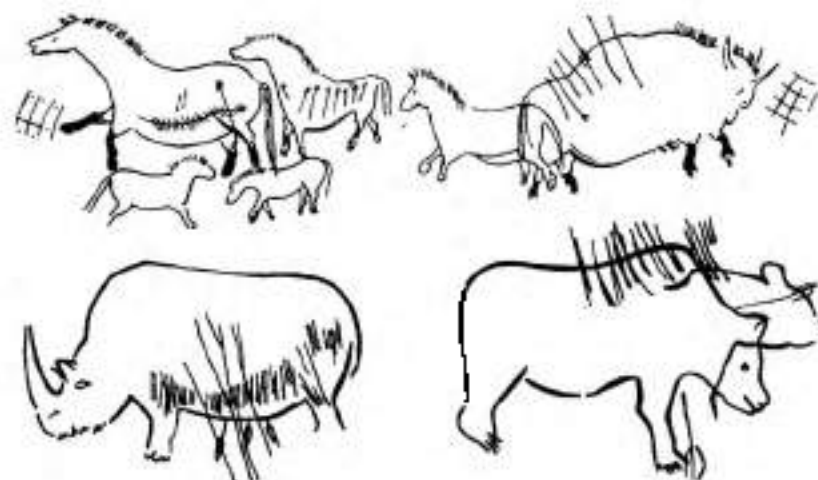

Рис. 2.5. Мезоліт. Кам'яні знаряддя: А, Б — стріли; В, Г — гарпуни

Несент — вже глибоко розвинута доба. В теплом воюванні тікні населення дуже збільшується. Порівняно з палеолітом та мезолітом людина нестенту мала величезні досягнення в культурі. Удосконалилася техніка кам'яних виробів, наближається поліція, свердлування, полірування каменю, збільшується асортимент виробів. Людина опановує плетиво, гончарство (робить посуд руками), має свійську худобу, постійні оселі, часто великі селища, буди — землянки та хати й печі. У виробництві копає мотиками землю, сіє, жне серпами, має черво. Створюються човна та вигляди відомості колоди) сиріако поширення рибальства, і разом із тим зробило алобланими стосунки між племенами, внаслідок чого з'являється торгівельний обмін виробів з ютильською кременем знаходять на Кіишній та в трипільських землях, захарпатського — на Волинні іоні. Населення жило колективними магіархальними родовими групами, об'єднаними особено жіноцтвом. Людина мала релігійні уявлення, вірила в загробне життя, мовала покійників та певним ритуалом — паління або клала в могили, часто покривали червоною охрою й кладули поряд з ними знаряддя та їжу. Виробляли ідолів жіночої форми.

Рис. 2.4. Кукутень. 1 — Мотика, виготовлена з грубої глини (з Ко. Лобозанець).

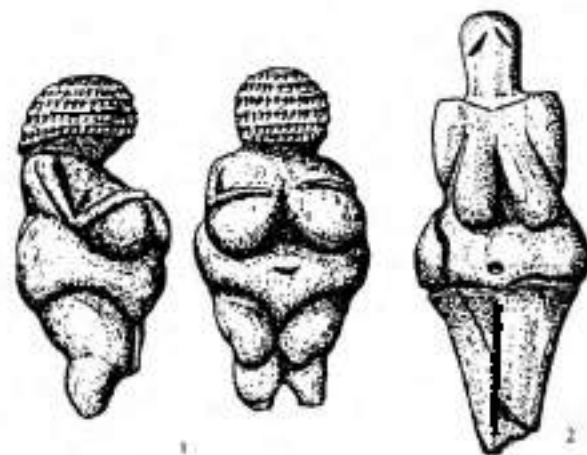

Рис. 2.5. Висерп з глини (мисливці). 1 — Висерп (Чай, вересня). 2 — Ділянка-Висерп (Чай, вересня).

2.1.2. Трипільська культура та її місце в культурі України та Європи

Трипільська населення займало територію України від Поділля до Західне Наддніпря і Західне Подунав'я, розташовуючись переважно на підвищеннях, серед уроджайних земель. Будівлі переважно прямокутні будинки "на стовпах" із дерева й глини, різної величини. Дошка яких часом на дерев'яному підкладі, мащена ктількима шарами глини, а стіни плетені з прутів між дубовими стовпами й обмазані глиною. На дубових стовпах — чотирихвилий дах будинку, вкритий соломкою чи очеретом з дубовою для диму (рис. 2.6).

В більших будинках по кілька житлових кімнат із 1 - 2 печами та стіни з окремим. С кімнати й без печей, комори для зберігання зерна.

Квадратні склепашні печі (з дерева, лози й глини) стоять на основі з низьких глиняних валків. Біля печей — підвищення, "печі" з таких же валків. Під стіною печі — місце на величезний посуд (миски й горщики). Стіни й печі були прикрашені кукотаровими розписом.

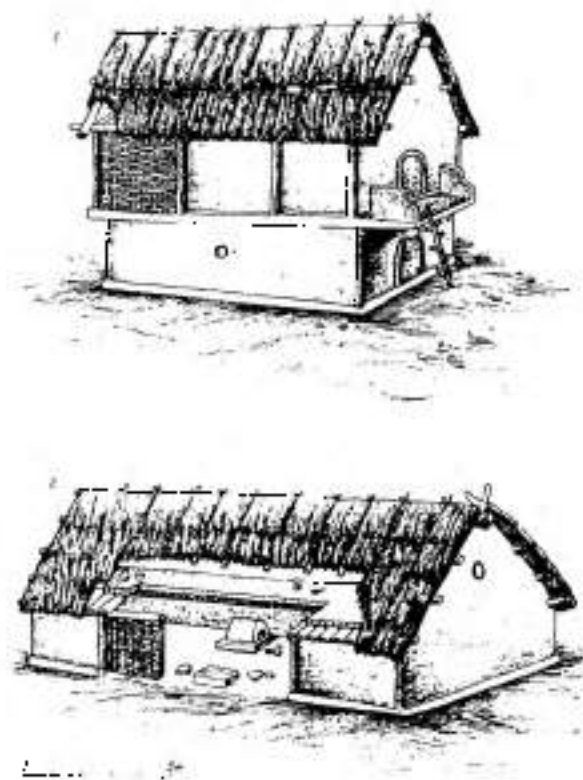

Рис. 2.6. Реконструкція червонокирпичних будівель. 1 – Ромушів, 2 – Писарів

Найважливим джерелом прожитку в трипільців було спершу примітивне хліборобство з вирощуванням пшениці, ячменю, прієз, можливо жита.

Головними знаряддями праці були рапві й кам'яні мотки, кістки й дерев'яні з кістковими вкладками терки та кам'яні черпакерки. В меншій мірі трипільці займалися скотарством (рогата худоба, явни, свині са псес), ще в меншій — полюванням і рибальством.

У трипільців добре була розвинута кераміка. Вони виготовляли посуд столовий і кухонний (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Кераміка культури Кукутені-Трипіль з геометричними малюнками

Перший — із чищеною глини, дуже добре випалений, щільного кольору, багатий формами й орнаментами. Другий — до варення їжі, оліоманітний, сірий, не розписувався. На донцях деяких посудин (Ромушівка) збереглися відбитки тканин іноді дуже тонких, що разом із глиняними й татарцями до ткацьких верстатів вказують на високо розвинене ткацтво й на полотняну одяжку.

Окрема група гончарних виробів — глиняні людські і тваринні фігурки (рис. 2.8). Перші з них, переважно жіночі, різного злику (Чоловчих дуже мало) — схематичні і мідиані реалістичні. Їхні значення зачіска (Кринички), заміювання (Задубини), частіше

замість. Фігурки мають культове призначення, в матриархальній родині вони могли представляти матір-родоначальницю й допоміжне істоту — символів плодючості. В житті вони стояли на підвищенні, “хвилястих” місцях біля печей. Культово-магічний характер їх підтверджується також знаходженням у похованнях (Усатові 6) багато фігурок домашніх тварин, головно биків, що їх можна пов’язувати з пошестиступінним культом (Романівка).

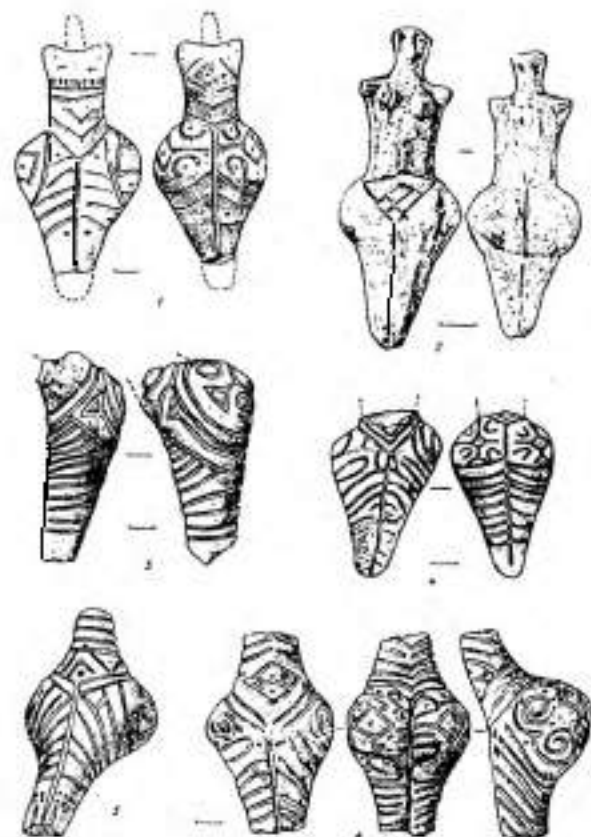

Рис. 2.8. Глиняні пластичні фігурки. Голішівка

Трипільці мали в своєму користуванні крем'яні скребачки, гоніки, ножі, односторонні опуклі кам'яні молотки, рокові молотки й штилі та кістяні кінцівки, серпи й гачкові позачки до плавлення поєдну. Також бача розвинута трієвінчаста кераміка.

Покинники трипільц. спалили (Коледин, Васильківці або коледи в поховальному селі в скоріній (Кругогородівці, Черняхів чи випрапленій (Коледисте, Щербаківка) позач.

2.2. Культура скифів. Скифський “звіриний” стиль

Рис. 2.9. Сценка з життя скифів. збірник стилістичних образів, який з'явився в 60-70 роках рис. П. 3. (випрапленій)

Скифська культура сформувалась на степових просторах поміж Алтаєм та Причорномор'ям у VIII-IV ст. до н.е. У III ст. до н.е. скифи підпечили у Крим новоприбули кочовники — сармати, тож іраномовні. Тут скифська культура зазнає значної елімізації. Найбільш елімізовані держави отримують грецьку назову — Неаполь Скифський (тепер околиця Симферополя). Тут карбується місцева срібна монета (рис. 2.9). Скифський пантеон зближується з грецьким. Для скифського мистецтва характерним був так званий “звіриний” стиль, який вплинув на мистецтво багатьох сусідніх спільнот Північного Причорномор'я (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Монети єгипетського царя Аменемхета III. П. Я. Яковлев

2.3. Культура Стародавнього Сходу

2.3.1. Культура Месопотамії та Єгипту

Культура Стародавнього Єгипту нараховує понад три тисячі років. У кінці IV тис. до н.е. в Південно-Східній Африці, у долині ріки Ніл, сформувалась ранньоробітническа держава Єгипет, який вніс історична доля став одним із найбільших центрів світової культури (рис. 2.11).

Майже двохтисялітню історію Стародавнього Єгипту прийнято ділити на три періоди: перший — Стародавній (бл. 2800 – 2250 до н.е.), другий — Середньовічний (бл. 2050 – 1700 до н.е.), третій — Нове царство (бл. 1580 – 1070 до н.е.). Відповідно виділяють і три періоди в розвитку його культури.

Вже у Стародавньому та Середньому Царствах були створені унікальні пам'ятки культури — гробниці фараонів Хеопса, Хефрена та Мікерина, сфінкси фараона Хефрена в Гізі та фараона Аменемхета III, портретний дерев'яний рельєф "Зелений Хесіра" та численні художні скерби з гробниць Хепену і Хені. Наприклад, піраміда Хеопса та розмірами не має собі рівних серед кам'яних будівель усього світу: висота її — 146 метрів, довжина основних киман і чотирьох трапез — 230 метрів, її сере-

диння — по сьому сучасній масив з кам'яних блоків, у яких зроблено вузькі проходи до устпальниці фараона. Як підрахували дослідники, для того, щоб перевезти кам'яні блоки під піраміду, потрібно було б 20 тисяч го-вічних воїв по 30 каменів кожний. Це справді незвичайний пам'ятник необмеженої волі фараона і каторжної праці рабів. Попад сорок століть стоять ці витвори людщини — піраміди Хеопса, Хефрена, Мікерина — на скелястому плоскогір'ї пустелі поблизу Каїра, викликаючи у спостерігачів захоплення величчю творчої праці та роздуми про вічне. До гробниць через пшаву пустелю веде гдина дорога зі Сходу від плодючих долин Нілу, дорога, що символізує шлях від життя до смерті і вічності. На початку пустелі межу її стереже велетенський сфінкс — лев з обличчям фараона Хефрена.

Рис. 2.11. Карта Єгипту, стародавній
П. Яковлев

Споглядання цього дива на фоні мертвого спекотливого моря піщаних дюн, гробової тиші й безмежжя сонячного світла викликає трепет душі, благоговіння перед життям.

Стародавні єгиптяни обожнювали природу і земну владу. Тварини вважались священними, їх тримали при храмах, віддавали їм шану, а після смерті балідували і хоронили в саркофагах. Зберігали цілі владовища священних биків, баранів, кошок, крокодилів. На цю тему багатується зірханість єгипетських богів, верховним серед яких вважався бог сонця Ра, якого нерідко зображували символом або телям (рис. 2.12). Фараон вважався "сином сонця", з цим пов'язаним і пошесті, які йому віддавалися, і відповідно відво-рення, перехідне не цікавило, фараон зображувався величавим, збільшеним

від влади часу і земної реальності, у скульптурних зображеннях він спокійно-холодним, неземним як до постаті, так і до виражачого обличчя зі щастям очей, відхилив у вічність.

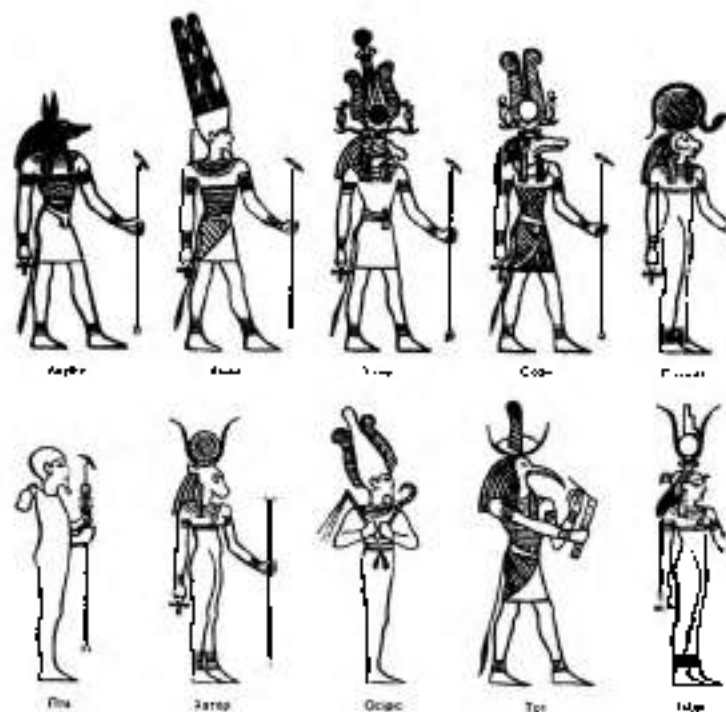

Рис. 2.12. Символізм іконографії єгипетських богів: 1. Анубіс; 2. Осіріс; 3. Ісіс; 4. Гора; 5. Сет; 6. Птах; 7. Хатхор; 8. Ісіс; 9. Тот; 10. Нефтіс

У новому царстві розквітла архітектура храмів (рис. 2.13). У цей час широко проводилося будівництво святилищ, наприклад, у яких є храми Амона-Ра в Карназі і Луксорі поблизу Фів. Характерна особливість цих архітектурних споруд — маса різноманітних колон (рис. 2.14), які символізували піс (наприклад, лише в ліпостильному залі храму в Карназі було введено 144 колони). Стелю покривали темно-синьою фарбою з золотими зірками, і складалося враження, ніби людина увечері в дені смугастіше зоряне небо.

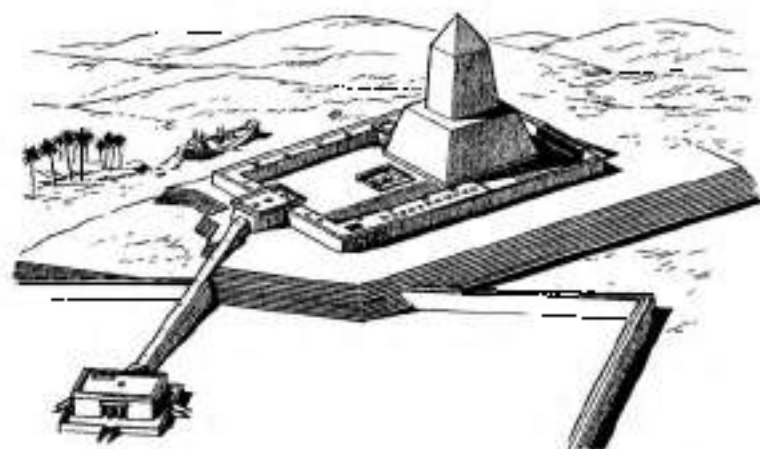

Рис. 2.13. Схематичний план фариона Нубера (розкоп, архітектура)

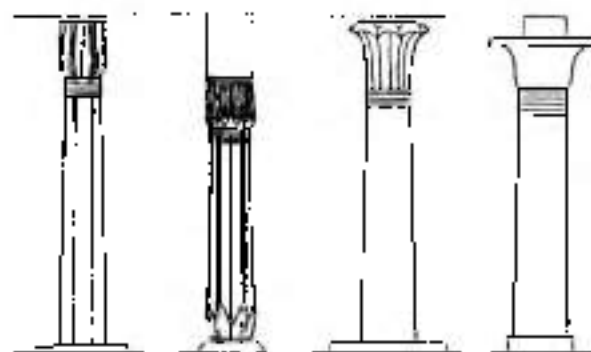

Рис. 2.14. Колони з храму Амона-Ра в Луксорі

розвернутим. Цього принципу вони дотримувалися послідовно, лише в VII столітті до н.е. у єгипетському мистецтві зникло градивля такого зображення (рельєф в Мемфісі «Плакальниця»), але це було вже на схилі стародавньої культури, напередодні завоювання Єгипту персами.

Надзвичайно цікаві різні гробниці у Фівах, які вражають своєю пластикою, художньою оригінальністю. Стародавні єгиптяни ввели традицію зображати фігури у такий спосіб: голова і ноги — в профіль, а торс розвернутим. Цього принципу вони дотримувалися послідовно, лише в VII столітті до н.е. у єгипетському мистецтві зникло градивля такого зображення (рельєф в Мемфісі «Плакальниця»), але це було вже на схилі стародавньої культури, напередодні завоювання Єгипту персами.

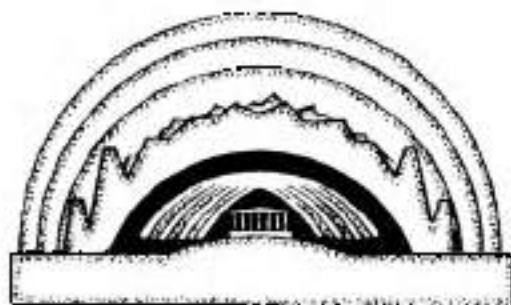

Рис. 2.17. Унікальний сучасний пам'ятник Багдад
Вавилон

нення влади над народом, складання реальних місцевих ритуалів та організації управління державою. Жерці й мали використовувати знання про рух зрок, Місяця і Сонця, поведінку тварин, про форми рослин для ворожби, передбачення подій у країні. Вони були тенкими психологами, вмільни екстрасенсами та гіпногізерами. У духовній культурі шумерів ще й досі залишається багато нерозгаданої.

Дослідники відзначають досить високу художню культуру шумерів. Вирзняються красою й художньою досконалістю їх архітектура та скульптура.

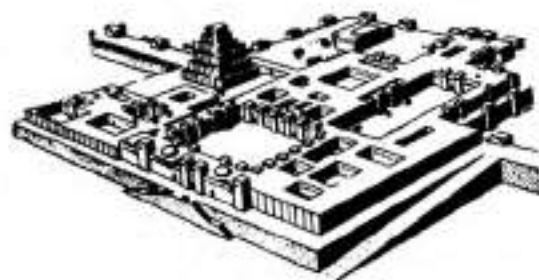

Рис. 2.18. Реконструкція пам'ятки містярства
Саргана II, поч. 23 стол. до н.е.

У сфері мистецтва шумери починають розвиток мистецтва, яке набуває гострості своєї лінійності. Жерці міста Ур робили астрономічні спостереження протягом 360 років, на основі чого встановили, що протяжність року – 365 днів, 6 годин, 15 хвилин і 41 секунда. Це відкриття приздалося жерцям у глибокій темноті і використовувалося для зміцнення влади над народом, складання реальних місцевих ритуалів та організації управління державою.

В Уруку був зведений комплекс священних споруд – затуратів, які стали центром духовної культури. За своєю архітектурою святища Уру були прототипом Вавилонської вежі. У Шумері добре розвинулася скульптура (рис. 2.18). Статуї царів, жерців, воїнів виконувалися

Рис. 2.19. Мистецтво глиняних табличок, поховане в місті Урук, 25 стол. до н.е.

з експресивною, змивовимою манерою вираження. Що стосовно про високу майстерність їхніх творців. Набуло високого розвитку мистецтво глинники в металі: уперше з нього використовувалося в комбінації зі сріблом, бронзою і кісткою (рис. 2.19). У словесному мистецтві шумери першими застосували способи безперервної розповіді про події, що даро змозгу створити перші епічні твори, найвідоміший з яких свідчить легенда "Гільгамеш".

У кінці II тисячоліття до н.е. шумери асимілювалися з вавилонянами. Розквітле стародавня рабовласницька держава Вавилон, яка простягалася до VI стол. до н.е. Вавилонська, халдейська та асирійська цивілізації дуже багато перейняли з культури шумерів. Найбільших успіхів досягли вавилоняни в астрономії. Однак поступово втрачається незалежність рабовласницьких міст-держав, а з установленням персидського панування Вавилон перестав бути столицею, його палади і затурати перетворюються на руїни. У матеріальній та духовній культурі стали панувати інші звичаї, закони, вірування, ідеологія. Вавилонська цивілізація, по суті, була останньою фазою шумерської цивілізації та культури.

2.3.2. Культура Індії та Китаю

Культура Індії була створена багатьма народами, що населяли Індію у III – I тис. до н.е. Її своєю чергою, індійська культура впливала на культурний розвиток сусідніх народів.

Найдавніша релігія Індії полягала у тотеїзмі, обожненні природи і культу предків. У зв'язку з розвитком землеробства тут сфор-

можливість уявлення про богів не продуктивних сил природи. Адиті, яку вважали «супільною матір'ю». Був значно поширений культ вогню, пов'язаний з ритуалом патриархальної сім'ї. При родовому ладу виник культ предків, що мав зміцнювати часини роботодавницького ладу аристократів.

В епоху утворення рабовласницького суспільства та держави ці давні форми релігії змінилися новими релігійними віруваннями. Поступово давні боги природи перетворювались у богів-покровителів держави, царя та царської влади. З утворенням великих централізованих держав виникають елементи єдиногобожжя. Остаточно формуються брахманізм. В епоху посилення брахманської касты і виявляється особливий жанр жрецької та богословської літератури — брахманські книжки, в яких розглядалось своєрідне вчення про тій релігійний ритуал, який повинні знати жреці-брахмани.

Проти брахманської релігії та кастової системи виступив буддизм, який виник десь у VI ст. до н. е. і значно поширився вже у III ст. до н. е. У вченні Будди відбився протест визнання кожної людини, що переселилася у касті брахманів жерцем.

Писемність виникла в Індії вже у III тис. до н. е. Найдавніші ієрогліфічні написи і досі не прочитані. Поширення алфавітно-складової писемності припадає на V – III ст. до н. е. (виникла на основі персидсько-арамейської писемки).

Потреби повсякденного життя примушували індійців накопичувати спостереження над явищами природи. Так з'явилися перші знання в царині медицини, астрономії, математики. Початкові форми наукових знань тісно переплітались з релігійними віруваннями та магичними уявленнями. Навіски на лікарські знання збереглися в Рігведі — збірнику найдавніших індійських гімнів. Лікарі вже мали деякі анатомічні знання. Для виготовлення ліків використовували різні трави. З'являються окремі лікарські спеціальності — лікування внутрішніх хвороб, хвороб очей, хірургія. Індійці могли не тільки робити операції, а й випалювати протези. Поява перших медичних трактатів припадає на початок нової ери.

Індійці володіли знаннями в астрономії. Вони встановили фазу місяця, місячний зодіак, розробили своєрідну форму календаря. Спочатку рік налічував 360 днів, потім 366, а в VI ст. н. е. було встановлено точно встановлено тривалість року.

Значного розвитку в Індії досягла математика. Вже у III – II ст. до н. е. тут складалася десятикова система числення. В Індії вперше було застосовано знак “нуль”. До речі, цифри, які ми називаємо арабськими, насправді були винайдені індійцями, а потім перейшли до арабів.

Найдавнішим пам'ятком давньоіндійської літератури є Веда. Веда — література дуже широка за своїм змістом, і до неї входять тексти різних історичних періодів. Насамперед це збірники-самхіти «Рігведа» (збірник гімнів), «Самаведа» (збірник пісень), «Яджурведа» (збірник жертовних формул), «Атхарваведа» (збірник магичних заклинань та формул). Брахмани (тлумачення ритуальних текстів самхіт), Арш'яки (тексти для муштиників), Упанишаді (релігійно-філософські трактати).

Найдавнішим твором є “Рігведа” (кінець II — початок I тис. до н. е.). Вже у “Рігведі” можна знайти початки драматургії. Найвизначнішими епічними поемами Стародавньої Індії є «Махабхарата» та «Рамайяна», які були створені у IV ст. до н. е. Ці твори — справжня епопея Індії Стародавньої Індії. В них міститься цікавий матеріал з різних аспектів соціального та культурного життя, повсякденного устрою, повсякденного життя стародавніх індійців. Уже у давнину Середньовіччя вони були відомі далеко за межами Індії. Згідно з індійською традицією закінченням розділом величній літератури є “Упаншаді”. Це група текстів, яка поєднує філософські тлумачення величній міфології та ритуалу.

Культура Китаю. Китай — країна стародавньої цивілізації: на його території виявлені залишки первісної культури часів раннього палеоліту та бронзового віку. Первіснообщинний лад існував тут довго — до XIV ст. до н. е., коли сформувалася перша рабовласницька держава Інь. Саме в іньську епоху зародилася культура, яка мала початок китайській цивілізації в усій її специфічності та значущості. Був складений з основних рисів збережений календар та винайдене писемство — прообрази сучасної ієрогліфічної каліграфії. Подальший розвиток культури відбувався у перших централізованих імперіях — династії Цинь (221 – 207 до н. е.) та династії Хань (206 до н. е. – 220 н. е.).

Стародавній Китай збагатив світову науку і культуру значними досягненнями: він є батьківщиною таких винаходів, як компас (III ст. до н. е.), епідомер (III ст. до н. е.), сейсмограф (II ст. н. е.), порох (X ст. н. е.), книгодрукування (VI – VIII ст.), порцеляна (III – V ст.). В Китаї також був відкритий метод розм'якшення річкових

перших ступенів з двома з трьох неможливими, вичислене відношення довжин кола до його діаметру — число π . Навіть астрономії китайці чітко, як виразовувати дату затемнення Сонця, складали списки перших календарів тривалих спостереження та плям на Сонці та ін.

Досягти ширшого розвитку набули торгівля, цей важливий фактор культури і прогресу. Китайці вели живу торгівлю з Індією та країнами Середньої Азії. Великим шовковим шляхом, а також з арабськими країнами, Кореею, Японією — морським шовковим шляхом.

На весь світ славиться китайська медицина, яка має трієв тисячлітню історію. В Стародавньому Китаї вперше було написано "Фармакологію" Гьен Цюю, вперше стали проводити хірургічні операції з застосуванням парокліщного засобу, вперше описали і застосували метод лікування поліомієлітизма, припеченням, малярією.

Китайські будівничі здобули собі славу двома «вогрітими пам'ятками». Протягом двох тисяч років, починаючи з VI ст. до н. е., в Китаї будували найбільш у світі Велику стіну, який у XIII ст. збудували Пекін з Ханчжоу, — склалася підручечна споруда з численними пристроями, цікавими способами перекачування та очищення води. Друга видатна споруда — Велика китайська стіна (рис. 2.20).

Рис. 2.20. Велика китайська стіна

У духовній культурі стародавнього Китаю важливе місце посідає феномен буденної свідомості, відомий в історії як "китайська церемонія". Це суворо фіксовані стереотипи етико-ритуальних норм поведінки і мислення, які склалися на основі дотримуваних куньгу старовини. В Пенкарополі зазначає, що гіпертрофія цих етико-ритуальних принципів зрештою призвела до того, що вони замінили релігійно-міфологічне сприйняття світу. А деафоліація й до певної міри десакультури етиків та ритуалів спричинялась до формування унікальності китайця як носія культури. Пасамверське місце куньгу бачилося культ різних кланових та сімейних предків. З другого боку, ті бачили, які залишилися в пошану, позбавились найменшого олюднення і стали холоцями, абстрактними божествами-символами, як от Небо, Піднебесна, Дао тощо. Ці поняття не мають аналогів в інших стародавніх культурах, бо, скажемо, китайське Небо — не якийсь бог з вища загальності, холодна, суворая, абсолютно байдужа до людщини. Великий Дао — не всеохоплюючий, всезагальний Закон і Абсолют, безформний і безіменний, небачений і нечуваний, недоступний органам чуттів людини, але всемогутній творець світу. Півнати Дао, прозуючи його своїм розумом, спробували злитися з ним — ось ключові принципи та кінцева мета життя стародавнього китайця. Найяскравіше ця концепція пояснення світу відомі у філософських системах конфуціанства та даосизму.

У китайському мистецтві особливе місце посідають каліграфія, поезія та живопис. Ієрогліфична кодова система давала змогу через ці три види мистецтва відображати життя людини в найпоглибленіших порухах її душі, найбільш повно відтворювати її прагнення до життя мистецтва і мистецтвом життя.

4. Загальні висновки

В епоху первіснообщинного ладу людина здійснювала багато відкриттів та винаходів. Перетворюючи оголеніший світ людини в той же час і сама змінилась та вдосконалюється. Вона пройшла величезний історичний шлях від мавпоподібної істоти (пітекантропу) до людини сучасного типу — *Homo Sapiens*. Історія первіснообщинної епохи була історією становлення перших форм суспільної організації і розвитку соціально-культурних зв'язків від зародків родової організації до її розвитку і занепаду.

Бронзовий вік відіграв важливу роль в історії всього людства. Саме в цей час, починаючи з середини III тис. до н.е. і до початку I тис. до н.е. відбувалося піднесення, викликане більш досконалою металургією і технікою, привело до остаточного повалення матриархату; поширення патріархально-родового ладу, а потім і до розкладу родоплемінного ладу.

В країнах Передньої і Малої Азії, Північно-Східної Африки (Єгипет), на Балканах і на островах Егейського моря, в Індії і частково в Китаї вже в цей спливу розвивались нові форми суспільних відносин, властиві раннім цивілізаціям. У деяких з них народилися заключному етапу первіснообщинного ладу значніа висловки демократії. З племен формувалася велика і помітносвободна. Багато з цих етносів досягли вищої форми соціально-політичної організації первісності — ладу військової демократії.

Процес прискорення історичного розвитку і культурного прогресу у бронзовому від. набув яскравих і рельєфних рис.

Культура **ранніх цивілізацій** — давньосхідна культура мегалітич. винута, нім. асична і греко-римська. На давньому Сході у більшості народів дуже довго зберігалися склади системи шесменності (ієроліфіка та мегалітизм), хоча функцій ним належить честь створення найдавнішого алфавіту. На давньому Сході при пануванні релігійного світогляду лише виникають перші зародки звичайних знань. В Греції та Римі ми спостерігаємо початковий значний розвиток науки.

Але Стародавній Схід був тісно пов'язаний з античним світом Греції та Риму. Антична культура є подальшим розвитком культури давньосхідних народів, які створили багато видатних культурних цінностей, що лягли в основу зрілої греко-римської культури, а особливо — середньовічних культур Сходу.

Словник термінів та назв

1. **Віллендорфська Венера** — статуєтка жінки, створена первісними скульпторами. Назва умовна, походить від першого знахідки ~~в~~ Віллендорф (Австрія).

2. **Зікурат** — в архітектурі Месопотамії ступінчаста вежа і храмом на вершині. Найвідоміший зікурат — Етеменанкі у Вавилоні з храмом бога Мардука на вершині мав висоту біля 90 м.

3. **Канелюри** — у трини палаті кривизни жолоби орнаменту, заповнені пішми кетьюром цини.

4. **Комедія** — драматичний твір веселого, часто сатиричного змісту.

5. **Меандр** — геометричний орнамент у вигляді ламаки або кривої лінії з закрутками. Широко застосовувався в Греції. Вперше виявлений в с. Мезин на Чернігівщині.

6. **Міф** — оповідання про богів, героїв, способі усвідомлення природних та суспільних явищ, уявлення про природу та історію як наслідок діяльності надприродних сил.

7. **Курган** — могила з великим земляним написом. Найстаріші поховання такого роду відносяться до III тис. до н.е.

8. **Орнамент** — вторинок, який складається з різних організованих, повторюваних елементів. Орнаменти бувають геометричні, рослинні, зооморфні.

9. **Пектораль** — нагрудна мегалітич. прикраса, декорована багатим орнаментом, яку носили вельми сакральні — фараони, цари, жерці, вожді.

10. **Піній неоліт** — стародавній вік, датується 40–15 тис. до н.е. Саме до цього часу відносяться пам'ятки первісного мистецтва.

11. **Пираміди** — мегалітичні споруди Стародавнього Сходу та Америки у вигляді правильних багатогранників або багатоступінчастих. В Єгипті служили гробницями фараонів, в Месопотамії, Америці — храмами, обсерваторіями. Найвідоміші піраміди — фараонів Хеопса, Хефрена та Мікерена в Гізі (Єгипет).

12. **Синкретизм** ("з'єднання", "злиття") — злиття нероздільності. Наприклад, в первісному суспільстві релігія, мистецтво, наука існували в нероздільній єдності. В античному світі в синкретичній єдності виступають філософія та наука.

Тематика рефератів

1. Рання релігійні уявлення та культ.
2. Образотворче мистецтво кам'яного віку. Трипільська культура.
3. Скарби скіфських курганів.
4. Архітектура і живопис Єгипту.
5. Епос Стародавнього Сходу.
6. Культурні надбання Стародавнього Китаю.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть історичні періоди розвитку культури первісного суспільства.
2. Що означає поняття "синкретизм" по відношенню до культури первісного суспільства?
3. Назвіть перші форми релігійних вірувань.
4. Охарактеризуйте особливості розвитку мистецтва у первісному суспільстві.
5. Назвіть археологічні культури доби палеоліту на території України.
6. Які найбільш яскраві пам'ятки трипільської культури?
7. Що ви знаєте про скіфські кургани?
8. Що таке "ліричний" стиль?
9. Що ви знаєте про писемність та літературу Месопотамії?
10. Які специфічні риси культури Стародавнього Єгипту?
11. Назвіть найдавніші літературні пам'ятки Стародавньої Індії.
12. Які основні філософсько-етичні системи сформувались у Стародавньому Китаї?

Література

1. Історія світової культури. Культурні ретелінги. — К., 1997.
2. Історія світової культури. / За ред. Левчук Н.Г та ін. — К., 2000.
3. Курс лекцій з української та зарубіжної культури. / За ред. Л.С.Денисенків. — Львів, 2000: 3-є вид. перероб. та доп. — Львів, 2002.
4. Лекції з історії світової та вісвітязної культури. — Львів, 1994.
5. Дмитриєва Н.А. Краткая история искусств. — М., 1992. — вып. 1.
6. Куманенкий Е. История культуры Древней Греции и Рима. — М., 1990.
7. Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. — К., 1968.
8. Линдсей Дж. Коротка історія культури. В 2-х т. — К., 1995.
9. Мистецтво давньої України. / О.Уманцев. — К., Львів, 2002.
10. Основи художньої культури. Теорія та історія світової художньої культури. Ч.1. — Харків, 1997.
11. Самчинська М. Тисяча років української культури. — К., 1992, 1994.
12. Пеленцишин М., Підкова І. Стародавня історія України. — Львів, 1993.

13. Підпева І. Світ античної культури. — К., 1996.
14. Давня історія України. В 2-х т. — К., 1994.
15. Історія українського мистецтва. В 6-ти т. Т.1. — К., 1966.
16. Алпагов М.В. Всеобщая история искусства. Т.1. — М., 1955.
17. История искусства зарубежных стран. Первобытное общество Древний Восток. Античность. — М., 1980.

Тема 3. АНТИЧНА КУЛЬТУРА

План

1. Культура Стародавньої Греції
 2. Культура Стародавнього Риму
 3. Культура античних міст-держав Північного Причорномор'я
- Знаєння античної культури для розвитку європейської та української культури.

Методичні поради

У першому питанні аналізуємо

- особливості формування давньогрецької культури, її основні етапи (егейський, гомерівський, класичний, еліністичний);
- вихідні принципи гуманізму, антропоцентризму, демократизму;
- міфологію, науку, освіту, літературу, театр;
- класичну мистецьку спадщину: архітектуру, поняття архітектурного ордеру, скульптуру, живопис.

Друге питання розглядаємо за планом:

- специфіка розвитку давньоримської культури;
- особливості Риму у галузі цивільної та правової культури, науки, літератури;
- специфічні риси мистецтва: скульптури, живопису, архітектури;
- утвердження християнства, його духовні засади.

У третьому питанні зосереджуємо увагу на:

- культурних взаємодіяннях античних міст-держав Північного Причорномор'я із скіфськими та слов'янськими народами;
- значення античної спадщини для розвитку європейської та української культури.

3.1. Культура Стародавньої Греції

Античність — термін, що походить від дав. *antiquitas* — давність, старовина. Визнач особливе застосування у тому ж значенні давній, але спеціально по відношенню до Стародавньої Греції та Стародав-

нього Риму. В історії культури під Античністю розуміється період стародавньої культури із I тисячоліття до н.е. по V ст. н.е., що охоплює історію культури грецького і римського суспільств (включаячи еліністичні держави).

Історію культури стародавньої Греції можна поділити на п'ять періодів.

Крито-микенський період (III – II тисячоліття до н.е.) — час ранньо-класового суспільства, характеризується високим розвитком всіх видів образотворчого мистецтва.

Гомерівський період (XI – IX ст. до н.е.). Цей період називається Гомерівським за ім'ям легендарного співця Гомера, автора поем "Іліада" та "Одіссеї". У зв'язку з дорійськими переселеннями і поверненнями до рідних відносин знижується рівень образотворчого мистецтва.

Архаїчний період (VIII – VI ст. до н.е.) — час становлення античної цивілізації, утворення полісів (міст-держав);

Класичний період (V – IV ст. до н.е.) — найвищий розвиток давньогрецької культури;

Еліністичний період (друга половина IV – середина I ст. до н.е.) — поширення грецької культури на широкіх просторах. Передньої Азії (включая Сходу) після походів Олександра Македонського. Цей період скінчився завоюванням західної частини еліністичного світу Римом, а східної — Парфією.

Давньогрецька міфологія і релігія. Давньогрецька міфологія це сукупність сказань давніх греків про богів, демонів і героїв, що являли собою спробу людини осмислити оточуючу дійсність. Давньогрецька міфологія не давала собою застислої картини і повинна розглядатися в постійному розвитку.

В межах первіснообщинного часу, коли давньогрецька міфологія була найвою ідеологією, безпосередньо вірою в богів і демонів, основними періодами її розвитку були матриархат з його тотемізмом, естетизмом, матрію і етнічним анімїзмом та патриархат з його антропоморфізмом, художньо розробленим політеїзмом (багатобожжям) і прагненням до гармонічних форм. В межах античної цивілізації давньогрецька міфологія пройшла період класичн. коли вона була повсюдною ідеологією і еліністично-римський період, коли вона перетворилась в літературний і мистецький прийом, в алегорію, або символ.

Перехід від матриархату до патриархату на о. Крит відбувся в III тис. до н.е. Шведський історик М.Нільссон довів наявність міфів і культів в Греції середини II тис. до н.е. Можна говорити про існування в Греції у II тис. до н.е. так званого крито-мкенського періоду лінійницької міфології. Кошики володарів еллу — Уран (небо) і Гея (Земля), Титани падали з Кроносом, а також все життя — відтисняються на другий елан. У VIII ст. до н.е. давньогрецька міфологія і релігія набули найбільш розвинутої форми. Їх характерною рисою був антропоморфізм, коли першороль відіграв людина, й боротьба з давніми чудовиськами, моментами захисту родової обітчини.

Головним верховним богом, батьком богів, грозовиризем став Зевс Олімпійський (від лави гори Олімп на вершині Фессалії і Македонії). Його дружиною стала Гера — покровителька підкоб. Посейдон був богом моря, Деметра — богинею родючості, Гестія — богинею домашнього вогнища, Аїд — богом підземного світу.

Антропоморфізм у греків — це обожнення людини, уявлення про бога як про людину — безсмертних і вічно молодих. У Зевса було багато дітей-богів. Афіна — богиня мудрості і законної війни, покровителька Атики. Аполлон — бог світла й мистецтва, Гефест — бог вогню і ковальської справи, Артеміда — богиня полювання, Арес — бог війни заради самої війни, Афродіта — богиня краси і кохання. Особливо виділювали бога винаградництва і виноробства Діоніса. Його уявляли прекрасним юнаком. На його честь греки влаштовували свята — Діонісії.

Для давньогрецької міфології притаманні також боги в німфів — богів-напівбогів, героїв, що походили, на думку греків, від подружжя богів і людей. Герои творять волю Зевса на Землі, очислюють Землю від калічних чудовиськ і ставлять перед собою завдання правильної організації людського життя. Такими є давньогрецькі герої — Геракл і Тетей. Особливо підносили Геракла, який здійснив 12 подвигів. Геракл був образом багатродства, що бореться із злом і переміг його. Нащадок Титанів — Прометей також став покровителем цивілізації, він забрав небесний вогонь і передав його людям.

Давньогрецька релігія на ранніх етапах розвитку була тісно пов'язана з міфологічними уявленнями стародавніх греків. Міфи пояснювали встановлення культу різних богів. В класичський період олімпійська релігія продовжувала розвиватися як система. В час роз-

квітті рабовласницької демократії полісна релігія об'єднувала всіх вільних громадян, раби не допускалися до участі у загальнонаціональних обрядах і культах. У повсякденному житті релігія мала форму культу богів. Святинища, де здійснювалися культи, знаходилися у найбільш важливих містах іст. держав. З розвитком антропоморфізму в священних місцях почали споруджувати храми, які називалися жителями бога. Найбільш важливі грецькі святинища знаходилися на о. Делос, в Дельфах, Олімпі, Епідавр.

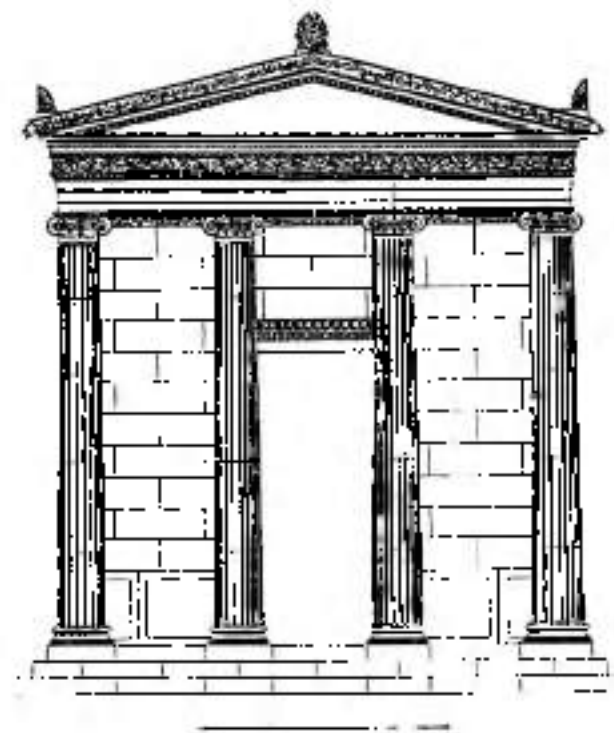

Рис. 3.1. Фасад Дельфійського храму Аполлона (середина V ст. до н.е.)

Давньогрецькі свята і Олімпійські ігри. У стародавніх греків існували такі культурні установи, які поєднували різні міста-поліси в єдине поле і об'єднували давньогрецький народ. Це — свята,

при обрахунок. Влаштувалися спеціальні свята на честь богів. Але вони мали не лише релігійний характер, оскільки на них відбувалися змагання, а також танці, ігри. До цих церемоніальних свят відносилися Піфійські — на честь Аполлона, Ісхмійські — на честь Посейдона, Німфійські — на честь Зевса. Успішніша Панафінея — свята на честь Афін і Афінат. До Афин приїждило багато людей з різних місць Греції. Відомими стали протести жінок в Афізах. Зазвичай жінки сиділи вдома і майже ніде не бували. Але під час Панафіней жінки, святково одягнені, брали участь в урочистих процесях на честь богині Афини.

Одним з найважливіших досягнень Стародавньої Греції стали Олімпійські ігри, які відбувалися в Олімпі на Пелопоннесі. Їх вшановували на честь Зевса Олімпійського. В Олімпії стояв його Храм, в якому була величезна статуя батька богів.

Олімпійські ігри відбувалися щороку чотири роки, і згодом перали вести грецькі літочислення за олімпіадами. Перша олімпіада відбувалася у 776 до н.е. За переказом, Олімпійські ігри засновані Гераклом.

На час олімпійських ігор міжусобні війни припинялися, щоб у них могли взяти участь всі греки. Отже, олімпійські ігри були провісниками миру.

Крім спортивних змагань, відбувалися змагання серед драматургів, поетів, музикантів. У змаганнях брали участь лише чоловіки, і жінки — лише дівчата із Спарти. Ці ігри мали велике значення як для фізичного, так і для духовного розвитку.

Переможці на олімпійських іграх здобували просту нагороду — вінок з листя маслин. Ніяких цінностей не одержували. Але переможцю завжди був у надзвичайній пошани, як і його сім'я та рідне місто. На честь переможців складали вірні, робилися за статуї. Переможців у змаганнях співків, музикантів нагороджували лавровим вінком. Вони вважалися гордістю рідного міста.

Олімпійські ігри мали первинне значення у розвитку культури всєї Греції.

Письемність. Грецька алфавітна писемність виникла в IX — VIII ст. до н.е. на основі фінікійського алфавіту. Греки скористалися фінікійським письмом, але вдосконалили його, позначивши не тільки приголосні (як фінікійськ), а й голосні звуки. Таким чином було створено грецький алфавіт з 24 літер.

Для нас грецький алфавіт має тим більше значення, що згодом письменники елліністичної писемності святи Кирило і Мефодій взяли його за вразить, додали літери, що позначають шиплячі звуки Східнослов'янські і південнослов'янські народи (болгари, македонці, серби, чорногорці) і досі користуються ним модифікованим алфавітом (кирилицею).

Філософія і ієрогіяфія. Спраба узагальнення відомостей про оточуючий світ привела до виникнення філософії, що характеризується на першому етапі етичними матеріалізмом і діалектикою. Спостереження наутовдували філософів на думку про матеріальність оточуючого світу і загальний взаємозв'язок явищ. Засновником філософських шкіль матеріалістів був Фалес Мільетський (624 — 547 рр. до н.е.). Вчення Фалеса про єдину первопричину світу розвивали його наступники (Анаксимандр, Анаксимен).

Основоположником діалектики став ефеський мислитель Геракліт (нар. 544 р. до н.е.). "Все змінюється" — таке основне положення Геракліта. Оточуючий світ, мудрість сприймає як безперервний процес розвитку і стаціонарності, причому розвиток відбувається через боротьбу протилежностей. Широко відоме наступне положення Геракліта: "Не можна двічі вийти в одну й ту саму річку тому, що коли ви входите вперше, течуть одні частинки води, а коли ви входите вдруге, течуть інші частинки води".

Вчення про атоми — непошллі частинки матерії — було вперше висунуто Левкіппом і розвинуто Демокрітом (460-370 рр. до н.е.). Властиві античним атомістам уявлення про неподільність атомів і їх якості однозначності, визнання механічного руху єдиною формою руху проіснували багато століть і були перекладені наукою лише в результаті великих відкриттів кінця XIX — поч. XX ст.

Новий філософський напрям прагнув вирішити проблему пізнання з позицій послідовного ідеалізму. Основоположником цього нового напрямку став великий філософ Сократ (469 — 399 рр. до н.е.). Сократ зосередив всю свою увагу на проблемах етичного характеру. Джерелом справжнього знання Сократ оголошує внутрішнє самопізнання ("пізнати самого себе"). Сократ і гурток його учнів негативно відносився до демократичного ладу. Тому, коли політична влада в Афізах перейшла до демократії, Сократа звинуватили у введенні "нових богів", підірвали існуючого ладу і засудили до смер-

тної кари. Сократ відмовився скористатися підготовленою втечею і помер і за широким вибором сучасників і сучасників. Ця драматична подія знайшла відображення у сактивному мистецтві.

Учень видатний дослідник Сократа — Платон (429–347 рр. до н.е.) розвинув такий філософський напрям як об'єктивний ідеалізм.

Система Платона була піддана критичному перегляду Аристотелем (384–322 рр. до н.е.) — найвидатнішим мислителем стародавнього часу. Аристотель був не тільки творцем філософської системи, але і талановитим учнем. Праці Аристотеля з логіки, історії, політики, теорії літератури, естетики підбили підґрунтя всієї грецької освіченості.

Ключовим етапом у становленні історичної науки став у V ст. н.е. твір Геродота з Галікарнаку (484–425 рр. до н.е.) "Історія". Вже в античності Геродот отримав почесне найменування "батько історії". Його твір (закінчений на 9 книг, за часом мут) мав своїм основним завданням дати історію греко-перських воєн. "Історія" Геродота, проте набагато ширша за змістом і є цінним джерелом також з історії Греції (архаїчного і початку класичного періодів), Персії, Ассирії, Вавилону, Єгипту, Скітій, тобто Переднього Сходу. За словами Геродота головну мету своєї праці він бачив в тому, щоб "за часом не зникли в пам'яті імена людей". У Геродота вже є філософія історії, яка побудована на тому, що боги задарять людям і долю переслідують тих, хто доміг надто великого щастя.

Вершиною давньої рельєфної історіографії є видатний твір Фукіда (460–395 рр. до н.е.) "Історія" (у восьми книгах) про війну Пелопоннеської війни (внутрішньогрецької війни). У вступі до своєї "Історії" Фукіда піддає критиці найкращі сказання. Дух наукового вивчення фактів, недовіра до всьляких чудес дуже сильні у першого історичного аналітика. Великий грецький історик розумів вже різницю між запізнілими повстаннями історичних подій (наприклад, війни) і більш повідомленими причинами їх. Завдання історика — дати нашілком "ясне уявлення про минуле" — він відшляє від повчальних цілей Геродота.

Давньогрецький театр. Греція подарувала людству театр і театральне мистецтво. Театр народився з ритуальних обрядів, пов'язаних з святом Діоніса — бога життєдайних сил природи, покровителя виноградарства. Пісні, що виконувалися на цих святах вже містили в собі елементи театрального дійства. З обрядових елементів на честь Діоніса дифірамбів — виникла давньогрецька трагедія. Деякі поети на честь Діоніса мали веселі, трайніший характер. З них постала ко-

медія. Це пісні співали хором на чолі з пастухом, який напивався криницею. Глядачі розміщувалися на лавах, які йшли амфітеатром.

Слово "театр" походить від грецького дієслова "theomai" і може бути перекладено як «якщо де-то відпочинок». З часом пісники будували театри величезних розмірів. Так, побудований в Афінах у IV ст. до н.е. театр вмщував 17 тис. глядачів, тобто била половина всіх афінянських громадян, побудований в той же час театр в Мегалополі (Аркадія) — 44 тис. чол. Зрозуміло, що грецький театр завжди був просто небом. Вистави мали особливу театральну техніку. Ролі виконували тільки чоловіки-актори. Актори грали на котурнах (виступа на високих підставках). Глядачі не могли спостерігати за змінами акторів. Це робило неможливим використання масок для кожної ролі. Рупор посилював голос актора, хоча давньогрецькі театри мали чудову акустику.

Великі театральні виступи відбувалися під час Великих дionісій і Малих дionісій. Театр в Афінах, як і в інших грецьких містах, був одним з найважливіших центрів суспільного життя і користувався величезною популярністю. Театр у Греції був не тільки розвагою, а і школою виховання. У дні Великих дionісій в Афінах влаштовувалися театральні змагання між трьома авторами трагедій. Ретельність їх фіксування у особливих записках — диаскалах, що зберігалися в афінянському державному архіві. Афінянські громадяни отримували із державної скарбниці — теорікон — особливі гроші на відвідування театру.

Література. Історія давньогрецької літератури починають з епічних поем "Іліада" й "Одіссея" Гомера. Сюжетний відношення, описані в поемах, характерні для Греції після переселення дорійських племен (XII ст. до н.е.). В поемах відбилися три історичні періоди: завершення коїто-мікенського, поморівський (XI–IX ст. до н.е.) і початок архаїчного (VIII ст. до н.е.). Воєнне й мирне життя греків відображено докладно й яскраво в цих поемах, кожна з яких являє собою завершені художній твір. В "Іліаді" розповідається як герої Ахейців розбивають на воєначальника грецьких військ, що облягали Трою, Агамемнона та те, що той відібрав у нього чарівну половецьку. Для поеми триває кілька днів, але з вмонтованих в епічне полотно епізодів ми дізнаємось про попередній і наступний події.

В основ сюжету "Одісеї" — повернення на батьківщину із великий острів Ітаку, паря цього острова мандрює Одіссей після того, як греки, знов-таки за порадою Одісея, заволоділи й зруйнували Трою.

В літературі класичного періоду спостерігається високе піднесення і поява нових літературних жанрів. З розвитком демократії розвивається масовий вид літератури — драматургія. Провідна роль у літературі повністю переходить до Афин — головного центру культурного життя всєї Греції. Якщо для архаїчного періоду характерний оптимізм дитячої поезії, то для V — IV ст. до н.е. характерним був розквіт трагедії і комедії — літературних жанрів, пов'язаних з театром. В Афінах творили найвідоміші грецькі драматурги, що стали класиками не лише грецької, а й світової літератури.

Розвиток трагедійного жанру пов'язаний з іменами трьох великих афінських поетів: Есхіла, Софокла, Евріпіда. Про час їх життя яскраво говорить те, що в 480 р. до н.е. Есхіл прийняв участь у Саламінській битві і перемаці. Софокл співав в хорі юнаків на святкуванні цієї перемоги, а Евріпід, за переказом, якраз в той час народився.

“Батьком трагедії” став Есхіл (525 — 456 рр. до н.е.), в творчості якого грецька трагедія набула завершеної форми. Незважаючи на те, Есхіл використовує в трагедіях (до нас дійшло 7 з його 90 трагедій) міфологічні сюжети, він відшукують на актуальні питання. У відомій трагедії “Закутий Прометей” Есхіл дав образ мужнього борця проти богів, за права людства. Прометей терпить страждання, але, що для людей готов. Висловлена ідея полягає в тому, що Прометей виступив проти тиранічної влади Зевса.

Другим великим драматичним поетом був Софокл (496 — 406 рр. до н.е.) — сучасник видатного політичного діяча Перикла. Найвідоміші з його творів “Едіп-цар” і “Антигона”. В основі трагедії — учасність Софокла про роль долі в житті людини, доля гріє над людиною. Уже в Гомера згадується про богині долі — Мойри, що стоять вище навіть самих богів. В грецькій драматургії питання про долю став одним із центральних.

Подальший розвиток антична трагедія отримала у творчості третього великого представника грецької драматургії — Евріпіда (480 — 406 рр. до н.е.). Трагедійний конфлікт в Евріпіда розвивається в результаті протиріч, закладених у характері героїв, тому Евріпіда вважають розпочатком психологічної драми. Трагедія “Медя” присвячена стражданню і похорон скривдженої жінки. Героїня трагедії “Іфігенія в Авліді” добровільно йде на смерть, жертвуючи собою для перемоги греків у троянській війні.

В трагедіях Евріпіда немає строгої урівноваженості Есхіла, монументальних фігур Софокла. Евріпід трактує образи своїх героїв більш як до умов реального життя.

Неодмінною умовою зародження і розвитку грецької комедії також був демократичний лад. Афінська комедія, порівняючи з трагедією, мислячи більш гострий політичний характер, відшукуючись на повсякденній долі. Найбільшим представником давньогрецької комедії був Аристофан (445 — 385 рр. до н.е.). В комедіях “Ахарніани”, “Мир”, “Лісістрата” Аристофан виступив проти тривалої війни, яка несла народу великі біди. Викривальний характер і гостра повсякденна спрямованість комедій, робили їх улюбленим видом мистецтва афінського демосу.

Архітектура і образотворче мистецтво. В Стародавній Греції розквітає мистецтво. Часом найвищого піднесення давньогрецького мистецтва були V і IV ст. до н.е. Це один з найвідоміших періодів в історії світового мистецтва в цілому.

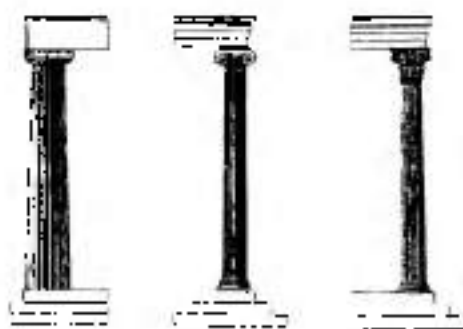

Рис. 3.2 Грецька антична архітектура: дорійський портик

Досягнення давньогрецької архітектури є актуальними і нині. У V ст. до н.е. в Греції виникає планування міст. Гіпподам, друг державного діяча Перикла, вперше почав складати плани будівництва міст. У “гіпподамовій системі” вулиці перекрещуються під прямим кутом — принцип необхідний для міст з розвинутим рухом і торговельною діяльністю. “Гіпподамова система” отримала велике

розповсюдження у містобудівничій періоду елінізму.

Основними архітектурними спорудами були храми і театри. Давньогрецькі архітектори виробили чіткий порядок відповідностей несучих і несених частин будов — ордер. Було розроблено три основних ордери чи стилі. Найбільш раннім ордером був доричний. Дорична колона стояла просто на підлозі, була масивною і стійкою. У V ст. до н.е. поширюється другий ордер (іонійський) — іонічний. Будів-

ли цього стилю менш масивні, колони тонші й стрункіші. В IV ст. до н.е. почав поширюватися коринфський стиль. Він відрізняється від іонічного більшою довжиною колон (у ордерній відповідності), складнішою базою (камінь підставка до юни) і капітеліс (верхня частина колонки, прикрашеною листками аканфу).

Шедевром античної архітектури є ансамбль афінянської Акрополі, побудований у другій половині V ст. до н.е. за задумом геніального Фідія. Акрополіс став релігійним і художнім центром Афін — головним зосередженням мистецьких навіанів Греції. За Перікла, довготривалого керівника Афін, чотирі Іктія і Каллікрат побудували Парфенон (храм Афіни діви — центральну будівлю Акрополі). Характерною рисою архітектурного ансамблю (храми Ніке Аптерос, Ерехтейон та ін.) є майже асиметричність, гармонія з оточуючою природою, ритмізм. Побудований в доричному ордері, Парфенон отримав і дошки ритм, висотний ордеру іонічному: таким є фриз на стіні храму. Загальною рисою високою темою Акрополі стала перемога ладів над темними силами.

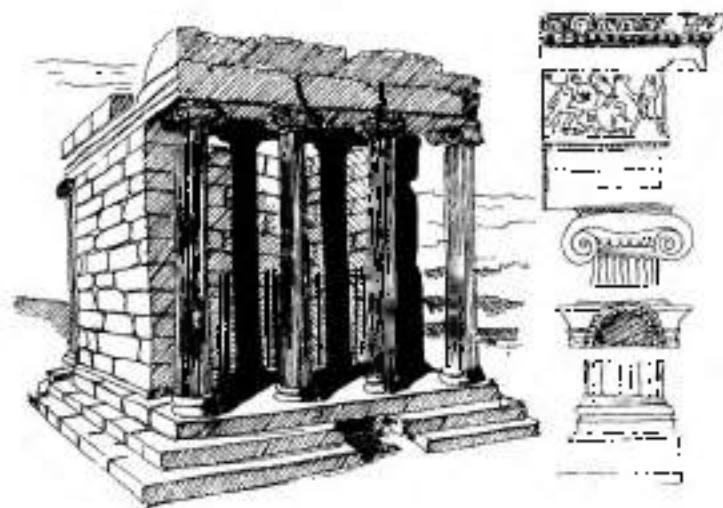

Рис. 3.3. Храм Ніке Аптерос, зведений на вершині Афінянської Акрополі

Рис. 3.4. а) Храм Артемідіс Ефесі, б) Парфенон в Афінах

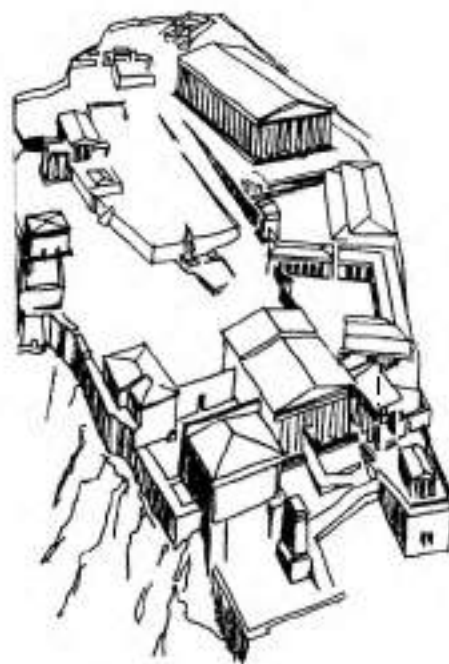

Рис. 3.5. Афінянський Акрополіс

Великі зміни відбулися у класичному мистецтві. Скульптори V ст. до н.е. відійшли від панівного в архаїчному мистецтві принципу схематичного і загального трактування об'єкта. Ключовим досягненням грецької скульптури V ст. до н.е. стало те, що вона відтворила рух. Греція дала небачену у світовому мистецтві цілу плеяду геніальних скульпторів. Вже на середину V ст. до н.е. у творчості трьох найбільш улюблених скульпторів — Мірона, Фідія і Поліклета — грецька пластика досягла класичної досконалості.

Розквіт творчості Мірона припадає на другу чверть V ст. до н.е. Він уособлює зображеннями атлетів — переможців на чужоземних. Широкі

ко відомі скульптурні зображення диекобона. Скульптор настільки жваво лібристично рух, що глядач ніби бачить той момент, коли лопат у швидкому повертін виймає диск.

Монументальні фігури створював знаменитий Фідій. Всередині Парфенону височила статуя Афіни з сидіновою кізкою, дерева, золота, заліза, висотою 12,5 метра. В іншому плані розгортався чорна діяльність великого скульптора Поліклет (друга половина V ст. до н.е.) — виразника строгої доричної Афіни. Поліклет працював у техніці бронзи. Його "Доріфорея" — "Дискумен-аполет" — давати узагальнений образ ідеальної людини. Поліклет дав чи не перший у світовому мистецтві міреш мистця-теоретика. Він встановлював систему математично точних пропорцій людського тіла з використанням системи у теоретичному трактаті "Канон".

В IV ст. до н.е. рівень художньої культури Греції залишається дуже високим. Розвиваються нові релі — тонка естетичність, вільне вираження індивідуальних особливостей (скульптури Пракситель, Скопас, Лисипп), але класична гармонія епохи Фіда відходить у минуле.

Таким чином, піднесення економічного і політичного життя Греції у V ст. до н.е. супроводжувалося розвитком еллістичної культури. Античний поліс, хоч і розділений соціальними класами, зберігав риси незалежної громадянської общини. Народні традиції змішували у героїстичній боротьбі з численними перемі і проявлялися особливо яскраво в художній творчості еллістів. Велика зміна, що відбулася у Середземноморському світі розширила обрії і загострила допитливу думку філософів, істориків, драматургів, скульпторів. На цьому ґрунті виникли геніальні ідеї атомізму Демокрита, ідеалізму Платона, системи Аристотеля, великі образи трещкої трагедії, досконалі творіння античної пластики і архітектури.

Останній період давньогрецької культури — еліністичний — був часом поширення і розвитку культури еллінів на території монархій, що виникли після розпаду держав Олександра Македонського (323 р. до н.е.).

3.2. Культура Стародавнього Риму.

Культура Стародавнього Риму — це культура Римської республіки (V — I ст. до н.е.) і Римської імперії (I ст. до н.е. — V ст. н.е.) друга з найвищих культур античної цивілізації. Поняття давньоримської

культури у вузькому сенсі слова відноситься тільки до культури римської Італії, в широкому значенні — до культури всього Середземномор'я, об'єднаного Римом.

У давньоримську культуру великий внесок здійснили також народ Італії як етруски (на початковому етапі) і греки, значення культурного впливу яких особливо помітне. Грецька культура поширювалася через заселення у VII ст. до н.е. трещки міста на о-ви Сицилія та міста Тарент, Сібаріс, Елея, Кротон, Посідонія, Кімі, Неаполіс — в південній Італії. Після встановлення над ними у III ст. до н.е. влади римлян, грецький культурний вплив не тільки не послабився, а, навпаки, посилювався. Проте староримська культура має свої специфічні риси: оригінальні загальні тенденції, зумовлені, перш за все, сутністю свого народу — практичного і мілітарного.

Військова справа. В процесі тривалих і впертих війн складалася і змінилася воєнна організація Риму. В Римі вперше був створений гнучкий маневровий бойовий порядок: легіон поділявся на 30 тактичних одиниць — маніпул, які з кінця II ст. до н.е. почали об'єднуватися по 3 в когорти. Кожний маніпул у свою чергу поділявся на дві центурії. Легіони шикувалися за принципом досвідченості воїнів у три бойові лінії: у першій стояли молоді воїни (кастаті), у другій — більш досвідчені (принципи), в третій — ветерани (тріарі). Лише тоді, коли перемогти не могла бути досягнута без резерву, у бій вступали тріарії. У римлян існувало прислів'я "Справа дійшла до тріарії", тобто справа доведена до крайнощів.

Римська армія в I ст. н.е. складалася з 25 легіонів загальною чисельністю 150 тис. солдатів і офіцерів. Служба тривала 20 років, але у важкі часи чисельність армії і термін служби зростали. Під час Діоклетіана (284 — 305) чисельність армії була доведена до 600 тис. Крім легіонів у римській армії були так звані союзники, яких вербували з підкорених племен і народів.

Характерною особливістю римської військової тактики було влаштування укріплених таборів. Римське військо на стоянці оточувалося ровом та валами. Таборні укріплення виключали раптове напади ворога і давали можливість поєднувати переваги наступальних дій з оборонними.

У римській армії панувала залізна дисципліна: за невиконання наказу — смерть. Якщо загін римлян втік з поля битви, то здійснювалися депітманія — загін шикували і кожного десятого страчували.

Отже, маніпулярний стріп забезпечував свободу маневру. Значний розвиток отримала польова фортифікація (укріплений табір як у поході, так і стаціонарний); місцеві та общіні фортець, прикордонні вали в епоху імперії.

Такою була римська воєнна організація, яка обумовила перемоги Риму і була ключем для встановлення панування Риму в Європі, Північній Африці і Передній Азії.

Римське право було специфічним продуктом розвитку суспільства. Його розробка починається в V – IV ст. до н.е. Основні поняття права були сформульовані в період ранньої республіки. Відправним пунктом слугували закони XII таблиць. В подальшому у розвитку римського права велику роль зіграли преторські едикти, які розширювали і змінювали чинні правові норми.

Право встановлювало і визначало можливі способи набуття власності. Основним засобом була “маншіпатія” – особливий обряд вступання у власність, що виконувався у присутності свідків. Розвиток відносин власності привів також до створення спадкового права.

Процес судочинства носив формалізований характер. Кожені процес повинен був закінчуватися на певному такті і виражатися в строго визначених формулюваннях. Пам'ятка у формулюванні кінця процесу привела до програшу всього судового процесу. Ці процесуальні формули передбачали участь у процесі жреців-понтіфіків, які були першими римськими юристами і тлумачами права.

В епоху римської імперії право розробляється дуже інтенсивно. Велику роль в цьому відігравали префекти преторія – Папіан. Успіли та інші юристи. У III ст. у відповідності з потребами світової імперії приводиться в систему римське право з його непереворотною та точністю розробкою всіх існуючих юридичних відносин товаровласників (покупць і продавць, кредитор і боржник, договір, зобов'язання сторін). Римське право було результатом і потужним засобом впливу на правові і ширше – суспільні відносини в усіх частинах імперії.

В науці, як і в філософії, римляни багато запозичили у греків. Але одночасно розвивається і чисто римська наука. В Стародавньому Римі отримали розвиток головним чином прикладні науки, агрокультура, військова справа, будівництво, гідротехніка. В творчості єдиному господарству Катона (II ст. до н.е.) Варрона (I ст. до н.е.), Колумелли

(I ст.) розроблюються принципи раціонального ведення господарсько-господарства, описуються техніки землеробства, виноградарства, садівництва. Найвідомішим представником римської науки був Марк Теренцій Варрон (116 – 27 рр. до н.е.), який склав енциклопедію наук і написав докладні дослідження про римське побутування і родинні справи, життя, римський театр, латинську мову, агрикультуру. Отже, римська цивілізація, перш за все, практичне застосування знань.

Щоб розібратися в законах і преторських едиктах та впливати на судді, виникало необхідне вивчення права і риторики. Ораторське мистецтво (риторика) пройшло довгий шлях розвитку і набувало багато блискучих представників, з яких найбільш знаменитим був Цицерон (106 – 43 рр. до н.е.). Промови відомих адвокатів переписувалися, їх читали широка публіка. Особливо видатними мали політичні промови, найбільш яскравим зразком яких є промови Цицерона проти Катіліни. Мова Цицерона – класичний приклад золотої латинської прози.

Художня література досягла розвитку доби першого імператора Августа Октавіана (30 р. до н.е. – 14 р. н.е.). Великі поети Вергілій (70-19 рр. до н.е.), Горатій (65 – 8 рр. до н.е.), Овідій (43 р. до н.е. – 17 р. н.е.) виходили в літературні турні, що закінчилися для докористливості друга Августа – Мецената. Славу найвеличнішого римського поета принесла Вергілію епічна поема “Енеїда”. Поема розповідає про подорожі, пригоди і битви троянського героя Енея, якому боги визначили знайти нове місце в Італії і стати родоначальником старін Риму та роду Келів. Слава Вергілія і “Енеїди” пережила війни.

Центресення римської держави, розвиток міського життя сприяли розвитку архітектури і скульптури. Змінюється Рим, який стає величезним за площею і чисельністю населення. Уже в II ст. до н.е. в столиці республіки живе 500 тис. жителів. У III ст. н.е. столиця імперії нараховує 1,5 млн. мешканців. З завоювання грецьких міст в Рим привозять велику кількість статуй, якими тепер прикрашають римські площі.

Порівняно з греками римляни досягли великого прогресу у спорудженні практично потрібних будівель. В архітектурі і пластичному мистецтві римляни були так само практичні, як і в науці, релігійному культі.

Пам'ятками в римській архітектурі є споруди суспільного призначення – триумфальна арка, базиліка, терми, воєнно-наземні споруди. В епоху республіки ширшого розвитку набула інженерія

творність, створюються мости, бруківні відьки (Віа Анпіа, каністекло-акни), акведуки (водолоні тріа). 3.61. В містах будуються громадські будівлі нового архітектурного стилю — базиліки, портики для прогулянок, з'являються монументальні: декоративні споруди — триумфальні арки.

Блискавичний розвиток римської архітектури припадає на епоху імперії. Будівництво набуває грандіозного масштабу. Споруди досягають вражаючої розкши і величності. Країна тразки цієї епохи: Форум і "Віа тар миру" — за Августа, Колізей (амфітеатр), збудований у 80 р. н. е. — за Флавія, знаменитий Пантеон — храм "усім богам" (діаметр купола — 43,2 м.) — за Адріана, мост, побудований за Траяна через Дунай і форум Траяна з його колоною перемоги — споруджений Аполонідором.

Слав римляни створенням оригінальний жанр скульптури — реалістичній скульптурній портрет — в розвитку якого вони досягли досконалості. Розвивається фреска, яка використовується з декоративною метою.

У римському житті величезну роль відігравали видовища. З кінцями цих часів у Римі великою популярністю користувалися циркові видовища. У 254 р. до н. е. вперше були влаштовані гладіаторські змагання, які з II ст. до н. е. стали улюбленою розвагою римлян. На влаштування пар і ширкових виграв витрачалися великі кошти. В амфітеатрах влаштовували бої гладіаторів, які билися на смерть, цукали звірів. В цирках відбувалися перегони на квадратних (колісницях, запряжених четвіркою коней). Символом характеру римлян і громадський амфітеатр Колізей — на 50 тис. глядачів.

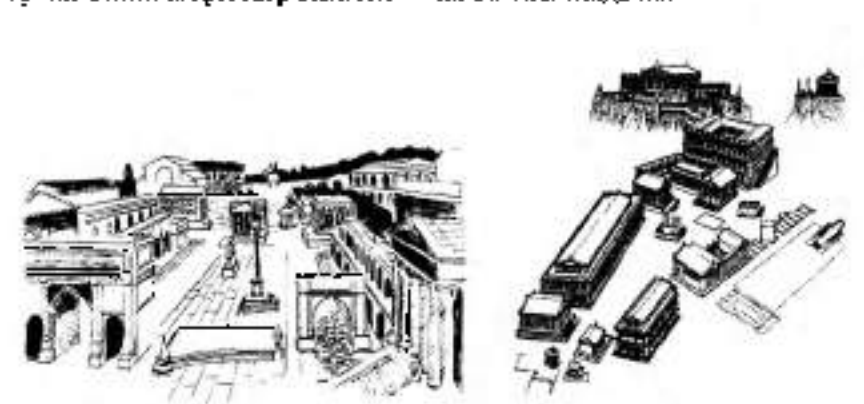

Рис. 3.6. Римський форум

3.3. Культура античних міст-держав Північного Причорномор'я. Значення античної культури для розвитку європейської та української культури

У VII — VI ст. до н. е. по всьому північному Причорномор'ї виникають трешкі колонії — саморідні міста-держави: Ольвія, Тира, Херсонес, Пантикапей, Фанагорія, Таїраїс та інші, які принесли сюди античну культуру. Їх культура була збагачена присутністю племен, які проживали у степовій частині України. Грецькі колонії у I ст. до н. е. були захоплені Римською імперією, згодом стали належати до Візантії.

Розміри найбільших північнопричорноморських міст у доримську добу не перевищували 50 — 60 га — Ольвія, можливо — Пантикапей (з такої поодинокі Керкінітїда, взагалі займав менше 10 га). Вони не мали єдиних регулярних прямокутних планів. Випадком, та й то частковим, були Херсонес, Керкінітїда та Порфірій. Форум житлових кварталів та їхні розміри здебільшого різні. В кварталах могли розміщуватися від двох до сорока будинків. Кожен житловий центр мав одну або кілька площ, кілька священних дільниць, як правило, складався з двох частин — нижньої (поблизу порту) й верхньої (Пантикапей, Німфея, Мірмекій мали укріплені акрополі). Вулиці досягали в ширину кількох (але не більше 10, як в Ольвії метрів: под їхніми бруківками знаходилися прокладені водолоні, а за можливості й водогони).

Значного розвитку досяг монументальний живопис у техніці фрески або енкаустики. До нас дійшли залишки розписів стін будинків Ольвії, Козирського поселення біля Ольвії, Херсонеса, Пантикапея, Фанагорії, виконуваних здебільшого у структурному (імітував кам'яну кладку) чи кинському стилі (виникло у I ст. н. е., стіни, склепіння ясно розписуються квітками, гірляндами, гілками тощо — як безладно, і в певній системі); у II ст. н. е. поширюється міхрустатційний стиль, коли у структурну основу розпису вводяться кольорові геометричні фігури, іноді з якимись зображеннями, що загально порушували техніку розпису.

Крім цього, в Херсонесі й особливо на Боспорі були популярні розписи поховальних стін з кам'яних склепів. Живопис застосовувався також на фасадах ордерних, зокрема храмових споруд, де окремі елементи антаблемента фарбували в різні кольори, найчастіше

у червоній і синій. Ретинисували або фарбували її архітектурну теракотою, зокрема антефіксом, акротерієм, еніми. Для ахейських часів типова стримана гама – червоній, червонобій, жовтий, білий, брузватий кольори. Пізніше до цієї палітри додаються синій, блакитний, зелений.

Під безпосереднім впливом іонічно-приморськоморських античних держав у скіфів формувалася своя державність, виникали міста й поселення з рисами, притаманними грецькій містобудівній традиції. Нагадаємо також про неодноразово вже підкреслений факт перебування скіфськими та сарматськими царями в Ольвії власної монети.

Особливо швидкою коли антична цивілізація справляла на культуру варварського світу. Це виявлялося у спорудженні фортець (Неаполь-Скіфський), заповненні міста й житлобудівничих приміщень (Неаполь-Скіфський, Золота Палка, поселення біля синагурку «Чайка» в Криму та ін.), використанні кружалної античної кераміки, а також виготовленні греками високохудожніх прикрас і прикладних мистецьких виробів із дорогоцінних металів (нектораль та Товстої Могилки, Чортоминська амфора, гребінчик і пурпурну Солоха та ін.).

Висновки. Культура Греції досягла особливо високого рівня. У Стародавній Греції процвітали природничі і гуманітарні науки. В Елладі виникли й розвинулися основні напрями філософії – біоетичних успіхів досягли архітектура, скульптура, пластика, драматургія та інші види культури. Грецька мова й досі широко вживається в науковій термінології. Значна частина наших імен грецького походження. Грецька міфологія мала істотно багатий вплив на мистецтво Ренесансу, Бароко, Класицизму. І сьогодні давньогрецькі трагедії не сходять із сцен провідних театрів Світу.

В Елладі відбулося становлення античного полісу-першої розвиненої форми демократії, хоча і обмеженої рівноправністю. В Греції формувалася давньогрецька класична культура, що становить значну істотну частину тієї основи, на якій розвивалася вся європейська культура.

У Стародавньому Римі антична культура набула нової історичної форми. Сильно вплинула на римську культуру етруски, у яких римляни запозичили алфавіт, пристосовували його для латинської мови. Позитивним був культурний вплив греків. Грецькі релігійні уявлення, філософія, наукові знання, ремесла, архітектура й образотворче мистецтво стали глибоко впливати на формування староримської культури. Однак, римське суспільство не просто вбирало елементи

ну культуру. Римляни взяли з культури етрусків і греків лише те, що було їм ближчим до норм римського державного життя, традицій і моралі римлян.

У зв'язку з об'єднанням італійських міст етнерій навколо римського уряду створюється єдина єністично-римська культура, що поширюється у провінціях, к і своєю чергу відчуває на собі вплив провінційних культур. З середини II ст. більшість письменників, філософів, учених були уродженцями східних частин імперії. Римське право – оригінальний витвір римлян, римська архітектура, римський воєнний мистецтво панують в провінціях. З півного боку, східні культи (велика матер-богиня – Кібела, Оріс і Ізид, іранське божество – Мітра) мали велику кількість прихильників, стаючи дедалі популярнішими.

Шляхи історичного розвитку Східної і Західної імперій після падіння імперії з 395 р. суттєво відрізнялися. Східна Візантійська імперія проіснувала до середини XV ст., створивши високу культуру. Після захоплення Риму військами монгольського вождя Атираха у 410 р. його суттєве значення на багато століть було втрачено.

Культура Стародавньої Греції є першою формою античної культури. Давньогрецький епос і мистецтво дають нам художню насолоду і є цінною та неможливою втрачати. Схоплюється і особлива художня цінність грецької культури в тому, що вона стала класичною культурою неповторної і чарливої краси становлення сучасної цивілізації. Вона приналежить давньогрецькому мистецтву в тому, що це мистецтво періоду людства людського суспільства, який ніколи не повторюється.

Високого рівня розвитку в культурі мислення досягли давньогрецька філософія. В різноманітних формах грецької філософії жив і в процесі виникнення майже всі пізніші типи світоглядів і напрямів сучасної думки.

Культура сучасного світу в багатьох своїх впливах бере свій початок у багатогранній культурі Еллади. Елементи науки й техніки, напрями філософії, різні форми драматургії, лірики, архітектури і образотворчого мистецтва є визначальною і невід'ємною частковою тієї основи, на якій розвивається сучасна культура.

В епанізісній поемі "Еллада" майбутню велику Рим проголосив сам верховний бог Юпітер, який – як він знає, мислив римлян на землі: хай тепер народи славніші в науках і мистецтві, призначення римлян – бути володарями і міту надати переможеним і відкривати порди-

вистах. "Енеїда" Вергілія так жеславо втілює світоприйняття і славу Риму, що на століття записана як улюбленим твором римлян.

Дякує прихильники античної культури в часе поновлення могутності Римської імперії друга половина IV — V століття хоч і не змогли відвернути культурний занепад, але їхніми зусиллями основні скориби античної культури було передано для наступних поколінь.

Питання для самоконтролю

1. Що ви знаєте про міфологію Стародавньої Греції?
2. Назвіть викатних давньогрецьких письменників, філософів, істориків
3. Які принципи сформувались у давньогрецькій архітектурі?
4. В чому полягає специфіка культури Стародавнього Риму?
5. Що ви знаєте про давньоримське мистецтво?

Словник термінів та назв

1. **Акрополь** — священне місце, центральна частина грецького полісу
2. **Агора** — центральна площа грецьких полісів
3. **Вівтар, Олтар** (лат. *altare* — високіи жертівник) — місце для жертвоприношення або жертвоіне вогнище. Спочатку він др споруджували з землі або дереву, пізніше, коли стали будувати храми — з каменю або металу. Вівтарі, як правило, стояли на східному боці святині перед зображенням божества. У Римі їх зводили не лише богам, а й героям, пізніше також імператорам. Вівтарі в греків та римлян були не тільки в святилищах, їх споруджували на площах, вулицях, полях, у священних гірлах, біля священних річок. Іноді вівтарі просто неба досягали значних розмірів (прикладом, Пергамський вівтар Зевса)

4. **Ордер** — порядок співвідношення несучих та несених частин будівлі. В архітектурі Стародавньої Греції склалися ордери: дорійський, іонійський, корінфський.

5. **Трагедія** — драматичний гвір, який зображує герої, непримирнені життєві конфлікти і завершується смертю головного героя

6. **Форум** — головна площа Стародавнього Риму, місце народних зборів. На ній площі зосереджено найважливішу архітектурну пам'ятку.

Теми рефератів

1. Давньогрецька міфологія
2. Архітектура та скульптура Стародавньої Греції та Риму
3. Література Стародавнього Риму
4. Наука у Стародавньому Римі

Література

1. Історія світової культури. Культурні регіони. — К., 1997.
2. Історія світової культури. / За ред. Левчук Н.Т. та ін. — К., 2000.
3. Курс лекцій з української та зарубіжної культури. / За ред. Л.С. Дещинського. — Львів, 2000: 3-є вид. перероб. та доп. — Львів, 2002
4. Лекції з історії світової та української культури. — Львів, 1994.
5. Дмитриєва Н.А. Краткая история искусств. — М., 1992. выд. I
6. Куманецкий Е. История культуры Древней Греции и Рима. М., 1990
7. Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. — К., 1968
8. Ліндсей Дж. Коротка історія культури. В 2-х т. — К., 1995
9. Мистецтво давньої України. / О. Уманцев. — К.: Либідь, 2002.
10. Основы художественной культуры. Теория та история світової художньої культури. Ч. I. — Харків, 1997.
11. Семчишина М. П'ять років української культури. — К., 1992, 1994.
12. Лелевичини М., Підкова І. Стародавня історія України — Львів, 1993
13. Пеліссєна І. Світ античної культури. — К., 1996.
14. Давня історія України. В 2-х т. К., 1994.
15. Історія українського мистецтва. В 6-ти т. Т. I. — К., 1986
16. Алнаган М.В. Всеобщая история искусств. Т. I. — М., 1955.
17. История искусства зарубежных стран. Первобытное общество Древней Восток. Аличность. — М., 1980.

Тема 4. КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Питання

- 4.1. Візантійська культура — від античності до середньовіччя.
- 4.2. Середньовічна культура Західної Європи.
 - 4.2.1. Християнський характер середньовічної культури.
 - 4.2.2. Розвиток освіти, науки та літератури.
 - 4.2.3. Романський і готичний стилі в архітектурі та образотворчому мистецтві.

Методичні поради

Відповідь на перше питання вивіслюємо згідно такої схеми.

- загальна характеристика соціально-економічного та політичного стану феодального суспільства;
- зв'язок візантійської культури з традиціями Римської імперії;
- синкретизм візантійської культури;
- релігійно-православний характер у візантійському суспільстві;
- становлення християнської філософії та богослов'я;
- іконошанування та іконоборство;
- наука, література та історіографія;
- візантійська архітектура та образотворче мистецтво, іконописання;
- характерні риси візантійського стилю в образотворчому мистецтві, візантійський живографічний канон;
- візантійські впливи у розвитку архітектури та образотворчого мистецтва України.

При підготовці другого питання треба зосередити увагу на таких аспектах:

- суспільно-політичне життя країн Західної Європи доби Середньовіччя;
- католицька церква та її роль у розвитку культури Середньовічної Європи;
- розвиток освіти, науки, літератури, театру, музики;
- перші європейські університети та організація освіти в них;
- схоластика як форма середньовічної філософії;

- роль мистецтва у середньовічному суспільстві, його релігійний християнський характер;
- особливості романського стилю в архітектурі та образотворчому мистецтві;
- характерні риси готичного стилю в архітектурі та мистецтві;
- роль Середньовіччя у розвитку європейської цивілізації.

4.1. Візантійська культура — від античності до середньовіччя

Термін "середньовіччя", точніше "середній вік" виник в Італії у XV-XVI ст. серед гуманістів. На різних етапах розвитку історичної науки в це поняття вкладали різний зміст. Гуманісти, просвітителі вважали середній вік періодом глибокого культурного занепаду на протилежному високістю златого століття культури в античному світі і в нинішній час. Негативно до Середньовіччя ставився також Гегель, називаючи його своєрідним типом парварства. Романтики, а також представники християнського персоналізму, досить високо цінували роль Середньовіччя в історії культури, вважали це епохою найбільш плідного творчості, висхідним періодом духовно-культурного піднесення у світовій історії.

В розвитку світової цивілізації візантійська культура займає видатне місце. Для неї характерні урочиста пишність і внутрішня шляхетність, це своєрідний синтез культурних традицій греко-римського світу і християнства, а також східно-африканського Сходу. Візантійський тип культури не подібний ні на західноєвропейський, ні на єгипетський.

Візантійська імперія виникла на рубежі двох епох — занепад античності та народження середньовічного суспільства. Столицею її став Константинополь, заснований імператором Константином I у 324 – 330 рр.

За формою державного управління Візантія була самодержавною монархією: в руках імператора (василевса) зосереджувалася законодавча, виконавча, судова і військова влада, вона вважалася божественною, а він сам — повелителем усіх християнських народів. І все ж ця влада до певної міри була обмежена такими установами, як сенат (синакл), державна рада (консенсторій) і діми (організація вільних громадян візантійських міст).

Сходиність суспільного розвитку Візантії не менш яскраво проявляється в галузі правових відносин. Тут як у сфері цивільного, так і в сфері кримінального права більшого миру, ніж на Заході, мали вплив римські юридичні традиції. На відміну від інших країн того часу, Візантія залишалась державкою, де «берігалася» диніс консолідувалася її обов'язковим правом нового населення імперії давнє право. Зведення цивільного права Юстиніана, яке сучасники називали "храмом правової науки", складалося з Кодексу – основних положень, постановлених у римських юристів. Інституцій – коротких рекомендацій для юриспрудентів і Новел – нових законів, виданих самим Юстиніаном. Саме надання зведенню цивільного права Юстиніана досягнення римської юридичної науки стало надбанням юриспруденції Середніх віків і Нового часу.

В ідеологічному і соціально-політичному житті візантійського суспільства важку роль відігравала християнська церква, яка в IV ст. стала союзником і опорою держави. У Візантії церква не мала тієї адміністративної й економічної влади, що в Західній Європі. Православні ієрархи не претендували на главенство над могутньою світською владою, проповідувалась ідея єдності з державою. Римська ж курія неухильно відстоювала доктрину про примат духовної влади над світською. Східну і західну церкву розділяли стійкі соціально-психологічні відмінності, що вкоренились у широкіх колах середньовічного суспільства. Західній релігійності була властива глибока емоційна напруженість, що мала зв'язок з екзальтацією віруванням греків – абстрактна філософська розсудливість, прихильність до трансцендентних ідей. Схвильована уява затинала постійно спрямовувалась до страждань Христа, страшний мух грішників у пеклі; в православній церкві на перший план висувався радісно освітлений момент життя Сина Божого, його воскресіння, віднесення душі віруючих до божественного світла, до перемоги добра над злом.

Система освіти у Візантії зберігала сладокоємний зв'язок з античністю. Дітей у віці шести-семи років віддавали до початкової школи, де вони протягом двох-трьох років зчислялись писати, читати і рахувати. Початкові школи були приватними, платними, а також могли утримуватись монастирями, церквами або міськими общинами, фінансуючись доступними для всіх категорій населення. Для продовження освіти і розвитку шкільні біли високі ступені існував дуже важливий стимул – імперії з централізованим управлінням і

розгалуженим бюрократичним апаратом не можна були зайняти високу посаду без достатньої освіти.

Те, що вирішили присвятити себе науці або тотукалися тайняги високої державної посади, продовжували освіту, вивчаючи риторику, філософію та юриспруденцію. В ранній період імперії зберігалася старі центри античної освіченості – Афіни, Александрія, Антіохія, Бейрут, Гіза. Згодом ці центри занепадають: Александрійська бібліотека гине від пожежі, а платонівська Академія закривається за наказом імператора Юстиніана. Виникають нові наукові і навчальні центри – в Константинополі в IV ст. створюється Магістральська мінна школа, а в 1045 р. – університет.

З перемогою християнства провідне місце в системі знань зайняло богослов'я. Надзвичайний розвиток переживає логіка, як основа побудови богословської догматичної системи. Візантійська філософія, на відміну від західноєвропейської схоластики, базувалась на вивченні й коментуванні античних філософських творів усіх шкіл і напрямків, однак в XI ст. у ній посилюється вплив ідеалістичної системи Платона, яка використовувалась і для обґрунтування віри на критичне ставлення до історичних актористетів.

Розвиток природничих наук, а також математики й астрономії, підпорядковувалася потребам практичного життя – ремесел, мореплавства, торгівлі, військової справи. В математиці поряд з коментуванням праць стародавніх авторів розвивалися як фундаментальні, так і прикладні напрямки. Особливо плідотворністю відзначався Лев Магістраліс (IX ст.), який заклав основи алгебри, використав буквені позначення в ролі символів, прославився багатьма винаходами, зокрема шрифтовим телеграфом та хитроумними механізмами, що вражали інтелекту в імператорському палаці.

У космографії й астрономії точилася істота боротьба між захисниками античних систем та прихильниками християнського світогляду. В VI ст. Косма Індикаплав у "Християнській топографії" намагався переглянути систему Птолемея. Його космогонія базується на біблійних уявленнях про те, що Земля має форму плоского чотирикутника, оточеного океаном і покритого небесним куполом.

Значними були досягнення візантійців у галузі медицини і хімії. Вони не тільки коментували праці Італена і Покрита, але й укладанням практичного досвіду, удосконалювали діяльність. В VII ст. у Візантії був винайдений "трещийкий вогонь" – суміш нафти, гашеного вапна і різних смол, що забезпечувало успіх у морських битвах і особливо в боротьбі з арабами.

В мистецтві Візантії панували узагальнено-старантно-ієрархічні принципи, які ґрунтуються на відриві від реальності: перенесенні у сферу вищих, абстрактних ідей. Ідеальний естетичний об'єкт, який перебував в духовній сфері, описується за допомогою таких естетичних категорій, як прекрасне, світло, квітіння, образ, знак, символ. У художній творчості переважали традиціоналізм, канонічність.

Візантійські майстри, з одного боку, зберіли давню техніку об'єднання мистецтва, з другою — наповнили її новим символічним змістом. Стиль їх живопису характеризується погляданням плоских силуетів з плавною ритмічною ліній та багатородною гаммою фарб, де не рідко були пурпурні, лілові, сині, олівово-зелені й жовті тони. В IV-V ст. у візантійському живописі панували аскетичні графічні, що найбільше відображення в мозаїці Великого імператорського палацу в Константинополі, якому, у IX-X ст. формується стриманий іконографічний канон, складається цілісна система декору храму, певний порядок розташування біблійних сцен на його стінах і куполах. Одним з вершин мистецтва цього часу — мозаїка храму Св Софії у Константинополі.

На межі XIII й середини XIV ст. припадає ще один період розвитку візантійського живопису, зв'язаний з поширенням гуманістичних тенденцій у культурі. Живописці намагалися вийти за рамки встановлених канонів церковного мистецтва, звертаються до зображення не абстрактної, а живої людини. Прокладанням шляхів цього часу є мозаїка і фрески монастиря Халки. Однак візантійське мистецтво не змогло піднятися до реалізму італійського Ренесансу і надалі залишилось у формах старої канонізованої іконографії.

Значний вклад Візантії в розвиток середньовічної архітектури. Візантійські задані створюють нові принципи забудови міст: у центрі розташовується цукрована площа з собором, від неї довільно переплітаючись, розходяться вулиці. Прекрасним прикладом церковного будівництва є храм св.Софії в Константинополі, споруджений у 532 – 537 рр. за наказом Юстиніана (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Собор св.Софії в Константинополі

4.2. Середньовічна культура Західної Європи

Середньовічна культура Західної Європи. У період Середньовіччя закладаються основи європейської цивілізації, оскільки в стародавні часи не було Європи у розумінні культурно-історичної спільноти. Політичним ядром Середньовіччя в історії культури як істота величезна, проявився він в усіх її галузях — в освіті, філософії, конкретних наукових знаннях, мистецтві.

Для глибокого розуміння змісту з напрямків культурного процесу Середньовіччя необхідно з'ясувати особливості історичних обставин цього періоду.

Крах Західної Римської імперії означував початок нової епохи — середніх віків, основним змістом яких було формування феодальних відносин, насамперед у сфері землеволодіння. Римська форма феодальної власності являла собою спадковому земельну власність, предкавника панівної верхівки, за яку він мусив відбурати військову чи іншу службу у сеньйора. Політична система феодального суспільства відзначалася перш за все тим, що влада була безпосередньо зв'язана з земельною власністю, виступала її атрибутом. Як не дивно, але в часи Середньовіччя набрали реальності перші форми демократії в ширшому застосування, ніж, наприклад, в античному рабовласницькому суспільстві.

В XI-XIII ст. стало утверджуватись міське самоврядування. Якщо місто повністю звільнялося від влади сеньйора-феодала, воно отримувало статус комуні. Комуніальний тип самоврядування мін перетворювався в місто-державу з республіканською формою правління. Міські республіки мали власну виборну адміністрацію, свої суди, поліційну й армію, чекання муніцип. Такий тип самоврядування набув поширення в італійських містах Венеції, Флоренції, Генуї. На чолі комуні стояла міська рада, яка здійснювала керівництво адміністративно-господарської діяльністю, видавала загальнообов'язкові розпорядження. Радою керували виборні особи: мер (Франція, Англія), бургомістр (Німеччина), консул (Італія). Міська община була неоднорідною за соціальним складом, включала різні корпорації і станів. Торгове населення об'єднувалось у гільдії, а ремісники — в цехи. Цех також був політично спрямованою організацією, очолюваною виборним майстром.

Н XV ст. феодальна держава сягає найвищого ступеня централізації через абсолютну монархію, позитивне значення якої полягало в тому, що, зміцнюючи економічну і культурну єдність народів, вона сприяла формуванню європейської нації. Однак вона ж створила і медичний апарат владності, який, лане вельетський струн, душив єдиність.

4.2.1. Християнський характер середньовічної культури

В епоху Середньовіччя Євразія стала головним носієм культури католицької церкви, магутність якої постійно зростала. Уже у XII-XIII ст. римські папи видавали загальнообов'язкові акти (булли), які мали виключним правом скликати собори і санкціонувати їх постанови. Папа був ланцюгом судовою інстанцією як у церковних справах, так і в справах світської влади. При Інокентії III (1160 – 1216) багато європейських монархів визнали себе його васалами. В боротьбі з непокірними папи використовували інтердикт – заборону відправляти богослужіння і релігійних обрядів на території певної монархії, а також відлучення монархів від церкви, звільнення підданих від присяги королю.

4.2.2. Розвиток освіти, науки та літератури

В епоху Середньовіччя досягта високого рівня школи і університетська освіта. Для навчання юриків використовувались єпископські й монастирські школи, у яких Босцім і Ф.Кассідором (487 – 578) було введено поділ "семи відомих мистецтв" на дві частини: тривіум (три шляхи знання: граматики, риторики і діалектики) та квадрівіум (чотири шляхи знання: геометрія, арифметика, астрономія і музика). У XII – XIII ст. на базі таких шкіл виникли університети. В 1200 р. у Франції засновано Паризький університет; в Італії були такі відомі школи, як Болонська юридична та Салернська медична. Паризький університет мав чотири факультети: "мисловий", або артистичний, на якому вивчалися "сім відомих мистецтв", і три "старших" – медичний, юридичний та богословський, де можна було навчатися після закінчення артистичного.

У XIII ст. з'явилися й інші університети: Оксфордський та Кембриджський в Англії, Саламанський в Іспанії, Неапольський в Італії. В наступному столітті засновані Празький, Краківський, Гейдельберзький, Кельнський і Ерфуртський. Наприкінці XV ст. в

Західній Європі налічувалося 65 університетів, у переважній більшості заснованих «санкції єпископської курії».

Наука в середні віки була в основному книжковою справою. Вона опиралась головним чином на абстрактне мислення і лиш позначалою мірою на експеримент, оскільки ще не ставила перед собою прикладних мети, не втручалась у природний хід подій, а намагалася зрозуміти світ у процесі спостереження. В науці виділяли чотири напрямки. Перший – фізико-космологічний, ядром якого було вчення про рух на основі натурфілософії аристотелізму, він об'єднував сукупність фізичних, астрономічних і математичних знань, що підготували ґрунт для розвитку математичної фізики Нового часу. Другий – вчення про світло; оптика у вузькому розумінні була частинною загальною доктрина – "метафізика світла", що впливала із засад неоплатонізму. Третій – наука про живе, цей напрямок охоплював комплекс питань про душу, як джерело рослинного, тваринного і людського життя в душі аристотелізму. Четвертий напрямок стосувався астролого-медичних знань, у тому числі алхімії. Своєрідність алхімії полягала в тому, що вона об'єднувала в певну цілісну систему науки з загальними і фантазією, раціональну логіку і міфологію, будучи найбільше пов'язана з особливостями середньовічного мислення.

Література XII-XIII ст. мала переважно викривальне спрямування щодо сучасних порядків. Особливе місце займала поезія вагантів (від кім бродячі люди), які з'явилися у Німеччині і Франції. Творчість вагантів була вільною, безпечною, дуже далека від доктринальних ідеалів Середньовіччя. Вона оспівувала безтурботні веселощі, вільне життя, викривала зажерливість католицького духовенства.

4.2.3. Романський і готичний стилі в архітектурі та образотворчому мистецтві

Характеризуючи середньовічне образотворче мистецтво, треба підкреслити його стиліові особливості, які найбільше проявились у церковній архітектурі і скульптурі. З часів Карла Великого виробляється так званий романський стиль: монастирські церкви нагадують фортеці з малими і вузькими вікнами, приземистими колонами,

масивними воками. Це багатство скульптурних зображень зосереджено на головному фасаді з середині вістрія зний реставрований на підвищенні. Все це, разом узяте, демонструє первісну могутність величезного крісту і переживує в коліні усвідомлення племінної безсмертності.

В другій половині XII ст. на заході, перш за все у північній Франції (Іль-де-Франс), з'являється інший архітектурний стиль — готичний. Він досяг розквіту в першій половині XIII ст. У готичній архітектурі загалом розрізняють періоди: ранній — XII ст., зрілий — XIII ст., пізній — XIV ст. і пізній — 2 пох. XIV ст. — XV ст.

Для цього стилю характерне устремління споруди вгору за рахунок гострих стрілчатих пілестив. У стінах виявляються величезні вікна з кольоровим, мальовничо розписаним склом. Численні гострокутні арки, багатство скульптур, оздоб — усе це надавало готичним соборам динамічності, пробуджувало релігійно-мистичні почуття. Готичний стиль використовувався і в світських будовах.

За красою, пропорційністю та ступенем вишнєння цієї готичного мистецтва собор Нотр-Дам де Парі є надзвичайним феноменом. Будівництво тривало впродовж майже 200 років. Собор багаторазово перебудовувався і реставрувався. Будівництво розпочали 1163 р.

і завершили тільки в середині XIV ст.

Собор Паризької Богоматері є п'ятинавною баптилією. Його довжина сягає 130 метрів, висота башт — 69 метрів, центрального нефу — 35 метрів. Собор відносно може вмістити 9000 віруючих. Фасад собору прикрашають численні скульптури, особливо портали. Скульптури усіх трьох порталів є одними з найкращих епохи Середньовіччя. Значна частина скульптур Собору Паризької Богоматері, разом з 28 статуями королів, є ювілейні XIX ст. З кам'яних

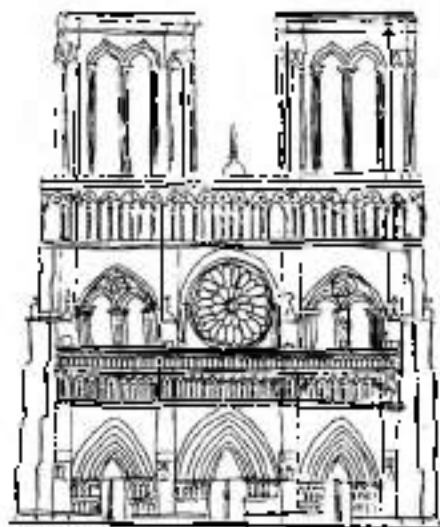

Рис. 4.2 Собор Нотр-Дам де Парі

фасадів Нотр-Дам де Парі відзначають вилучені статуї химер, встановлені на верхньому майданчику собору біля башт.

Зображення на вітражах здебільше відносяться до середньовічних канонів. На вікнах хорів зображено сцени земного життя Христа, на вітражах бокових стін — фрагменти життя святих. Вітражі високіх вікон центрального нефу зображують патріархів, біблійних царів, апостолів. У вікнах бокових каплиць розміщено сцени земного життя Діви Марії. А у вітражі велетенського, діаметром 13 метрів, вікна-розетки розміщено баштько 80 стовпів Старого завіту. На жаль, оригінальні вітражі собору Паризької Богоматері збереглися дуже мало. Майже всі «ніші» працями сучасних авторів, якими замінювали розбиті та постраждалі від довгої історії вітражі. Недоторканими залишилися тільки вікна тривіда.

Під час будівництва собору в Реймсі застосовано ажурну кам'яну роботу, яка відомі йшла надзвичайно важливу в готичній архітектурі. Справою в тому, що ажурні прикраси віконних отворів дозволили збільшити площу вітражів, а отже, і багатий декор вікон. Конترفортс були увінчані масивними табірниками з величезними рельєфними зображеннями ангелів.

Шартрський собор — найзначніший із французьких храмів Богоматері «Королівський портал» (1145 - 1155 рр.) цього собору — яскравий зразок готичної скульптури. Собор також славився своїми вітражами, які займали площу більше 2,5 тис. метрів квадратних. Максимальна товщина шартрської колонні — 3,7 м.

Собор в Ам'єн перевершив за розмірами навіть шартрський і реймський собори, був створений за досить короткий час — з 1200 по 1288 рік. У зовнішньому декорі хору багатство форми каростає знизу вгору. Прості в нижній частині конترفортс на рівні капел перетворюються в багато прикрашені витончені конструкції, що складаються зі стілками центрального нефу за допомогою арку готів із зовнішніми арками.

Особливістю готичної будови є стрілчаста арка, що відіграє не тільки декоративну, а й принципово значиму конструктивну роль. Вона полегшує склепінання романських будів. Система арок, аркубтантів та конترفортс створили каркасну систему, яка дозволяла створювати високі та об'ємні інтер'єри соборів і робити величезні вікна з багатокольоровими вітражами.

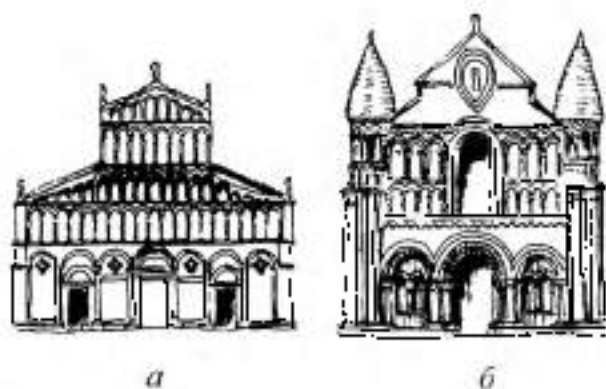

Рис. 4.3. а) Собор Святої Софії в Константинополі ззовні; б) зсередини

У кінці XIII–XIV ст. готика поширюється на українські землі. Кам'яні будівлі, зведені в цьому стилі збереглися, зокрема, у Львові (Кафедральний Успенський собор, встанові І Христителя тиндо).

Таким чином, у надрах Середньовіччя була нагромаджена величезна духовно-культурна енергія, яка сприяла яскравому спалаху людського генія в часи Відродження і Реформації.

Питання для самоконтролю

1. Які науки досягли найбільшого розвитку у Візантії?
2. Яку роль відігравала церква у середньовічному суспільстві?
3. Вкажіть характерні риси візантійського стилю у мистецтві та архітектурі.
4. Який художній стиль став пануючим у Київській Русі?
5. Коли виникли перші європейські університети, особливості їх діяльності?
6. Що таке схоластика?
7. Чим зумовлена особлива роль мистецтва в середньовічному суспільстві?
8. Що таке куртузанна література?
9. Назвіть характерні риси романського стилю.
10. Які ознаки характеризують готичний стиль?

Словник термінів та назв

1. **Автографічна література** — література, що описує життя святих.
2. **Апологетика** — збрала назву для ранньохристиянських письменників II–III ст., захисників християнства, які поклали основи християнської філософії.
3. **Бирельсф** — скульптурне зображення на площині, яке виступає зі стіни менше, ніж напівовинчу.
4. **Готика** — художній стиль, який панував у мистецтві та архітектурі Європи в XII–XIV ст.
5. **Ісхизм** — містична течія візантійської філософії етично-камітального характеру, яка проповідувала єднання з Богом через зосереджену молитву, що межувала з екстазом.
6. **Майоліка** — вид кераміки, покритий глянцевим (глазурованою, керамічними емальями) і розмальованою.
7. **Мозаїка** — зображення або декоративний орнамент, виконаний з дрібних різноколірних камінців, емалей, емальти.
8. **Піф** (навіл — від лат. navis — корабель) — одна із частин башти, відокремлена від інших килинами.
9. **Папистика** (від лат. pater — батько) — вчення перших християнських теологів, т. зв. «отців церкви», які в II–III ст. заклали основи християнської догматики.
10. **Романський** — стиль, який панував у мистецтві та архітектурі Європи в VI–XII ст.
11. **Синкретизм** — поєднання суперечливих, протилежних одна одній тенденцій.
12. **Схоластика** — (від лат. scholastica — вчений, школа) — середньовічна ідеалістична філософія, представники якої намагалися теоретично обґрунтувати релігійний світогляд.
13. **Теократія** — форма державного правління, за якої політична влада в країні належить духовництву, наприклад, Ватикан.
14. **Теллогія** — те саме, що богослов'я, теоретичний виклад, трактування її вираження певних релігійних поглядів.
15. **Фреска** — живописне зображення, що наноситься на вологий тиньок, згодом виправляється фарбами.

Література

1. Курс лекцій з української та зарубіжної культури / За ред. Л.С. Дещинського. — Львів, 2000.
2. Історія світової культури. — К., 1994, 1999.
3. Історія середньовічного Сходу. Підручник / В. Рубель. — К.: Либідь, 2000.
4. Лавісесі Дж. Коротка історія культури. У 2-х т. Т.2. — К., 1993.
5. Лекції з історії світової та вітчизняної культури. — Львів, 1994.
6. Ливікарпов В. Лекції з історії світової культури. — Харків, 1990; К., 2000.
7. Теорія та історія світової та вітчизняної культури. — Львів, 1992.
8. Теорія та історія світової та вітчизняної культури. — К., 1993.
9. Гречанко О., Чорний І., Кущнерук В., Режко В. Історія світової та української культури. — К., 2000.

Тема 5. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ ТА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

План

- 5.1. Історичні передумови формування культури Київської Русі
 - 5.1.1. Вітчизняна культура давніх русів
 - 5.1.2. Християнство та його вплив на культуру.
- 5.2. Писемність, освіта, література, літописання
- 5.3. Художня культура
 - 5.3.1. Архітектура та монументальне мистецтво.
 - 5.3.2. Іконописання
 - 5.3.3. Декоративно-ужиткове мистецтво.
- 5.4. Культура Галицько-Волинської держави.

Методичні поради

Перше питання розкриваємо за такою схемою:

суспільно-політичні та економічні передумови формування давньоукраїнської культури;
 духовні засади давньоукраїнського життя: Вірування, свята, обряди, міфологія, сакральне мистецтво слов'ян;
 хрещення Русі та організація церкви,
 церкви та монастирі як осередки культурного життя.

У другому питанні прослідкуємо:

- проблему княжої та розмовної мови у Київській Русі;
- виникнення перших шкіл та книгозбрань;
- розвиток літератури: перекладної грецької та оригінальної, епіграфічної, релігійної, художньо-поетичної, мистецтво рукописної книги, княжого мініатюра, поширення літописання, створення перших літописних зводів "Повість минулих літ", Київський літопис та ін.

У третьому питанні характеризуємо мистецькі здобутки Київської Русі за такою схемою:

- становлення нового архітектурного стилю як синтезу місцевих архітектурних традицій з елементами візантійського стилю;

містечка, фрески та мозаїки.

— дослідження давньої кращої каліграфії, його відношенням

При підготовці до четвертого питання слід звернути увагу на такі моменти:

- історичні та соціально-політичні причини виникнення Галицько-Волинського князівства;
- спадковість культурних традицій Київської Русі та Галицько-Волинського князівства;
- значення західноєвропейських впливів у формуванні своєрідної культури Галицько-Волинської держави;
- містобудування та архітектура, історичні відомості про будівництво міст Галича, Холма, Перемишля, Володимир-Волинського, Луцька та ін.;
- культуру княжого Дніпра, найдавніші пам'ятки архітектури: церкви св. Миколая, св. Параскеви П'ятниці, костел Івана Хрестителя тощо;
- Галицько-Волинській літопис як культурно-історичне джерело, значення давньоукраїнської культурної спадщини у слов'янській та європейській культурі.

Національна культура українського народу виникає з глибокої Багато стояли наші предки, влекали духовне багатство народу, зберігаючи все найцінніше і передаючи майбутнім поколінням. На це, напевно, і виховав культура Київської Русі-України.

5.1. Історичні передумови формування культури Київської Русі

5.1.1. Язичницька культура давніх русів

Кожне слов'янське плем'я шанувувало своїх богів. У ході творення держави відбувалося виділення загальноплемінних богів. Золовиними з них були: Дажбог — бог Сонця; Велес — бог худоби; Сварог — бог неба; Ярило — бог весни. Лада — богиня весни, краси, кохання; Марена — богиня смерті. Згодом був встановлений для всіх племен спільний культ Перуна — бога війни і блискавки. Крім того, пружаїни вірили, що у воді живуть русалки, а попіл — мави і поді-

овики, у лісі — лісовики, у хатах — домовики, у болотах — дьавки. Це були другорядні божества, яких називали старим слов'янським словом — бусами, яке з часом під впливом християнства набуло негативного відтінку і почало означати злих духів.

Ласку у вищих і нижчих богів здобував собі правяркандь різними молитвами, обітницями та жертвами. Так, Проканій писав, що слов'яни й анти жертвували своїм богам всяку худобу, арабський мандрівник Ібн-Фадлан розповідає, що руський купець, прибувши до міста, приносить додам різні страви: хліб, м'ясо, молоко тощо.

Оже, наші давні предки були язичниками і поклонялися тим силам природи, від яких залежав їх добробут. Для своїх богів руси споруджували спеціальні культові споруди — капища. Трохи пізніше з'являються служителі культу — волхви.

Культ роду заповнював все життя людини того часу. На кожному кроці відчувалася присутність предків, зокрема під час народження, весілля, смерті. З культом предків пов'язане поклоніння богу Роду і родинництвом (відповідальності за людські долі).

У пружаїни існували також ритуали, які носили в першу чергу колективного-обрядовий характер. Частину з них запозичено християнством, лишилася до наших днів. В першу чергу це Котяда — свято, що сягає глибокої передхристиянської давнини і пов'язане з одним з головних свят наших предків — дня зимового сонцестояння, сонцезвороту, яке в їхній уяві означувало поворот на весну, перемогу світла і життя над зимовим мороком і смертністю у природі.

Прихід весни зустрічав Масляна — давнє карнавальне свято з переодягненнями, фарбованими похоронами ляльок жіночого божества (Марі), веселощами.

З літнім сонцестоянням пов'язане свято Купала, архіви рідні якої збереглися найкраще. В день Купала в давнину приносилися людські жертви — у воді топили лічичку, яка вилася, і палилася Купала.

На літній період припадало свято Перуна (християнський дійниць — свято Ілля).

Культові дії супроводжували все життя людини від народження до смерті. Більшість цих культових дій виконувалася за традиційми вони здійснювалися під керівництвом не спеціально призначених осіб, а самими виконавцями. Якби не ця обставина, старовинні пружаїни і ритуали були б для нас вітрами пам'яті.

5.1.2. Християнство та його вплив на культуру

У IX ст. на українських землях завершувався процес творення ранньосередньовічної держави. Русь формувалася не тільки політично-економічні та соціальні чинники, але й культурні. Для нової держави, але й культури приграти, які відповідали сутності великої і могутньої держави. Найважливішим серед них стало прийняття християнства в Русі. Християнство прийшло на нашу землю з Візантії, яка на рубежі I та II тисячоліття була однією з найбільш впливових і висококультурних держав Європи. Тому не дивно, що представники візантійської культури принесли в Україну не тільки нову церковну організацію, але й нову абетку, грецьку літературу, зразки візантійського мистецтва. Київська держава у цей час побирила у себе все найкраще про виробили великі суспільства, не забуваючи про національну руську культуру. Таким чином, говоримо про культуру княжої доби, ми часто маємо на увазі й візантійсько-руську культуру.

На раннє поширення християнства на східнослов'янських землях вказує знахідка обряду поховання, що відбулася ще в X столітті. Знайдено конати з глибиною 1,0 – 1,5 м, проте на Волині знайдено ще дві конати глибиною 0,7 м.

Звичайно, християнський культ, що складався з писемності, архієпископів функціонував у побуті українців ще тривалий час. Це особливо помітно впродовж років X – XI ст., а також у XII – XIII ст., у першій половині XIV ст.

До характерних пам'яток періоду давнього писемства належать так звані "мідні оникії" — двохсторонні медальйони, виготовлені у Києві, Ізяславі, Луцьку, Родні та багатьох інших місцевостях. За спостереженнями вчених, такі монети були у важкому переказі між князів, бояр та дружини (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Давній оникій Володимир Миколайович, який був організатором Митрополита Київського, який був організатором Митрополита Київського, який був організатором Митрополита Київського.

Прийняття християнства за візантійським зразком, що відбувалося в руських візантійсько-руських контактах у різних сферах життя, ще більше поглиблювало культуру.

5.2. Писемність, освіта, література, літописання

Виникнення писемності на Русі тісно пов'язане з питанням окультурення й шляхом християнізації, який відбувся "руського писемства". Так, перші книги, написані старослов'янською мовою, з'явилися на Русі-Україні в X ст. Це була мова писемності, яку великі мислители — солунські брати Кирило і Мефодій — перекладали з грецької основні богослужбові книги. У той же час слід пам'ятати, що ще до запровадження візантійської культури в Україні використовували місцевий писемство. Так, болгарський чернець Храбр свідчить, що східні слов'яни до запровадження абетки Кирила і Мефодія користувалися в письмі "чирками і ревами". Можна сказати й такій думкою перебуваючи в Херсонесі, Кирило бачив Євангеліє і Псалтир, написані "руськими писменами". Проте, що руські люди знали писемність, свідчать також договори, що їх укладали русичі та Візантія у 911-912 рр. та у 944-945 рр. Вони укладалися двома мовами — руською та грецькою. Отже, ще до запровадження християнства на території України-Русі існувала місцева писемність.

Після запровадження візантійського православ'я на Русі утверджується кирилична система писемства, яка складалася з 43 літер. Розповсюдження кириличного писемства було досить швидким і повним для Київської Русі, оскільки достатньо було перенести вже існуючі богослужбові книги, щоб поповнити їх серед українського середовища. В цей час на Київській Русі складаються сприятливі умови для розвитку і поширення як церковної та світської літератури і перекладів, що йшли на Русь із Греції та Болгарії, так і оригінальних творів місцевих авторів. Таким чином, кирилиця стала універсальною мовою, яка об'єднувала слов'янські народи і була всім зрозумілою.

Слід відзначити, що церковнослов'янська мова, як її називали, була передусім мовою церкви. Вона багата на церковно-словесні абстрактних, філософських і богословських понять та

різноманітною обраницістю. Проте понад жодні не була розмовною мовою.

З часу запровадження християнства на Україні-Русі піклування про освіту взяли на себе держава і церква. За князювання Володимира Великого (980 – 1015 рр.) у Києві вже існувала школа, в якій вчилися діти найближчого оточення князя. Необхідність у школі диктувалася потребами часу — молодій державі Київська Русь потрібні були культурні, освічені політичні та громадські діячі.

Школа для підготовки священного духовенства була відкрита Ярославом Мудрим (1019 – 1054 рр.) у Новгороді, де він зібрав понад 300 дітей старості і попів. У 1086 р. на Русі була заснована перша школа для дітей. Її фундаторкою стала дочка Всеволода Ярославовича Янка. Школа була відкрита при Андріївському монастирі, де дітям навчали грамоти, а також різноманітних ремесел.

Крім державних та церковних шкіл, існувало і приватне навчання. Так, Феодосій Печерський одержав освіту в невеличкому тоді місті Курску, де він навчався один у вчителів і досить швидко досягнув усіх наук.

Для того щоб навчання було успішним на Русі в XI ст. почали з'являтися перші книгозбірні. Бібліотеки створювалися при великих монастирях, храмах. Так, Ярослав Мудрий заснував бібліотеку при соборі Св. Софії в Києві. Його син Святослав мав свою власну бібліотеку, князь Миколай Святославич зберігав на книгах усі свої кошти, а потім подарував їх Києво-Печерському монастирю.

Книгозбірні були місцями, де не тільки зберталися книги, але й місцями, де з ними працювали, де їх переписували. Так, при бібліотеках виникали скрипторії (книгописні майстерні), де працювала велика кількість переписувачів. Крім книгописців і палітурників, над книгою працювали редактори, перекладачі, художники, майстри, що виготовляли пергамент, пошліри. Книжки на Русі, як і у всій середньовічній Європі, були дуже дорогі. Автор приписки до знаменитого Мстиславового Євангелія (1115 р.) зауважував, що: "ціну цьому Євангелію, один Бог знає". Книга ця написана красивим уставом на 213 листах, початкові літери тексту писані золотом, прикрашені малюнками ініціалами і художніми заставками. Крім того, її доповнюють чотири листові мініатюри євангелістів. Якщо додати до цього дорогоцінний оклад із срібла, оздоблений золотими кистцями із зображеннями святих,

виконаними у техніці перегородчастої емалі, то така книжка не буде здаватися зверхньою. Цікаво, що частину окладу Мстиславового Євангелія виготовляли в Константинополі, куди вони жину пули Навслава, а завершувалася робота над ними у Києві.

Великого поширення набули також переклади книг, які містили відомості з світової історії, географії, астрономії, філософії тощо. Серед книг науково-історичного характеру слід назвати хронографів, хроніки Георгія Амартола, Георгія Сівакелла, "Християнська топографія" Козими Індикоплова, "Джерело знання" Іоанна Дамаскіна. У XI столітті на територію Київської Русі потрапили оригінальний твір болгарського євхарх Іоанна "Шестиднев", у якому поетапно розкриття библійних оповідань про шість днів створення світу. У цей же час з'являється збірник "Бджола", тобто

витяги мудрих думок з багатьох творів античних авторів. Багатий фонд перекладного письменства творили апокрифи (перекази на библійні теми), а також різноманітні поетичні твори.

Одним із найвідоміших центрів літописання був Софіївський собор у Києві. У його списках укладено перший давньоруський літописний звіт 1037-1039 рр. Висловлюється, що це був історичний твір, який підводив підсумки діяльності правління Володимира Великого і його попередників. Цей літопис був першою спробою створити узагальнення історично-політичної історії Київської Русі.

У 70 – 80-х роках XI ст. літописання розвивається при Десятинній церкві, а також у Києво-Печерському монастирі, де в 1078 р. іменем Никона створюється самостійний літописний звіт. Никон був автором і редактором основного тексту літопису від 1029 – до 1078 року. Це один літописний звіт пов'язується з діяльністю імені Києво-Печерського монастиря Іоанна до 1095 року. У ньому

Рис. 3.2. Мініатюра Голархона Святослава

Никон був автором і редактором основного тексту літопису від 1029 – до 1078 року. Це один літописний звіт пов'язується з діяльністю імені Києво-Печерського монастиря Іоанна до 1095 року. У ньому

Рис. 2.1. Сторінка з рукопису, XIII ст.

віргино притимував заклик до створення князів проти чужинців королів Русі.

На початку XII ст. (1113 р.) у Києво-Печерському монастирі створюється літопис, натятий його автором Нестором "Повістю минулих літ". Цей літопис вважається видатною пам'яткою руської літератури епохи Середньовіччя. Він унібрав у себе не тільки досвід попередніх часів, але й досягнення європейської думки того часу. Вперше в руській літературі літописець узяв на себе завдання показати звідки походять український народ і руська держава. Нестор розгорнув широку картину світової історії, показав місце слов'ян і Київської Русі в європейській історії, утверджував прогресивну ідею взаємозв'язку і взаємної обумовленості історії усіх народів. Автор літопису вражає своєю ерудицією. Він постійно звертається не тільки до Біблії, але й до різноманітних європейських хронік Середньовіччя.

"Повість минулих літ" Нестора доведена до 1110 року, після чого в часи князів Мономаха і Мстислава її двічі редагували: у 1116 р. гугмен Видубицького монастиря Сильвестр, у 1118 р. — Мстислав Володимирович. У результаті редакції у літописі з'являється норманська теорія походження Київської держави.

Нині "Повість минулих літ" збереглась у двох літописних списках — Лаврентівському (1377 р.) та найбільшому збірнику літописів — Іпатівському списку (поч. XV ст.). У цьому ж списку зберегся і Київський літопис.

У XII ст. у Києві був складений "Київський літопис", який творить другу частину Іпатівського збірника, до нього увійшло багато різних урнків та оповідань з різних літописів. Основна ідея "Київського літопису" — відображення боротьби Русі з половцями і заклик до припинення міжусобиць війн руських.

Крім Києва, літописання велося в інших великих містах Русі: Новгороді, Чернігові, Переяславі, Галичі. Володимир-Волоському сину.

З утвердженням християнства прийнято нові звичаї пошрених писемності. Волинцями писемної культури від початку були церква та монастирі, при яких існували школи. Перші храми, як правило, будували за ініціативою князя при його дворі, а згодом, і поширеним християнським центром її серед торців, переконувалися на головному місці. Першим монастирем у Києві був Печерський монастир, який існував, напевно, вже наприкінці X ст.

Письму навчали за допомогою дерев'яних дощок — пер. на які накладался тонкий шар воску. По ньому писали за допомогою залісних стрижків. Найдорожчі з них, або писала, або стилі, виготовляли з металу. За традицією ними користувалися також для писання на березовій корі, яка була дешевим замінником дорогого перамені аж до епохи катері, яка розповсюдилася в Україні щойно наприкінці XV ст.

Рис. 3.4. Печатка Володимир-Волоського Володимирівича Мстиславича

Наявність державного деловодства у містах підтверджують знахідки свинцевих підвісних печаток (булли, молвдаули) та персигів-печаток, які почали вживати взамін свинцевих у XIV ст. (рис. 3.4).

Як відомо, свинцеві підвісні печатки, що ними закривали князівські грамоти, зникли на галицько-волинських землях протягом другої половини XII ст. Молвдаули були виготовлені з ужитку досконалих відтисками лорентів-печаток щойно у XIV ст.

Поряд з історичною писемністю на Русі неабиякого розвитку набула оригінальна література: апографічна, філософсько-публицистична, художня та ін. Оригінальна література князівської доби представлена невеликою кількістю творів. До наших днів не дійшли пам'ятки письменства X ст., тільки з XI ст. — близько 20 рукописів, з XII ст. — близько 65 рукописів. Без сумніву, це тільки малі частини, то, що зрештою збереглося на східнослов'янському просторі після монголо-татарського погрому й підняття дикопліття української землі. Збе-

режені пам'ятки дають підстави для висновку про високий рівень розвитку літератури Київської Русі.

Серед оригінальної літератури Київської Русі XI ст. на перший план виступає твір відомого українського мітropolита Іларіона "Слово о Законѣ и Благодати". У 1051 р. на Соборі руських єпископів Іларіон було висвячено на мітropolита без волі патріархаєвського патріарха, там же було проголошено незалежність Руської Церкви від Константинопольської. Після смерті Ярослава Мудрого Іларіон був змушений залишити мітropolичу кафедру і посприяти в ченці. Існує думка, за якою мітropolит ставши ченцем, отримав ім'я Нікон і став відомим руським летописцем.

Іларіон, використовуючи стиль Іоанна Золотоустого, звернувся до національної теми возвеличення руського народу, який став на шлях християнства. Твір є показником освіти, талантів і настроїв людей того часу. Люди мислили, боже, як автор говорить про Русь, про руський народ, про його історію, не залишає сумніву, що писав це руська людина, вповнена у великих днях свого часу.

В основі твору Іларіона лежить ідея рівності усіх народів перед Благодаттю (Новим Заветом). Для автора Благодать, ставши перед Законом (Старим Заветом), призводить до знищення рабства, нерівності між людьми. Закон замінюється Благодаттю, рабство — свободою. У цьому є суть розвитку людської цивілізації, за Іларіоном. "Слово" відзначається високим, добре обробленим стилем, багатством образів, порівнянь із біблійними символами; широким гоним і почуттів. Автор пише про єдиний рідний о край, його "Слово" дає цікаві свідчення про ту національну свідомість, яка вже тоді відрізняла представників українського народу.

До оригінальної літератури князівської доби слід також віднести агіографічні твори Феодосія Печерського — "Поучення братії", "Студитський устав"; Луки Жидити — "Поучення"; Володимира Мономаха — "Поучення дітям"; "Послання мітropolита-русича Климента Смолячича Фомі Превзвитеру"; "Златоуста, паче всех прославленіх на Руси" філософа Кирила Туровського.

У 1076 р. з'являється "Збірник" Іоанна Грешного. Це був збірник морально-дидактичних статей, необхідність яких вже відчувалася на Русі в XI ст. Уперше в цьому творі визнавалось існування соціальних протиріччя у київському суспільстві.

Появу раціоналістичних та гуманістичних тенденцій у літературі можемо спостерігати у творі Володимира Мономаха "Поучення

дітям". У ньому Володимир Мономах виразив своє життєве кредо: мета життя князя — це турбота про землю руську і свій народ. Великий князь київський, виходячи з власного досвіду, прагне виразити свій ідеал людського буття, який він бачив в іпохондричному співчутті до страждальних, у прагненні залюбити братовбивчим війнам, у спасінні людей від злощастів і нерозумних дій. Князь, звертаючись до нащадків, дить: "...не откровение, не правосверне, а только разум, знания, делают князя праведным и мудрым".

Раціоналізм думок В.Мономаха отримав подальший розвиток у "Молінні" Даниїла Заточника, який створив свою етико-філософську концепцію світобачення. "Моління" стало одним із перших пам'яток давньоруської літератури, у якій стверджувалась цінність мислення, розумної людини, незалежно від її соціального положення. "Вострубим, братне яко во златокованым трубы, в разум ума своего и лачным быти сребреным ортаням, и вознесем мудрости своя..." — заявляє Даниїл Заточник у 1-й половині XIII століття.

Широкою популярністю на Русі користувалися твори Кирила Туровського. Кращі із його творів увійшли до збірок "Златоуст" і "Торжественик", які були книгами для святкового читання. Ці збірники склалися з творів приписаних византийських та руських авторів, до яких і належав Кирило Туровський.

Основним жанром, у якому працював Туровський, була філософська притча. Його притчі "О білоритті і мншестві", "Цю людську душу і тіло", "Слово про царя" належать до того напрямку богословської екзегези (пояснення біблійних термінів), представники якої, коментуючи той чи інший біблійний текст, ставляли перед собою мету відкрити істину і сокровищний зміст.

До визначних пам'яток літарського спадку князівської доби належить анонімний твір нашого співвітчизника "Слово о полку Ігоревім", написаний у 1187 році. "Слово" докладно описує похід військ князя Ігоря Святославовича проти половців, здійснений у 1185 році. Автор в яскравих, високопоетичних картинах доводить необхідність єдності руських князів. Вдаючись до української народної символіки, описів Руської землі з її багатими містами та безкрайними просторами, закликає до єднання.

Літературне життя Русі було тісно пов'язане з центрами освіти і науки Київської держави. Наука розвивалася у великих містах,

таких як Київ, Переяслав, Чернігів, Володимир-Волинський та ін. Там діяли школи, бібліотеки, проживали освічені люди того часу, в першу чергу, духовні особи. Вони були творчими сучасної наукової думки України. Сильний вплив візантійської культури на нашу державу виявився і в розвитку наукових знань. Так історична наука, що розвивалася в князівські часи, спиралася, перш за все, на Біблію, переклади всесвітньої хроніки Іоанна Малали, Георгія Синкелла, Георгія Амартола з пінішими доповненнями, які доводили події до X ст., хроніки Костянтина Манасія (XI ст.), "Короткої Хронографії" патріарха Никифора. На основі цих історичних праць і з'явилися у нас перші історичні роботи. Наприклад, "Палех Толкова", "Хронограф" — компіляція всесвітньої історії та ін.

Про розвиток юридичних знань на Русі свідчать поява дремихоруської законодавчої пам'ятки "Руська Правда". Це збірка законів сучасного права, що з'явилася в часи правління Ярослава Мудрого і лягла в основу Литовського Статуту, а також законодавства гетьманської доби на Україні.

Досить поширеними в Україні були також знання в галузі природничих наук. Серед них медицина, астрономія, математика та ін. Знання про природу давали підручники, перекладені з грецької мови: "Фізика", "Шестидневні" та ін. Географію вивчали завдяки космографії Козьми Іншіковлова, візантійського письменника IV ст., який відкинув аристотеле-птолемейське вчення, згідно з яким земля є кулею, і намагався довести, що земля — це чотирикутна площа.

Окремо слід згадати про медицину. Першими лікарями на Русі були ворожбиги, знахарі, вшукни. Лікували за допомогою заклятих і зачаканих. Існувала своя фармацевтична наука, яка опиралася на знання флори України. Згодом з'явилися вчені лікарі, що проживали при князівських дворах та монастирях. Так, Печерський Патерик згадує вже про відомих київських лікарів: Аталія, Пімена, Алімпія. У XII столітті відомим лікарем був Петро Сірянин. Значними були і лікарські гананги серед жінок на Русі: княжки Єфросини з Чернігова, а також княжни Євпраксії-Зої. Остання у 1112 р. виїхала замуж за візантійського імператора Іоанна Комніна. Ще в Києві княжна шлювкалася медициною, а в Греції поглибила свої знання і була авторкою першого медичного трактату "Алімпія". Книга має п'ять частин і 29 розділів і до сьогодні зберігається в бібліотеці Медічі у Флоренції.

5.3. Художня культура

5.3.1. Архітектура та монументальне мистецтво

Стародавня Русь була споконвіку дерев'яною, а русичі були народом-господом. Із встановленням ранньофеодальної держави

Київської Русі, формується певний тип забудови міст, що мав тричастинну систему: "дитинець", де містилися князівські та боярські двори, "окольный град", у якому жила переважаюча частина міського населення, та "посад", заселений ремісниками і торговцями.

Здебільшого будови зводили з дерев'яних зрубів. Основним типом забудови були п'ятистінні (тобто двокамерні) будинки з житловими приміщеннями, що опалювалися глинобитними печами, та з холідним приміщенням перед входом — сінями. До сіней робили ганки, талерси.

Літописи розповідають, що князівські та боярські двори являли собою ансамблі споруд із зонітоверхими теремами та сінями на другому поверсі. При князівських дворах були гридники — великі чали для уронистих пркїюнів. Будували у князівських хоробах і поруби — в'язниці.

Композиція давньоруського міста мала мальовничий вигляд. Існували певні правила забудови, завдяки чому середньовічні руські міста не були такими монотонними і скученими, як міста Візантії і Західної Європи того часу.

Русичі велику увагу приділяли і оборонному будівництву. Про що свідчить одна з найдревніших пам'яток оборонної архітектури Галицько-Волинського князівства — фортеця Тустань (Львівська обл.) Забудова фортеці почалася ще в IX столітті. Вдало вибрана місцевість для спорудження фортеці, добре продумана сама оборона, водопостачання свідчать про значний досвід русичів у фортифікаційних справах.

Існує думка, що кам'яне будівництво на Русі розпочинається з виходом Київської держави на міжнародну арену в X ст. і перші архітектурні впливи Візантії приходять на Русь одночасно з появою нової християнської ідеології. Однак аналіз літописних повідомлень про палади княгині Ольги, а також відкриття в центрі київського "дитинця" монументальної ротондоподібної будівлі, старшої за Десятинну церк

бу на п'ятдесят років, піддає сумніву це припущення. Факти свідчать, що Київська держава задовго до офіційного хрещення перебувала на такому рівні розвитку, що мала можливість переймати найкращі архітектурні впливи з інших держав задовго до кінця X століття.

Перші кам'яні будівлі на Русі зводилися, безперечно, під керівництвом візантійських майстрів. Будівництво князівського палацу в Києві розгорнулося в кінці X – на початку XI століть. За корот-

Рис. 5.3 Палац князя Святослава в Києві (реконструкція В. О. Карпачова)

кий час було збудовано два князівських палаши. Мініатюри Радзивілівського літопису дають можливість стверджувати, що палаці були двоповерхові, з арками і службовими приміщеннями на нижньому поверсі і житловими на другому. Центральна, а можливо, й бікові частини будівель завершувалися високими баштами з чотирисхилими дахами, вкритими черепицею.

Київський "дитинець" був доповнений у кінці X століття новими культовими спорудами. Це, перш за все, храм Богородиці, або Десятинна церква, прикрашена двадцятьма п'ятьма банями, збудована в 989-996 роках князем Володимиром Великим.

Загальноприйнятою для культових споруд того часу була розроблена у Візантії хрестокупольна система забудови. У цьому ж стилі і була побудована Десятинна церква. Розміщена на вершині Старокиївської гори, церква високо здіймалася над дерев'яними кварталами і кріпосними стінами київського "дитинця".

Після закінчення будівництва, згідно з літописом, церква була прикрашена іконами, дорогішим посудом, хрестами, які Володимир привіз із Херсонеса і отримав із Константинополя як посаг за принцесу Анну. Підлоги були викладені майоліковими плитками з мозаїкою, стіни оздоблені фресковим живописом і мозаїчними панно. Крім того, в інтер'єрі храму широко використовувалися кам'яні архітектурні деталі, мармурові колони. Десятинну церкву будували візантійські

Рис. 5.4 Десятинна церква в Києві, загальний фасад 989-996 рр. Реконструкція Н. В. Колесниченко

майстри, тому є підстави вважати, що зразком для них послужили Флороська церква Богородиці Великого манастиру в Константинополі.

Довгий час Десятинна церква була осередком усього культурного життя середньовічного Києва і до часу побудови Софіївського собору вважалася кафедральним храмом столиці Київської держави. У 1240 році вона

була останнім оборонним місцем киян під час їх героїчної боротьби з монголо-татарами.

Рис. 5.5 Софіївський собор в Києві. Реконструкція

Новий етап розвитку монументальної архітектури на Русі розпочинається в часи правління Ярослава Мудрого. Якшо побудовані за Володимира Великого кам'яні споруди вкриті у візантійському стилі, то вже за Ярослава давньоруська архітектура набуває національних рис. Це засвідчує такий шедевр середньовічної архітектури 1-ї пол. XI ст. як Софіївський собор.

Храм є величезною п'ятинефною хрестокупольною спорудою з тринадцятьма банями. В архітектурно-художньому стилі Софії особливо вираз у внутрішньому упорядкуванні багатобарвних мозаїк з позолоченими фонами (тлом) у поєднанні з ритуальними

предметами й барвистими мозаїчними подлогами давали винятковий мистецький ефект. Усередині собору — велике мозаїчне зображення Богородиці, що молиться, славлючись Оранти, яка домагає над усім простором храму.

Мозаїки Софійського собору відзначаються високою технікою виконання. Прикраси собору доповнюють фрески, а серед них окремо вирізняються портрети членів Ярославової князівської родини. Це були перші зразки світського малярства у давньоруському мистецтві.

Довкола собору Софії на честь нагонів князя Ярослава та його дружини Інгигерди було засновано монастирі з храмами св. Георгія та св. Ірини. Софійський собор був не тільки головним храмом київської держави, але й головною громадською будівлею, де збиралося населення міста, відбувалися церемонії, де вирувало культурне життя держави.

Рис. 5.8. Успенський собор Печерської монастиря в Києві
1 — головний фасад 2 — бічний фасад (фрески, скульптури Н. Толочко)

Інший архітектурний стиль, ніж Софія Київська, започатковує заснований у 1073 р. князем Святославом монастир Печерської лаври, який згодом став зразком для цілої низки київських монастирів. До цього стилю будов належить також Кирилівська церква у Києві (1140 р.), церква Вдубинського монастиря (1108 р.), церква Св. Трійці над коливною брамою Печерської лаври (1072 р.), церква Спаса в Чернігові (1036 р.).

Починаючи з 30-х років XII ст. церковна архітектура на Русі набуває певних змін. Перш за все, вони були пов'язані зі зростанням значущих удільних князівств. Місцеві князі бажали бачити у себе храми не гірші, ніж у столичному Києві.

Таким чином, складість храмів зростала, однак розміри їх зменшувалися, архітектурне вирішення культових споруд значно спростилося, декоративна оздоба ставала не такою витуканою. Іншою стала і техніка викладення стін храмів. Якщо раніше скрізь використовувався метод викладення стін з великих кам'яних валунів і тонкої піскови (мопелі), то відтепер набула поширення тільки порядова система викладення цегли, змінюється і формат цегли, вона стає тоншою.

У XII ст. набули значного розвитку місцеві архітектурні школи — київська, чернігівська, переяславська. Усі вони були об'єднані єдиним стилевим напрямом, але мали і свої особливості. Характерними пам'ятками цього періоду є храми Богородиці (Пирогош) (1132 р.), Кирилівський (1146 р.), Василівський (1183 р.), Борисо-Глібський (1128 р.) і Успенський в Чернігові (40-і роки XII ст.).

З кульовою архітектурою Київської Русі пов'язані такі види мистецтва, як живопис, художня мозаїка, майоліка. Першими художниками на Русі були греки та місцеві «книжники» — майстри мініатюри, далі — творці фресок та мозаїк. Життя, що їх розвивали майстри, — це біблійні, алегоричні образи, портрети, побутові сцени з князівського життя.

Ще до запровадження християнства на Русі існувала певна традиція живопису, а з християнізацією вона розвивається і стає важливим елементом культури середньовічної держави. Невід'ємною частиною споруд київської держави X–XIII ст. були розкішні прикраси, зокрема в церквах. Візантійська церква, а за нею і українська прагнули викликати у віруючих сильні емоції, переживання. І тому зовнішня архітектура і внутрішня декоративність, прикраси і увесь молитовно-літургійний обряд мали служити цій меті. Ідеологія візантійського православ'я була втілена найяскравіше у храмовому розписі в його двох найпоширеніших формах: іконописанні та стінописі.

Ікона відігравала велику роль в інтер'єрі давньоруської споруди. Іконами прикрашали церкви, князівські і боярські хорони, ставили їх над міськими воротами, брали з собою в походи. За свідченням літописців, перші ікони привіз Володимир Великий з Корсуєв. Візантійські ікони привозились і пізніше. Становлення давньоруського іконопису припадає на II пол. XI і I пол. XII століть. Та в процесі розвитку іконопис набував національної самобутності і неповторності. Перші відомі нам місцеві майстри — Григорій та

Аліпій. Особливи значення роботи Аліпія, якого вважають найвидатнішим майстром середньовічної Русі. На жаль, перші твори київських майстрів не збереглися, про це свідчать лише до київських художніх традицій є ікони "Ярославська Оранта", "Успенське Благотворення", "Дмитрій Солунський", композиція "Свянської (або Печерської) Богоматері".

Певне відношення до київського іконопису, написане, мала і знаменита ікона "Володимирська Богоматір", яку привезли з Візантії разом зі святими речами, переданими як подарунок за приналежність Анегу. У XII ст. вона прикрашала храм Бориса і Гліба у Новгороді, згодом в середині XII ст. з України її вивозить князь північно-східної Русі Андрій Боголюбський до Володимир на Клязьмі, звідки ікона з отримала свою нову назву.

Найбільш відомою серією палицьких ікон є ікона Богородиці-Переможиці, що належала спочатку князю Володимирі Святославичу, а згодом — синові Данила Галицького Левові. Сьогодні ця ікона налічується "Ченстоховською Богоматір'ю" і є основною прикрасою і реліквією монастиря на Святий горі в Ченстохові (Польща).

Серед усіх видів образотворчого мистецтва чи не найбільше вражають мозаїки Софії Київської, Михайлівського Золотоверхого монастиря та ін. Пастинні мозаїки використовувались у спорудах Київської Русі з кінця X до початку XII століття: ними прикрашали інтер'єри князівських палаців і майже усіх храмів за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого.

Це мистецтво вимагало великої майстерності. На основі нанісали шар глини, швидко покривали зображення фарбами і відтискували кубки різноколірної емалі. З найменших кубиків (4x7 мм) викладали обличчя, руки, збільших — одяг, фон, предмети.

Вражає вишукана насиченість кольору софійських мозаїк, що досягалася використанням величезної кількості відтінків-емалей (чубого 177 відтінків). Найбільш важливими кольорами були: червоний, жовтий, коричневий, синій, жовтий, червоний, пурпуровий, срібний та ін. Кубки відтискувались під різноманітними кутами, завдяки чому зображення переливалося у світлі сонця і лампал. До X ст. у візантійському мистецтві склалися певні правила і порядок викладання мозаїк, але на Русі вони мали свою специфіку. І сьогодні, як і багато років тому, милують око справжні шедеври мистецтва: образи

"Панікратора", "Оранта", "Дістуса", "Благотворення" Київської Софії та інших соборів.

Ціле основним видом давньоруського образотворчого мистецтва був фресковий живопис. Специфіка його полягає в тому, що він робиться на вологому тиньку, а завершується і підправляється ніглом. Художній ефект від фрескового живопису настільки вищий, тому не дивно, що у XII ст. він вигіснув мозаїку. У Київській Русі виробок X – XI ст. поширювалася тематика живопису візантійських художніх шкіл. Однак, місцеві майстри вносили нове, і з кожним десятиліттям давньоруський фресковий живопис набуває самобутніших національних рис. Кольорова гама фресових зображень стримана. Домінують білий, рожевий, блакитний, жовтий та коричневі тони. Це можна простежити на прикладі софійських "Воскресіння", "Зішестя в пекло" та ін.

Щодо скульптури, то православна церква застудувала статуарну скульптуру. Тому з прийняттям християнства у 988 р. було зникло значну кількість язичницьких скульптур. На сьогодні найвідомішою з них є статуя Святослава Ізяславича у 1848 р. на р. Збруч, Тернопільська обл.), яка нині зберігається в Польщі. Та все ж скульптура була важливим елементом християнських церков: це рельєфи, огорожі хорів, капітелі колон, рельєфи антабасментів тощо. Основним матеріалом був мармур та різьблений шифер.

Цікавою пам'яткою давньоруської дерев'яної пластики є барельєфи, на якому зображена Богоматір-Одигриця з дитям. Її було знайдено в руинах Десятинної церкви. Як вважають дослідники, він був виготовлений місцевими майстрами для оздоблення фасаду церкви.

Збереглися шиферні плити в Спаському соборі Чернігова, Михайлівському Золотоверхому монастирі та в Києво-Печерській лаврі. Рельєфи на плитах виконані з великою майстерністю, що свідчить про високий рівень розвитку різьбярства. Вишукані деталі київських різьбярів на коліні є невеличкі позанки. Найчастіше на них зображені перші руські святі Борис і Гліб, а також Дмитрій Солунський, Богородиця, Спас та ін.

5.3.2. Декоративно-ужиткове мистецтво

Високого рівня розвитку досягло на Русі і декоративно-ужиткове мистецтво. У ньому виявилася риса давньоруської естетики, а також багатоплікові традиції східних слов'ян. Особливістю давньоруського

прикладного мистецтва було співіснування елементів язичницької та християнської ідеології.

Найвищою декоративністю відзначалися вироби художньо-го ремесла. Відливали безліч предметів — від сувенірів до дзвонів. Відомими прикладами художнього литва є мідний хорос, знайдений на Подолі у Києві. Також значного поширення набуло кування та карбування міді, срібла, золота. До бронзових та залізних виробів застосовували техніку інкрустації золотом, сріблом. Особливо тонкою була техніка скані, яка використовувалася при виготовленні жіночих прикрас, окладів книг тощо.

Техніка емалей прийшла на Русь з Візантії. Процес виготовлення перегородчастих емалей — один із найскладніших, і київські майстри досягли в цьому значних успіхів. Характерним для давньоруських виробів є емалі синієї, червоної, зеленої і білої кольорів. Технікою перегородчастих емалей прикрашали князівські золоті вироби — диадими, барми, колони, гривни, яреми та ін. Найвідомішими творами ювелірного мистецтва Русі вважають два диадими князівського парадного вбрання.

Давньоруські майстри добре володіли технікою склякоблення, майолікової кераміки. Цьому сприяло будівництво кам'яних храмів, для внутрішнього декору яких використовували емальові, керамічні плитки. Ціми викладали підлоги в храмах і палацах Києва, Білгорода та інших міст. У колишніх монументальних будівлях широко використовували рельєфні плитки із зображеннями грифонів, орлів, соколів.

Склякобін, крім емалей, виготовляли різноманітні браслети, намисти, персні, кубки, чарні, інші предмети побутового призначення. Головним центром їх виробництва був Київ. Як вважають дослідники, давньоруські майстри знали секрет виготовлення кристалю.

Поширенням видом ремесла на території Русі були також різьба по дереву і кости. Різьбі по дереву прикрашали фасади зрубних будівель, речі домашнього вжитку, човни, сани тощо. Різьба по кости, особливо північних регіонів Київської держави, добула визнання не тільки у себе в країні, але й міжнародно.

Таким чином, культурний розвиток Русі IX — XIII ст. перебував на високому європейському рівні. Про це свідчить розвиток оригінальної мисленної літератури, певний рівень освіти та наукових знань. Вироби декоративно-прикладного мистецтва, що вийшли з

руських майстерень, дивували технікою виконання та художньою досконалістю. На жаль, несприятливі зовнішньополітичні чинники наступних століть перервали нескінченний і неповторний культурний процес Київської держави та Галицько-Волинського князівства.

5.4. Культура Галицько-Волинської держави

Перші прояви християнської землі Прикарпаття та Волині відбулися під впливом Великоморавської держави. Підтримуване державною владою поширення християнства відбувалося від моменту заснування у 992 р. Володимирської єпископії (Володимир у X-XI ст. був єдиним столицьким містом на цій території). Галицько-Волинські землі також підтримували тісні зв'язки з Візантією. В Києво-Печерському патернику збереглися розповіді про те, що в 1065 р. на зворотній дорозі з Константинополя у Звенигородському монастирі біля Володимира-Волинського помер ігумен Київського монастиря Св. Дмитрій Варлаам.

На стінах церкви Пантелеймона у Галичі, Св. Іоана Богослова у Лучеську збереглися численні трафіті, які свідчать про поширення писемності серед простої люду (рис. 5.9). Цінною пам'яткою є "Галицько-Волинський літопис", який містить у собі багато відомостей про життя західних країн того часу. Докладні описи битв, зокрема чорноцерковних справ, пластичні, яскраві й різкі характерні риси особ, своєрідний пластичний стиль — усе це робить "Галицько-Волинський літопис" однією з найкращих пам'яток давньоруського письменства.

Розквіт мистецької культури княжої Нолки другої пол. XIII ст. знайшов яскраве відображення на сторінках Галицько-Волинського літопису в похвалі князя Володимира Васильковича. У Володимирі у майстернях Володимира Васильковича створене "Шавання Єфрема Сиріяна" (1258 р.)

Важливим показником культурного розвитку міст була монументальна та дерев'яна храмова архітектура. Дерев'яне храмово-будівництво розвивалося у містах ядрату після християнізації. На думку більшості дослідників кам'яне будівництво поширилося з Галичини на рубежі XI — XII ст. завдяки запрошенню майстрів із

Рис. 5.12. Срібляні корони зберігаються у колекції Третьяковської галереї в Москві та у Музеї українського мистецтва у Києві. У 1418 р. на замовлення польського короля Владислава II Ягайла художник виконав декілька фресок у замку Св. Трійці Люблинського замку. Фрески "Суд Палаці", "Тайна вечеря", "Трійця" та інші нагадують ікони староруського письма. Стілець Андрія Русина, за визнанням спеціалістів, характерний для кращих художників того часу, таких як Феодан Грек та Андрій Рубльов

Рис. 5.13. Трапезна галерея Луцької Різницької церкви С. Теремського. Р. Миколайчук

Поруч знаходиться дерев'яна давнинна стовпová кінсерукція.

В XIII — XIV ст. в Луцьку діяла економічна майстерня. В ній було створено знамениту ікону з. зв. "Луцьку Богородицю", датовану рубіжем XIII — XIV ст. Яка напежала Покровський перекви на середмістї. У 1960 р. ікону перевели до Музею українського мистецтва у Києві. Манаєра художника свідчить про сплєт давньокраїнських та візантійських традицій економісала.

Одним з найвідоміших прєдєстанників воїнської художньої школи XIV — XV ст. був Андрій Русин. Його твори

І Ягайла художник виконав декілька фресок у замку Св. Трійці Люблинського замку. Фрески "Суд Палаці", "Тайна вечеря", "Трійця" та інші нагадують ікони староруського письма. Стілець Андрія Русина, за визнанням спеціалістів, характерний для кращих художників того часу, таких як Феодан Грек та Андрій Рубльов

Училими його школи могли бути створєні фрескові ансамбли у храмах Володимирі, Луцьку, Люблині та інших міст. Інтер'єр кафедрального храму Св. Йоани Богословиці, як і гало відомо янаслідок рятко-

нок 1984 — 1986 рр. був вперше розміщований у XIV ст. Очевидно, тоді ж фресками оформили великий палат князівської палати

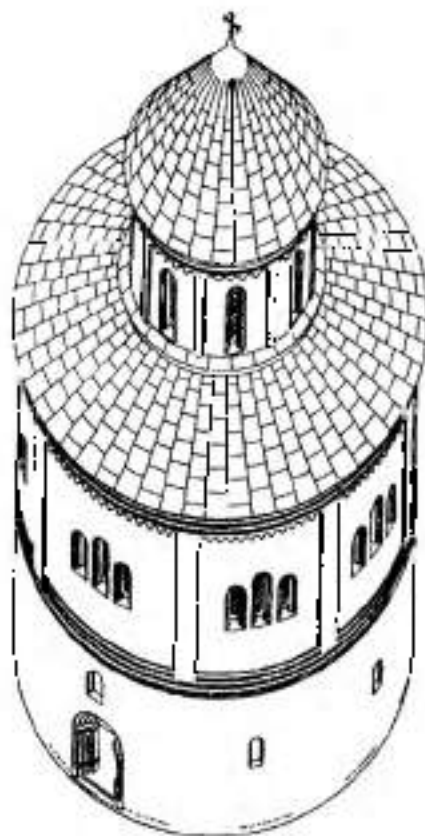

Рис. 5.14. Золотий купол м. Ягайла (Люблин) Св. Михайла Богословиці. Володимир Рубльовський. Ю. Доби

Друга половина XIII ст. була також періодом розвитку економічної архітектури. Саме тоді в містї постало ряд значущих будівель. Характерною особливістю їх було введення не з паливи, а з брусом і цегли. Це вважається ознакою участі у будівництві майстрів з пєдєстїно-східної Польщі. Серед значущих під 1268 р. в м. топієт дві рази згадується манаєстер Св. Михайла, в якому був вбитий та похоронений литовський князь Войцєх (рис. 5.14).

Церква Св. Михайла являла собою круглу споруду-ротонду діаметром близько 20 м з трьома апсидами-нищами у східній стїні. В середині ротиони розтаковувались по колу чотири круглих та чотири шєстїгранних колони, які чердувались і утворювали внутрішню колонаду, яка, очевидно, підтримувала купол

Золотарське економісство галицько-волинських дємєль найяскравіше прєдєсталєно

прєдєстєлами з Молотівського скарбу XIV ст.

Після ранньої смерті Юрія II — останнього володаря Галицько-Волинської держави, у середині XIV ст. шими дємєлями опанували польські, а згодом, угорські королі, які грабували, нищили та змінювали обличчя міст Серєдмістє Львова. Перємішєля та ін. міст

здасяють у званні мір нераселенні з Заходу, по шукати пам'яток, німецькі култи громад, як у той час творити місце життя у всій Східній Європі.

Питання для самоконтролю

1. Коли створили даних русичів власну архітектуру?
2. Як жанри розвивались у літературі Київської Русі?
3. Коли на Русі з'явився своє оригінальна література?
4. Як розвивалась освіта в добу Київської Русі?
5. До якого архітектурного стилю належали будівлі київського Києва?
6. Як архітектурні пам'ятки Київської доби виражали?
7. Назвіть славянські мозаїки та фрески давньоукраїнських храмів.
8. Як види декоративного мистецтва були найбільш розвинуті в Київській добу?
9. Що таке ікона? Назвіть шедеври давньоукраїнського живопису XII – XIV ст.
10. Що таке літописи? Назвіть найбільші відомі літописні пам'ятки Київської доби.

Словник термінів та назв

1. **Базиліка** — один із основних типів християнських храмів — виходила з платі прямокутна споруда, розділена по довжині колонами на 3–5 частин — нефів.
2. **Емаль (скляна)** — різнокольорова, подібна до скла, часто непрозора маса, вживана для прикрас і металевих виробів.
3. **Епос** — оповідання, епічна поезія (література).
4. **Ікона** — живописне, мозаичне або рельєфне зображення Божого або святого, якому поклоняються віруючі.
5. **Катедральний собор** — у християнстві головний храм діоцезії, при якому міститься або містилась кафедра єпископа (єпископа).
6. **Книгозбірні** — місця збирання книг, бібліотеки.
7. **Літопис** — видатний історичний твір київської Русі, писаний як хроніка (історичні події, події, події).
8. **Паліфа** — плоска квадратна цегла з Візантії та Київської Русі.

9. **Патерик** — назва збірок церковно-релігійних оповідань і жовтєв пржиття і подвигів пустельників і ченців якостей країн або певної громади.

10. **Ротонда** (лат. ротунда) — круглий — круглий чи відокремлений у плані споруда, увінчана банєю і увінчана розташованими вздовж стін колонами. Сакральний (лат. сакрі — священний) — той, що стосується релігійного культу, священний, ритуальний.

Тематика рефератів

1. Язичницька міфологія давніх слов'ян.
2. Права та шлюбна культура Київської Русі.
3. Візантійська вплив в давньоукраїнській культурі.
4. Архітектурні ансамблі київського Києва.
5. Мистецтво рукописної книги в Київській Русі.
6. Культурна самобутність Галицько-Волинського князівства.
7. Давньоукраїнський живопис.
8. Культура київського Львова.

Література

1. Антонович Д. Українська культура. — К., 1993.
2. Культура українського народу. — К., 1993.
3. Київська Русь: культура, традиції. — К., 1962.
4. Асєєв В. Джерела мистецтва Київської Русі. — К., 1950.
5. Асєєв В. Стилі в архітектурі України. — К., 1989.
6. Крип'якевич І. Історичні проходи до Львова. — К., 1989.
7. Історія української культури. / Під ред. І. Крип'якевича. — К., 1992.
8. Кляшук С.М., Осафійчук В.Ф. Історія української та зарубіжної культури. — К., 2000.
9. Міфи України. — К.: Довіра, 2002.
10. Лубас В.Х. Українська та зарубіжна культура. — К.: 2000.
11. Терещук С. В. Археологія доби Галицько-Волинської держави. — Львів: Ін-тут україністики НАН України, 2002.

Тема 6. РЕНЕСАНС У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

План

- 6.1. Гуманістичний характер ренесансної культури.
- 6.2. Італійський Ренесанс та його видатні представники.
- 6.3. Особливості Північного Відродження. Реформація та її вплив на духовну культуру.

Методичні поради

У першому питанні основну увагу зверсереджуємо на характеристики передумов становлення Ренесансу, суттєвих змін у суспільному житті провідних європейських країн:

- великих географічних та природничих відкриттів, наукових здобутків, що вплинули на формування наукового картини світу, нового гуманістичного та антропоцентричного світогляду;

У другому питанні характеризуємо:

- особливості розвитку Ренесансу в Італії, його мистецьких чехівців, визначних представників (Данте, Петрарка, Боккаччо, Боттічеллі, Аріосто, Л. да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Леонардо).

У третьому питанні з'являємо:

- специфічний ренесанс культури Північного Ренесансу — Німеччини, Нідерландів, Франції, Англії;
- реформацію, її ідейне спрямування, вплив на культуру;
- національну самодіятельність образотворчого мистецтва, з'явлення мистецької спадщини відомих європейських митців — Дюрера, Брейгеля, Босха, Гольбейна, Кранхаха, Гужона, Куте та ін.,
- роль та значення Ренесансу у світовій та європейській культурі

6.1. Гуманістичний характер ренесансної культури

Відродження, або Ренесанс, — один з найбільш значущих епох в історії цивілізації. Термін "відродження" був уведений Джорджо Вазарі (1511 — 1574) — видатним італійським живописцем, архітектором та істориком мистецтва XVI ст.

Хронологічне європейське Відродження, як ідний культурний рух, розгортався в межах XIV — початку XVII ст. й охоплює Італію, Іспанію, Францію, Німеччину, Англію, Далмацію, Угорщину, Польщу, Чехію, північну Хорватію. Але в цих різних країнах воно проходило асинхронно.

Передусім Відродження розпочалося в Італії в XIV — першій половині XV ст. розвивалося швидко в цій країні, а також там почало вже з середини XVI ст. У Німеччині швидко піднесення ренесанського культурного руху припадає на кінець XV — першу третину XVI ст., далі так само швидко загальмується. У Франції Відродження охопило XVI ст., в Англії та Іспанії — кінець XV — початок XVII ст.

Найповніше і найповільніше еволюція Відродження проходила в Італії. Відродження — це загальний культурний рух у межах XIV — початку XVII ст., в ході якого відбулося повзання духовної диметурії і диметії церкви, виникла нова культура, звернена до земних справ, прагнення людей до мирського життя, а також нова система національних літератур, нова філософія і наука; небувалою ролюку досішло у культурі мистецтва. Характерними ознаками культури Ренесансу були такі:

1) Світський, нецерковний, характер культури Відродження, що було наслідком секуляризації (зайняття) суспільного життя загалом.

2) Відродження інтересу до античної культурної спадщини, яка була майже повністю забута у середні віки.

3) Створення людської естетично-художньої спрямованості культури на протилежність релігійній домінанті у культурі середніх віків.

4) Повернення у власне філософських дослідженнях до античної філософії і пов'язана з цим антисхоластична спрямованість філософських вчень Відродження.

Широке використання теорії "подвійної істини" для обґрунтування права науки і розуму на незалежне від релігії і церкви існування.

Переміщення людини як основної цінності у центр світу і в центр філософії, літератури, мистецтва та науки.

Відродження виникло, по-перше, на ґрунті досягнень середньовічної цивілізації, зокрема, періоду пізнього середньовіччя, коли феодальне суспільство досягло найвищого розвитку і зазнало важких змін. У XIV—XV ст. відбувалося швидко піднесення економіки і культури мист. з'явилися нові технічні винаходи і друкарський

ки пошуків в ідеї матеріалізму. Рафаелі створив фрески-монументи на стінах папських кімнат у Ватикані, де відтворено різні сфери духовної творчості: богослов'я («Виступ»), поезія («Парад»), філософія («Афінська школа»), юриспруденція («Мудрість. Мир. Сила»).

Мікеланджело Буонаротті (1475 – 1564) перевершив усіх митців Відродження передовими ідеями, громадянським пафосом, чутливістю до змін суспільного настрою. Проявивши себе і як живописець,

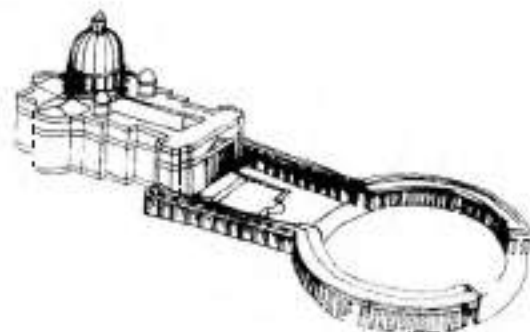

Рис. 6.1. Собор св. Петра у Римі

та плануванням пантеї перестаном.

і як архітектор. Мікеланджело винним відомим мистецтвом вражав скульптуру. Одна із його найкращих робіт – статуя Давида. Серед живописних творів Мікеланджело найкращим є рельєф Сікстинський пантеїон. Як архітектор він узяв участь у створенні куполу собору св. Петра у Римі

6.3. Особливості Північного Відродження. Реформація та її вплив на духовну культуру

Відродження за межами Італії, на мові від Альби називають Північним Відродженням. Принципові зрушення у мистецтві і, насамперед, у живописі, коли художники почали виявляти поглиблений інтерес до людини й навколишнього світу, намістилися тут пізніше – тільки в XV ст. Боротьба за збільшення розуму від середньовічного світогляду відбувалася в різних країнах Європи уповільнено, бо куди стійково залишалася феодальна система. Думки й почуття людей перебували в мішаних лабіринтах релігії, художники, спираючись на традиції готичного мистецтва, довго не поривали старої системи відображення світу, а тільки відтворювали поодинокі життєві моменти, поділяючи особливу увагу на ретельному зображенні деталей

Значні зміни в мистецтві Північного Відродження зумовлені могутніми народними рухами та соціальними реформами кінця XV – XVI ст. Близько 1500 р. в мистецтві західноєвропейських країн остаточно перемогли нові тенденції. Певного поширення набули генеральні ідеї гуманізму, зацікавленості італійським мистецтвом. Виразливим у творчості багатьох митців став гострий інтерес до індивідуального образу людини та всього її оточення. Поряд з картинками на релігійні теми, осмисленими як життєві ситуації, значного поширення набув портрет, почали формуватися пейзажний і побутовий жанри. Найзначнішими осередками мистецтва Північного Відродження стали Нідерланди, Німеччина та Франція.

У першій половині XV ст. мистецтво Нідерландів подарувало майстра світового значення. Це був Ян ван Ейк – придворний художник бургундських герцогів (тодішніх володарів цієї країни) – людина освічена й талановита, яка вийшла з бюргерських верств. Незважаючи на ще середньовічне розуміння світу, Ян ван Ейк був захоплений у красу навколишньої природи та звичайних речей, що оточують людину,глибоко цікавився внутрішнім світом своїх сучасників. У найменших виявах життя, в непомітних на перший погляд предметах він сумів побачити осягнуту красу. У його картинах навіть фарби, чисті й прозорі, сяяли як дорогоцінні каміння. Цього враження художник долівся, вдосконалюючи нову на той час техніку олійного живопису.

Пізніше, у XVI ст., незадовго до буржуазної революції, у Нідерландах розквітла творчість Пітера Брейгеля Старшого на прізвище «Мужичирик» (1525 – 1569). Глибоко національна, демократична у своїй основі, сповнена філософських роздумів про людину, вона опіювала естетичну цінність народного життя («Збирання врожаю», «Мислячи на снігу»). Це було дещо новим для європейської художньої культури.

Наприкінці XV – початку XVI ст. одним з найвизначніших центрів Північного Відродження стала Німеччина. В умовах Реформації та Селянської війни мистецтво набуло тут особливого напруженого й драматичного характеру. Саме на цей період припадає творчість Альбрехта Дюрера (1471 – 1528), котрий підніс німецький живопис і графіку на рівень світових досягнень. Сміливий новатор у мистецтві, людина, охоплена жаждою наукового пізнання світу, він, подібно до Леонар-

до, поєднував високий злет творчої думки з найуважливішим вивченням природи. Творчо розвивавши традиції національного мистецтва, Дюрер в той же час озброював сучасних йому німецьких художників знаннями про закономірності реального життя з відкриття шлях до глибокого розуміння і засвоєння високих надбань італійського мистецтва.

У цей же період, крім Дюрера, в Німеччині в жанрі гуманізму працювали і такі значні майстри, як Матіас Нусхарт і Лукас Крапах Старший (1472 – 1553).

Останнім з великих художників німецького Відродження був Ганс Гольбейн Молодший (1498 – 1543) — живописець і гравер, що виявив себе, насамперед, як видатний портретист. Кого б не малював Гольбейн, — усеваденних гуманістів Еразма Роттердамського і Томаса Мора чи французького посла при англійському дворі Моретта, купця Георга Гізе, свою дружину і дитя чи англійського короля Генріха VIII, він завжди об'єктивний, сповнений інтересу до внутрішнього життя людини і спостережливий, точний у своїй лаконічній художній мові.

Самобутній, гармонійний і витончений варіант Північного Відродження склався в XV – XVI ст. у Франції. У цей період тут відбувався процес централізації національної держави, а тому осередком нової художньої культури стали не тільки великі міста, як у інших країнах, а й королівський двір.

У другій половині XV ст. на мистецтві країни помітно позначалися впливи Італії. Інтерес до культури Реквіситу посилюється в кінці XV і на початку XVI ст. у зв'язку з італійськими військовими походами французьких королів. У Франції в цей час почали вимігати й античну культуру. Тому вже в XVI ст. визначальною особливістю французького мистецтва стало органічне поєднання форм італійської культури, античної спадщини та докорінно переосмислених традиційних для Франції форм готичного мистецтва. Цей мистецький сплав вплинув на архітектуру побудованих локких і ченурних палаців, а також відобразився у монументально-декоративному мистецтві, насамперед скульптурному. З видатних французьких скульпторів доби Відродження особливу популярність здобув Жан Гужон (1514 – 1568). Значного розвитку досяг портретний жанр, зроблений фарбами або олівцем, позначений рідкісним психологічним спостереженням, чистотою, точністю і вишуканістю рисунка. Багато таких портретів створив Франсуа Клуе (бл. 1516 – 1572), який походив з родини французьких художників доби Відродження.

Яскравою сторінкою в історії новочасної європейської культури є доба Реформації — широкого антифеодалного та антикатолицького руху, що охопив ряд європейських країн в XVI ст. Ідеали культури цієї доби найповніше підтримують творчість видатного вченого та мислителя Еразма Роттердамського. У відомому творі «Похвала глупоті» письменник у яскравій розважальній формі, підби жартами, викриває вади тогочасного суспільства, на основі яскравих життєвих прикладів показує жорстокість та підлість правителів, аморальність та лицемірство духовенства, пихатість та зазнайство вчених. Критикуючи вади кожного суспільного стану, автор прославляє щирі та прості почуття «чистого серця», які вченим видаються глупотою, а насправді є значно ближчими справжній мудрості, ніж абстрактні теоретизування.

Будучи прихильником Реформації, Еразм Роттердамський прагнув нахрещення віруючих до Біблії як до єдиного джерела віри та моралі. Як справжній гуманіст, він був проти марних суперечок про догми та обряди, які вели до війни, кривавого протистояння. Еразм Роттердамський засуджував війни, тим паче релігійні, бо основний зміст релігії вбачав у милосерді, смиренності, толерантності. Засобами покращення життя та вдосконалення суспільства він вважав освіту та культуру. На його думку, ніщо так не прибирає удачу як культура, і ніщо так не поєє її як війна. В душі поширених на той час гуманістичних вісень саме в освіті та вихованні вбачав від єдиного можливість піднесення моральності кожної людини і суспільства в цілому.

«Весь світ театр, а люди в нем актори» — цей шекспірівський вислів вдало виражає зміст культури англійського Відродження. У творчості видатного англійського гуманіста Вільяма Шекспіра (1564 – 1616) основним предметом зображення стає внутрішній світ людини у зіткненні з оточуючою дійсністю. У комедіях, хроніках, сонетах, трагедіях Шекспір змальовує боротьбу людських пристрастей, показує життя у всіх його протиріччях. Читачами творів Шекспіра, відчувачи вплив автора до створення образів волелюбних і благородних героїв-індивідуалістів, що мають достатньо сильний характер, аби протистояти суворій долі. Це своєрідні титани. Шекспір створив цілий ряд позитивних героїв, які навіть у трагічному фіналі зберігають віру в перемогу своїх ідеалів («Король Лир», «Гамлет», «Отелло», «Ромео та Джульєтта» та ін.).

Книгодрукування — це яскравий процес, який став незамінним і звичним переписувачів від важкої праці, здохення та зробив до-

ступними широким масам доступ до друкованої інформації та нових ідей. Прийнято вважати винахідником книгодрукування у Європі Йоганна Гутенберга.

Проте винахідником способу відливання літер багато дослідників вважають голландця Лоуренса Янзона Костера. За легендою він захотів подарувати дівчині, яку кохав, подарунок. Для цього взяв гілку і вирізав два ініціали її імені та поряд свій ініціал і загорнув їх у листок пергамену, а на рилок міжкуюши ще раз на подарунок, помітив, що на пергаменті відбилися вирізані ним літери. Так нібито йому прийшла думка не писати, а відгискати текст. А тоді, близько 1440 р. ним було засновано власну друкарню.

Уродженець Майна Йоганн Гутенберг походив із сім'ї багатих патриційів, що постраждали під час бунту підмайстрів і, втративши маєток, поневірялась по різних містах Німеччини. Сім'я проиожувала займатися мандрівним купецтвом. Припускають, що під час мандрів Йоганн міг познайомитися з Лоуренсом Костером та результатами його винаходу. Щоправда, перші невдачі спроби надрукувати книги відмічені ще під час перебування Гутенберга у Страсбурзі у 1436 р. Можливо подальші пошуки шуківців у архівах Західної Європи дадуть відповідь на питання першості друкування книг у Європі.

Проте не виключено, що вперше ідея книгодрукування, задовго перед тим винайдена в Китаї, могла потрапити у Європу по Великому Шовковому шляху, сухопутний відрізок якого до XV ст. проходив через Україну.

Таким чином, в добу Ренесансу були закладені основи нової європейської цивілізації та притаманні їй особливості культурного життя. Підрунтям культури Відродження став гуманізм — нова ренесансна філософія, що, на відміну від середньовічної філософії, проповідувала свободу людини, її розуму. Саме в кінці цієї доби була розірвана певна духовна єдність континенту, що існувала в середні віки, і було закладено основи для становлення національних культур.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть провідні ідеї, характерні риси культури Ренесансу.
2. Що таке гуманізм? Назвіть імена видатних європейських гуманістів.

3. Кого Ви знаєте із відомих архітекторів, скульпторів, художників італійського Ренесансу?

4. Чим зумовлена своєрідність розвитку Ренесансу на північ від Італії?

5. Простежте взаємозв'язок релігійного та культурно-освітнього руху в Європі доби Ренесансу.

6. Кого Ви знаєте із відомих художників, архітекторів та скульпторів Північного Ренесансу?

7. Що Ви знаєте про початки книгодрукування у Європі?

Словник термінів та назв

1. **Апсида** — східна частина храму, де міститься вівтар. Апсида має форму напівкруглого, прямокутного чи багатокутного виступу будівлі, перекритого півкуполлом.

2. **Аркада** (фр. arcade — низка арок) — ряд арок, що опираються на стовпи чи колони. Аркада-галерея — галерея із арок.

3. **Вівтар** (лат. altaria — високі жертівники) — символ неба, місце особливого перебування Бога. Вівтар міститься у східній частині храму — апсиді.

4. **Галерея** — критий простір, довжина якого значно більша за ширину, може бути відкрита чи закрита, закрита.

5. **Гуманізм** (лат. humanus — людський, людський) — система ідей та поглядів на людину як найвищу цінність. Гуманізм як інтелектуальна течія сформувалася в західноєвропейській культурі доби Ренесансу.

6. **Іконостас** — стінка з іконами, що відокремлює вівтар від решти простору храму (однорядний чи багаторядний).

7. **Килиця** — невеличка споруда для відправ та молитов, а також меморіального призначення (мавзолей, усипальниця).

8. **Епітафія** — скульптурний чи живописний твір меморіального призначення, що містить портретне зображення померлого.

9. **Портал** (італ. portale — вхід, брама) — архітектурно оформлений вхід до споруди.

10. **Рационалізм** (лат. ratio — розум) — філософський напрям, що протиставляє мистецтві, теології, ірраціоналізму переконання у здатності людського розуму пізнавати закони буття. Рационалізм вва-

жасливим джерелом і критерієм пізнання розум. Основною положення раціоналізму — Р. Декарт.

11. **Ренесанс** (фр. *renaissance* — відродження) — назва художнього стилю, що прийшов на зміну готичній, а також назва цілої епохи у розвитку культури Європи в добу переходу від Середньовіччя до Нового часу.

12. **Реформація** (лат. *reformatio* — виправлення, перетворення) — широкій релігійний та ідеологічний рух в країнах Західної та Центральної Європи, спрямований на здійснення релігійних перетворень у душі протестантизму.

13. **Фасад** (лат. *facies* — обличчя, лице) — зовнішній, лицевий бік будівлі.

14. **Фронтон** (фр. *fronton* — передня частина) — передня верхаля частина фасаду споруди, порталка, коломлади.

Темн рефератів

1. Видатні митці італійського Ренесансу.
2. Реформація та засади новоєвропейської ментальності.
3. Західноєвропейська гуманістична література XIV—XVI століття.
4. Італійські ренесансні архітектори у Львові.

Література

1. Історія світової культури. Культурні регіони. — К., 1997.
2. Українська та зарубіжна культура. // За ред. Л.С.Дещицького — Львів, 2002.
3. Культура епохи Відродження. — Л., 1986.
4. Маккен Л. Мир Ренессанса. — Булацеш, 1980.
5. Поликарпов В. Лекції з історії світової культури. — Харків, 1990; К., 2000.
6. Теорія та історія світової і вітчизняної та вітчизняної культури. — К., 1993.

Тема 7. РЕНЕСАНС В УКРАЇНІ

План

- 7.1. Своєрідність формування Ренесансу в Україні. Передвідродження.
- 7.2. Національна освіта та книгодрукування періоду Відродження.
- 7.3. Ренесанс в українській архітектурі та образотворчому мистецтві.

Методичні поради

Перше питання розкриваємо за такою схемою:

- своєрідність та складність політичної ситуації в Україні періоду перебування її у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої;
- українське Передвідродження та його представники — Ю. Дрогобицький, Павло Русин, С. Оріховський;
- складність релігійної ситуації, наслідки Берестейської унії (1596 р.), літературна полеміка: Іван Вишенський;
- взаємозв'язок релігійного та культурно-освітнього руху;
- церковні братства, їх роль у заснуванні шкіл, поширенні книгодрукування.

У другому питанні виділяємо провідні центри ренесансної культури в Україні (Львів, Острог, Київ) аналізуємо:

- діяльність Львівського Станіславського (Успенського) братства, асоційованих ним шкіл та друкарні;
 - культурно-освітню діяльність волинських монастирів. Передвідродження сванголія — українська першодрукарня;
 - літературно-видавничу діяльність Острозького культурно-освітнього осередку, роль Острозької слов'яно-греко-латинської колегії у становленні вищої освіти, доробок її видатних діячів — Д.Палийчика, Г.Смогиринського, В.Суратського, Х.Філарета, К.Львівського.
- відродження освітнього та духовного життя в Києві, заснування Києво-Могилянського братства та школи (1615), друкарні Києво-Печерської лаври (1617), Києво-Могилянської колегії (1632).

- значення реформаторської діяльності митрополита Петра Могили в церковній та освітній сферах.

У третьому дитинні характеризують мистецькі здобутки українського Ренесансу, де відзначаємо:

- специфіку пропалдження нових ренесансних форм в кожному і окремих видів мистецтва, поєднання західноєвропейських впливів з національними традиціями;
- найвидатніші досягнення в оборонній, хульовій та житловій архітектурі;
- розвиток орнаментальних плаєтчик, скульптурного різьблення, епітафійного портрета, розвиток реалістичної та світської тенденції в іконописі, формування портретного жанру, історичного та побутового живопису;
- становлення графіки, мистецтво друкованої книги;
- значення творчих здобутків українських ренесансних митців, архітекторів, художників, скульпторів, їх внесок у загальноєвропейську культурну спадщину.

7.1. Спосібність формування Ренесансу в Україні. Передвідродження

Розвиток української культури наприкінці XV — початку XVII ст. відбувся на складній політичній ситуації на землях України-Русі. Роз'єднання і поділ українських земель між Литвою, Польщею, Угорщиною, спустошливі напади татарських орд, Люблінська унія (1569) призвели до узаконення національного, соціального та політичного гніту мови й віри. З боку українських селян це викликало масовий протест, що був підтриманий козацтвом, вибухнула хвиля селянсько-козацьких повстань, які очолював Кривоф Косинський, Северин Наливайко та інші вожаки. До боротьби включилися міщани і частина аристократії, духовенство, які стали на захист культури та віри. Цей глибокий супротив українського суспільства XVI — XVII ст. ознаменував формування національної самосвідомості, перетворення українського народу в українську націю. Культура України настільки глибоко успадкувала від Київської

Русі зразки і традиції високої духовності, що стала сталою для інтелектуального життя Литви. Українська мовна і православна церква отримали в Циві статус державних.

Наприкінці XV — першій половині XVI ст. у Польщі та Литві почалося культурне проєснення злиття поширення ідей гуманізму, Відродження та Реформації в Європі, яке мало вплив на розвиток української культури. В свою чергу, українська культура справляла вплив на польську.

7.2. Національна освіта та книгодрукування періоду Відродження

Освіта та навчання в Україні зберігали до кінця XVI ст. форми, дух і традиції часів Київської Русі, яка наслідувала особливості візантійської культури. Центрами освіти були єпархії, монастирі, при яких існували школи. Підручниками були церковні книги, вчителями — духовенство. Освітність була поширенням в Україні явищем — навчалися всі діти. Вони вивчали азбуку та складні, потім — читання Молитвам учаси за Свягим писемом, прищеплювали релігійну свідомість, уміння читати богослужбові книги. Був також буквар, згодом часословець і псалтир. Вчилися церковним співом і писему. Спочатку опановувати «Устав» (каліграфічне писемно великими буквами), потім «сворочис». Останній сприяв українізації старослов'янської мови. Згодом відбувся поділ на церковну та українську мову, якою писали літературні твори письменники-колемісти.

Після Люблінської унії традиційна освіта в Україні-Русі почала знепадати. Зростала роль латинських шкіл, католицьких навчальних закладів, які були здебільшого закриті для православних. Справу освіти під свою опіку взяли єзуїти (їх виникло у Польщі в 1560 р. для боротьби з реформацією, ринуче висловилися проти православної церкви). В 1569 — 1570 рр. у Вілні було засновано єзуїтську колегію, добра репутація якої сягнула навіть Волині. Молоді люди, переважно з вищих верств, прибули вчитися в таких колегіях. Але чужа конфесійна школа відривала їх від православної віри та XV — XVII ст. слово «русина» було рівнозначним слову «православний». Молодь в таких школах голодувала за

Винду освіти після закінчення шкіл викладалося навчували в Європі. Зокрема, в Краківському університеті (заснований 1364 р.) здобули освіту 800 українських студентів (впродовж XV – XVI ст.), у тому числі 108 п. Львова, 19 з Городка, 14 з Кам'янець-Подільського, 13 з Дрогобича, 5 з Брєслів. Студенти з України вчилися також у Сирбії, в Болонському, Падуанському, Празькому, Гейдельберзькому та інших університетах, в єзуїтських колегіях. Багато хто з них відігравали провідну роль у культурному й національно-державному відродженні кінця XVI – початку XVII ст. Це Плетенські, Борещькі, Ковчизенські, Зілані, Саковичі, Бершаді та ін., які народилися й вирости в умовах польського й католицького засилья в Західній Україні, вчилися в єзуїтських школах.

Українці в Краківському університеті не тільки вчилися, а й ставали професорами, викладали. Так, про Арістотеля розповідав краківським студентам православний князь Андрій Сіверський (1488 – 1489). Професором цього ж університету був Ієрїм Дрогобич (бл. 1450 – 1494) з Дрогобича, який вчився тут. Згодом він став доктором Болонського університету, викладав астрономію та медицину, був його ректором (1481 – 1482). Книга Юрія Дрогобича «Про поетику антики поточного 1483 р.», що видана латинською мовою у Римі в 1483 р., крім астрономії подає наукові відомості з астрономії, метеорології, філософії, економіки, географії.

Павло Русин (Рутенус) із Кросна (бл. 1470 – 1517), який завжди підкреслював своє українське походження, закінчив Грайфсвальдський університет у Померанії (1499), здобув ступінь магістра вільних мистецтв у Кракові (1506), викладав історію римської літератури в Краківському університеті. Під його впливом сформувалися поетські поети доби Відродження — Ян Дантинієк, Ян із Ніселин, Криштілоф Сушкев. Він відредигував для друку збірку епігр латинською мовою Персія, що побачила світ у 1508 р. Збірку віршів Павла Русина латинською мовою «Салтіда» видано у Відні (1509). Він тісно спілкувався з угорськими гуманістами, видав панегірик Яна Панонія про італійського гуманіста Гвідо Гваріа (1512), а також комедії Сенеки (1513). У Краківському університеті працював деканом філософського факультету Станіслав Білз Нового Міста, який також підписувався «Рутенус».

У XVI ст. на небосхилі вітчизняної культури з'явилася некраянська зірка — Станіслав Оріховський (1513 – ?). Найважливіша поета, в

поміж європейських гуманістів доби Відродження, письменник, мислитель, тонкий знавець класичної латини, він спливав славу ще до життя. У Західній Європі його ще почали вшанувати українським (українським) Демосфеном, порівнювали з Цицероном. Написав він у Черемислі. Після школи продовжував освіту в Краківському, а потім у Віденському університеті. Після переїзду до Віттенберга (1529) пішов під вплив Мартіна Лютера (основоположник однієї з течій протестантизму) та німецького гуманіста Фліппа Меланхтона. Він слухав лекції в Болонському й Падуанському університетах, вдосконалював освіту в Римі та Венеції. Співпрацював з видатними церковними й державними діячами. Після 17-річного перебування за кордоном повернувся на батьківщину, прийняв сан священика.

У своїх працях висунув на захист України від турецько-татарських наїздів, висловлював симпатії до православ'я, залишаючись католиком. Його гуманістичний світогляд виявився у ствердженні значення кожної людини, наданої величчю розуму, свободою волі, що переважають над дикими Е. Роттердамського. Станіслав Оріховський порикував, що злочини людини визначаються її особистими заслугами. Він звертався до античної спадщини, до особистості давньоримського оратора й письменника Цицерона й покликався славу його ситого таланту: «Великий Рим загинув, а Цицерон римський зостався, стоїть і стати буде до кінця світу завдяки своїм здібностям». Цікаві його погляди на писання етнографу слов'ян. Вважає, що князя слов'янської колонізації викликалися з Балкан, розширяла по просторах Східноєвропейської рівнини — «від Південного моря» до Дону, Балтійського моря, Карпат, територію північ Віслою. Був автором політичних трактатів, швидко відомих в Європі, творів «П'ятизаконник» (1561), «Руські хрещення» (1544), низки публіцистичних памфлетів проти турецької загрози, відомих під назвою «Турки» (1543).

Українська мова в ренесансній польській літературі пов'язана з поетами Миконою Шартинським, Себастьяном Кльоновичем та Шимоном Шимоновичем. Два перших були творцями польського сонета, в яких цитували українські поети, використовували українські сюжети. Кльонович живе у Львові, добре знав Україну, написав поему «Роксоланія» (1584).

Шимон Шимонович (1558 – 1629) народився у Львові, закінчив Краківський університет. Написав збірник «Дилібі», «Селянки» та ін.

був організатором Житомирської академії, вихованим якої Касян Сікович, Сильвестр Косів, Ісаїя Козловський-Грохмалов стали видатними діячами української культури свого часу.

Значним впливом національно-культурного відродження в Україні стало заснування Острозького культурно-освітнього осередку (кінець XVI – початок XVII ст.). До його складу входили Острозька слов'яно-греко-латинська академія (бл. 1576) – перший навчально-науковий заклад на Сході Європи, що виник у добу поширення протестантських рухів, спрямованих проти католицизму. Академія опиралася своїм завданням скористатися з досягнень західноєвропейського шкільництва, але не відходила від традицій грецько-східного обряду. Сучасники називали її «храмом муром». Засновником академії був Костянтин Острозький (1526 – 1608) – воявода Київський, староста Володимирський, один з найбільших землевласників у Речі Посполитій. Він не став на шлях зради національних інтересів, як це робили інші представники аристократичних верств українського суспільства, які зрікалися свого народу з національною культурою.

Виходячи з тенденції об'єднати східну і західну традиції, К. Острозький вивчав і ділову «священну трійцю» мов: грецької, латинської, церковнослов'янської, відмовляючись від єврейської і арабської.

У школі окрім мов викладали так звані «науки віскові» або сім мистецтв – граматику, диалектику, риторику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. К. Острозький організував навчальні школи відомих учених з Києва, Львова, Вігню та інших міст, які відігравали значну роль у церковно-громадському і літературному житті свого часу. Ректором став відомий богослов, письменник і педагог Герасим Смотрицький. Поміж учителів були і іноці, які здобули освіту в європейських університетах, – Кирило Лухаріс (з 1594 р. – ректор школи; з 1631 р. – патріарх Царгородський; в 1638 з. підвищенні гурками), архимандрит Никифор, а також Іван Книгинський, Василь Сурзавський, Дем'ян Наливайко (брат Северина), Тимофій Михайлович Мотомило.

Призначав до гуртка доктор філософії і медицини, професор Краківського університету Ян Ласота (поляк), який та протест проти календарної реформи папи був виключенням та професорської корупції і знайшли прихисток в Остролі.

Школа мала таких відомих діячів України, як учасник польсько-литовської війни Миколай Смотрицький, Захарій Копистенський, Іван Бирчаківський, гетьман Петро Конашеня-Сарганський, Іван Книгинський. Школа належала визначній ролі в сфері національної освіти, культури. К. Копистенський писав у «Пам'ятці» (1622), що тут були оратори, ритор, Демосфеніві, відомі доктори, вправні в мові грецькій, слов'янській і латинській. Наказав до гуртка й Іван Федоров, друкар, який організував книговидавництво. Тут побачили світ знаменита «Острозька Біблія» та інші твори. Князь К. Острозький заснував також школи в Турові, Володимирі-Волинському, Ступку, Дермані. Зі смертю князя К. Острозького школа занепадала, а Острого втрачав риси столиці Білорусії.

Провівши роль у тогочасному суспільстві відігравала церква. Вона була «духовним царством» для українців, що об'єднувало християн-антиїєрархічно-слов'янського обряду, особливо у зв'язку з процесами державотворення. Церква виступала на захист руської мови. Про не свідчать центри освіти і книговидавництва при Київській Лаврі, Дерманському, Унівському, Зіньківському та інших монастирях Волині, де працювали перекладачі літератури, хрестоносники, вчені, створювалися бібліотеки.

У XVI ст. Польща й Литва, як і вся Європа, спочатку переживають часи надзвичайного успіху Реформації, а потім вступать в часи католицької реакції. Реформація викликала піднесення національної свідомості та освіти, хоч разом з тим внесла чимало безладдя в життя як католицької, так і православної церков.

Внаслідок Берестейської церковної унії (1596) наприкінці XVI ст. виникає греко-католицька церква. Уніатська церква в Україні мала й надалі іберігати грецько-православне богослужіння й усі східні обряди: необхідні тільки виїзди папи за голову церкви та прийняття догмату про докошення Святого Духа і від Сина. Тринадцять час уніати користувалися літургійними книгами православної друку Проте з утвердженням Базиліанського ордену (1617), який взяв за зразок до богослужіння вводити латинські обряди, органі.

Після розколу православна і греко-католицька церкви опинилися в орбіті загальноєвропейських релігійних та культурних рухів. Проте єдність нашої релігійної культури, характер національної духовності не були порушені. Український народ в часів греко-католицької церкви створив власну національну церкву, яка історично наступних століть, замінюючи в найбільш драматичних ситуаціях

підтримувати державу, стала основною опорою в боротьбі українців проти понемишії, обрусіння та збереження та розвиток національної мови, культури, духовності.

Братства. Цей Реформації та Відродження, що поклав початок просвітництву, значно поширилося в Україні, сприяваючи національно-культурній поступі. Цьому сприяло виникнення церковних братств, які стали новими суспільними організаціями, що поєднували функції православної реформи: «участие братств у суспільно-політичному, національно-культурному житті українського народу: «боротьба за національно-релігійні права. Якщо спочатку братства були організаціями церковно-фінансовими (перша половина ХV ст.), то в кінці ХVІ ст. з'ясується на православну церкву католицизму вони поширюють свою діяльність, ставлять завдання одержати православну віру з вірою».

Найстаршим в Україні було Львівське братство (1459). Це національно-релігійна громадська організація відстоювала права, мову, релігію українських мешканців. Членами братства могли бути «чи міщани, чи полковники, чи перемишляни, чи хто з православних людей всякого стану».

Мета братства: «...православні християни, що живуть серед чужовірців, серед дяків, уніатів і проклятих греків, хочуть від них відлучитися і не мати нічого спільного з ними, а самі собою любов'ю єдналися, імена свої разом вписують, і братами називаються...».

З часом виникло ще кілька братств, у тому числі Успенське Ставропільське, яке підпорядковувалося безпосередньо патріарху. Вже далі поштовх до заснування братств по всій Галичині, Волині, Холмщині, Поділлі. При Успенському братстві засновано Львівську братську школу (1585). Її статут: «Про правила і порядок науки внаходження молоді в школах», встановлених Львівським Ставропільським братством, був взірцем для інших шкіл. Він містив великі вимоги до особи вчителя: «Дидаскал або учитель цієї школи має бути благочестивий, розумний, смиренномудрий, ласливий, не п'яниця, не розпусник, не хабарник, не сребролюб, не пихливий, не завзятий, не сміхун, не срамословень, не чародій, не бодіар, не прихильник греків, а підмога благочестя, що являє собою образ добра в усьому... будуть і учні, які учитель їх». Усі учні мали однакові права: «Благотій над убогими в школі нічим винним не має бути — тільки самою наукою, плодом же всі рівні».

Першим ректором школи став Іов Боретський (1616 – 1619) відомий письменник, політичний діяч, один з видатних промовців

свого часу. В школі було запроваджено латинську мову і, очевидно, польську. Вивчали класичних авторів — Арістотеля, Платона, Овідія, Вергілія та ін. Були написані греко-церковнослов'янська граматика «Алфавітет» (1591), граматика церковнослов'янської мови Лаврентія Зіганія та церковнослов'янсько-український словник «Лєсєно».

Учителями в школі працювали провідні вчені, письменники Стефан Кукіль (Зіганія), його брат Лаврентій, Кирило Ставропільський-Транквілюк, Іов Боретський, Арсеній, Іов Боретський та гетьман Оліфер Голуб виконали останню волю гетьмана Петра Сагайдачного, який залишив школі 1500 польських злотих на науку.

У 1615 р. у Києві на Подолі виникли Боголюбівське братство і при ньому школа. Її заснування пов'язано з ім'ям Галишан (Синхрист) Гуденічівний — дружини комирського маршала Стефана Лозки. Своєю спадкову землю в Києві вона передала у власність братства «на монастир і на школу для як полхетських, так і міщанських», призначену «всім благочестивим християнам, духовним і світським, всякого звання і стану». В організації братства і школи активну участь брали гетьман Петро Конішечний-Спадецький, возні знаменав до братства з усім військом Запорожжя, Єпісей Плетенський, Захарія Конішеский, Тарасів Земля та ін.

Касян Сакович викладав філософію, був професором риторик, написав книги з філософії — «Арістотелева прибісма» (1625), «Трактат про душу» (1625) та «Вірши», що вважалися взірцем риторичного мистецтва того часу.

У 1631 р. у Києві виникла Лаврська школа. Її засновник — архимандрит Києво-Печерської лаври Петро Могिला, ректор — Ісая Трохимович, префект Сильвестр Косов. Філософію тут викладав Трохимович (львівський учений, згодом відомий церковний діяч, перший в Україні доктор богослов'я), риторик — Косов, історик, автор «Патерика» (в 1634 р. став мстиславським єпископом, в 1647 р. — київським митрополитом). У школі навчалось 100 учнів.

У 1632 р. Лаврська школа була об'єднана з Братською і діала під назвою Києво-братська колегія. Це єдина з усіх братських шкіл, що досягла ступеня вищої школи і за рівнем навчання не поступалася західноєвропейським університетам. Тривалий час вона була першим і єдиним вищим навчальним закладом на Сході Європи. Згодом на честь її засновника — видатного просвітителя і гуманіста Петра Могили — колегію почали називати Києво-Могилянською.

Рис. 7.1. Петро Могила

Петро Могила (1597 – 1647) народився в сім'ї господаря Волошини та Молдавії Симеона й угорської князівни Маргарет. Навчався у Львівській братській школі, завершив свою освіту у Франції. Після недолгої кар'єри військового пострився в ченця. З 1627 р. – архимандрит Києво-Печерської лаври, а з 1632 р. – митрополит Київський і Галицький. Його діяльність була спрямована на розвиток науки, освіти, виховання молоді і сприяла пробудженню національної свідомості українського народу. За участю П. Могили відкрито колегії у Вінниці (1638), Кременці (1636), Гоші (1639), що підняли Києво-Могилянську колегію, яка в 1694 р. отримала від царського уряду право приймати і навчати дітей усіх станів з України, Росії та інших держав.

П. Могила очолював гурток лаврських вчених, понад 20 років очолював книговидавництво в Україні, дбав про поширення книгодрукування в Румунії та Молдавії. За його сприяння було реставровано Софійський собор, будівлю Києво-Печерського монастиря. Наміслав ряд книг — «Євангеліє учительне» (1616), «Анфологон» (1636) та ін. Помираючи, залишив колегії свій майно, коштів, цінностей, велику бібліотеку (2131 книга), будівлю, село, хутірні, 80 тис. дрібних. У лютому Стамбула

Величка Петро Могила характеризується як прохудрий, багачник і поширювач святого правжства, багаторий нехир словесного Христового слова, милостивий викривач бідних та жебраків, милосердний податель.

Друкарство. Складовою української культури є виникнення і розповсюдження друкованого слова. Появу друкованих книжок, виконаних кирилицею, відносять до 1491 р., коли в Кракові на прохання української громади німецький друкар Швайнцель Фіоль (1465 – 1525) видав «Октоїх», «Часословен», «Тріодь піснь», «Тріодь швігнь», «Сьмипсалник». Видання білоруського присвітителя «із славного города Полоцька» Франциска Скорини (1490 – 1540) увійшли в культуру українців, оскільки об'їжджувала нас і білорусів ця держава.

Отже, в Україну друкарство прийшло завдяки доходу в Миск: першою друкованою книгою «Апостол» (1564) Івана Федорова Іван Огієнко, зокрема, вважає Федорова не засновником, а фундатором постійного друкарства в українських землях. Інші вчені стверджують, що ще до прибуття Федорова до Львова і заснування ним у 1572 – 1573 рр. друкарні існувало злихтєдрукарство, у тому числі друкарня Степана Дролана (кінець XV ст.). На користь цього твердження свідчать і написи на могилах нащадків І. Федорова: «Іван Федорович, друкар Москвитин, котрий своїм заходом заведе друкарство обновля, умер у Львові. Друкар кини перед тим не видимих».

Після смерті І. Федорова у 1583 р. справу книговидавництва продовжували Львівське успенське братство. В 1587 р. воно викупило його друкарську майню і до 1600 р. видати 5 назв книг, у тому числі «Ієрамія добротоголосного єлчико-єловенского языка», «Протєфимия», «Ієружотия ієрамія» константинопольського патріарха Беремії. Проте після Берестейської унії всю видавничу справу взяла під контроль католицька церква, друкарня припинила діяльність. Продовжували діяльність друкарні Луцького та Перемишльського братства, Кременецького братського монастиря та ін.

На початку XVII ст. засновано друкарню в Києві. Започаткував її Єлисей Плетенцький (бл. 1554 – 1624) – архимандрит Києво-Печерської лаври, який придбав її в Стрижин після смерті друкаря Федора Балабана і в 1615 р. розпочав друкування книг. У монастирському цеху Різдвомелі Плетенцький спорудив папірню. У 1616 р. було надруковано «Часослов» – першотек київського книгодрукування, потім «Лексикон словено-руський» Памви Беринди,

Рис. 7.2 Друкерня Гриньорі
в І. Асенові, 1750р

юкні містить 7 тис. слів, перекладно-слов'янських, а також латинських, польських, чеських, угорських, німецьких, єврейських, перекладених на українську мову. Кожен слівце вміщується, супроводитися словничковою статтею. Це був, по суті, перший енциклопедичний довідник. Плетенський створив навколо друкарні сурток учених, які перекладали з грецької мови, редагували тексти, складали передмови, присвяти, покажчики до книжок.

Багато уваги приділялося художньому оформленню видань дари. Крім елемента ондація прикрашати графічними, різноманітними по дереву. Плітше використовувалися

гравюри на міді. Деякі павреські книги вражають своїми величезними розмірами, як, наприклад, «Синодально» (1649), широко відомий під назвою «Требник Петра Могили».

У цілому культурно-громадські процеси в Україні в цю добу за своєю суттю аналогічні західноєвропейським. Проте гуманізм і Реформація в умовах України набували власних особливостей. Це ідея державотворення, відродження національної культури, формування ідеології католицької експансії, соціального і національного повстання. Ренесансний процес в Україні відбувався під впливом козацтва, роль якого у суспільно-політичному житті була настільки значною, що в багатьох постаненнях документів українців навіть називали «козацькою нацією».

Кінець XVI – початок XVII ст. був періодом найбільшої інтенсивності ренесансних впливів у провідних жанрах літератури, мистецтва. Велася дисемка між православними і проунійними публіцистами у релігійній царині.

Справжніми пам'ятками української літературної мови були твори Івана Петія, Герасима Смотрицького, Василя Сурязького, Христофора Філарета, Стефана Яворського, Мелетія Смотрицького.

Видарним українським письменником-мислителем ті доби був Іван Вишенський (мж 1545 – 1550, помер після 1620), який написав твори «Облічення диявола-миродержця» та ін. Концепція Вишенського про рівність та свободу народу і особи ставила мету захистити вчення православної церкви від впливу католицтва. Захищаючи православну віру, він узяв на себе роль трибуна, борця за права пригнобленого й експлуатованого українського селянства проти соціальної несправедливості, національного гноблення. Це відбувалося напередодні визвольної війни українського народу.

Перші книги слов'янською мовою були надруковані в Кракові («Октоїх» та «Часословен» (1491), а перша слов'яно-руська друкарня в межах Литовського князівства була заснована Ф. Скориненом у Вільно у 20-х рр. XVI ст.

Основоположником постійного книгодрукування в Україні був І. Федоров. Але зусилля також ініціював при створенні книгодрукарні в Україні до І. Федорова. У документах пізнього часу є згадка про те, що у 1460 р. лівівський м'яшаніс І. Дропан подарував Львівському Онуфрійському монастиреві власну друкарню. С відомості в документах XVII ст. про заснування князем Острозьким друкарні у Києві 1531 р.

Вже наприкінці XVI – поч. XVII ст. в Україні було чимало друкарень. Національне книгодрукування зосереджалося у таких містах, як Київ, Острозь, Львів (друкарня М. Сльозки, єпископа А. Желиборського і єпископа Й. Шумилинського). На теренах України також діяли такі відомі друкарні як Києво-Печерська друкарня, друкарня Т. Вербицького, С. Сибієва, Новгород-Сіверська, Чернігівська, Почаївська.

В 1574 р. на кошти громади у типографії, яку відкрив неподалік Успенської церкви Іван Федоров (Москвитин), з'явився на світ найдавніші із збережених до сьогодні книг друкованих в Україні — «Апостол» та «Буквар» (перший друкований кирилицею підручник з елементами граматики). А у 1580 – 1581 рр. він надрукував Біблію церковнослов'янською мовою — перше повне видання слов'янською мовою, яке є чудовим зразком друкарської справи того часу у всьому слов'янському світі.

Визначною пам'яткою української культури XVI ст. є Червотинське Євангеліє, яке походить із старовинного київського мо-

пастиря у містечку Переславинці на Волині. В доріжжі у 1830-х роках видатним вченим Осипом Бодянським було виявлено перший перекладом українською мовою Святого Письма Чудним і оформлення рукопису, зокрема чотири прекрасних мініатюрних зображення Євангелістів. Аспектом цінності зниклих є художнє оформлення, бо її орнаментация, створена в народному українському стилі, розміщення уєксту, виписування кожної літери чітким гарним уставом свідчить про видатний майстерний рівень національних митців. Цим творчі унікальні книги намагалися довести, що українська художня культура має вагомі цінності у світовому мистецтві, які не є гіршими від тих, що несли представники колоніалізму. Сам текст написаний чітким гарним уставом чорним чорнилом, прикрашений різноманітними ілюстраціями мініатюрами, різного роду заставками, переважно рослинного характеру, часто на золотому тлі.

Рис. 3.4. Київське оформлення в Львові, 1564р.

7.3. Ренесанс в українській архітектурі та образотворчому мистецтві

Найважливіші пам'ятки ренесансного мистецтва України збереглися в тоді найбільшому й місті — Львові. У Львові працювали найсвіренейські архітектори, передавали з Італії — країни, яка в епоху Відродження диктувала моду всій Європі. З їх участю поєдали ряд визначних пам'яток львівської архітектури, зокрема Чернікам'яниця та будинок Корнякта (пл. Ринок, 4, 6). В останній будівлі практично, маленькому палаці, влаштовано двірник з галереями по периметру — єдиний в Україні справжній італійський ренесансний двірник. В ньому закладі зберігається тиша та приємна прохолода, незважаючи на спеку та гамір Ринкової площі.

Рис. 3.4. Успенська церква в Львові

Найвидатнішим спорудам ренесансу у Львові є храмовий комплекс Руського (українського) кварталу середмістя. Головною спорудою Успенського ансамблю є церква зведена у 1591-1631 рр. В основі Успенської церкви лежить типова композиція приверхних дерев'яних храмів, який складається з трьох просторих об'ємів, прямокутної цинавної з чотирма канонами, головної частини, півкруглої, майже однакою з нею півкруглою апсидою і короткого прямокутного бабиння. Стил оформлення церкви — дуже італійський. Успенська церква має свою особливість — невідповідність маленького порталу і величезної площини фасаду. Велике і сильне

враження складає на глядача також архітектура Успенської церкви. В церкві збереглися пам'ятки мистецтва XVII – XVIII ст. Найцінніші з них — ікони страстного циклу, які записані від першого Успенського іконописця 1630 – 1638 рр., виконаного талановитими львівськими митцями Федором Сениковичем та Миколою Петракивичем.

Вежа є переміною на часом спорудною знесамбно (1572-1578). Спочатку вежа складалась з трьох несиметричних за висотою ярусів і оздобувалась характерним для українського стилю панорамним покриттям з пірамідальним шпигарем. В кінці XVII ст. архітектор Петру Бюбер вістреславував лінійність і добудував четвертий і останній поверх, прикрасивши його барочним шпигарем з чотирма полами по кутах. Третім компонентом ансамблю Успенської церкви, але другою за часом будови (1578-1591) є каплиця Трьох святих ієрей. Різьба порштуні фризу не має собі рівних у львівській архітектурній пластині XVI – XVII ст. Вплив традицій українського мистецтва виявився у широкому використанні мотиву виноградної лози із соковитими плодами, що обплітають колонії ренесансного порталу і відкривають суцільним килимом внутрішні поверхні бань. Неперевершеним прикладом львівського художнього ремесла XVI – XVII ст. можуть послужити двері каменного метаста. Багате оздоблення інтер'єру й різномітні стін були втрачені під час обновлення пам'ятки в середині XIX ст. і в 1914 році.

Поняття українському живописній тенденції, аналогічних наслідкам у мистецтві італійського Відродження, виявлялися внутрішніми суспільними причинами: зростання виробництва та специфічними обставинами соціально-національно-визвольної боротьби, що зливалася з релігійною боротьбою.

Західноєвропейські впливи, хоч і проявилися в окремих творах досить відчутно, але в розвитку українського живопису мали другорядне значення, оскільки основний його напрям продовжував визначати давньоруські традиції. Дієвими були в українському мистецтві лише ті впливи, що відповідали провідним тенденціям його самостійного розвитку.

Нові тенденції, характерні для розвитку українського живопису, яскраво виявлялися в образах іконостасів та с. Накопеченого. Так, при вирішенні образу Богоматері майстер хоч ще й дотримується окремих канонічних прийомів, але настільки сповняв його життям, що ми при умовності майже не помічаємо. Образ увесь прийнятий новим життєрадісним співчуттям, утвердженням реальної людини, її внутрішнього світу. Іконописець плукає зусилля для возвеличення образу Богоматері. Він не лише прикрашає ікстату Богоматері видуканими і складами золотого мафірію, оздоблює поверх світло-блакитного хітона, а й надає її образowi внутрішньої значущості. Іконописець зображує її сповненою

людської гідності, що проявляється в її поставі, в благодушному і безвідтінків принахилі до істини і до юви, в спокійному жести і в промалюванні рук. Рішні людяності відчувалось також у м'якому, майже нечутливому погляді її очей, в усьому спокійному життєво привітному обличчі з типовими рисами української жінки.

Процес зміни традиційних поглядів у живописі України з метою наблизження його образів до церковних уявлень нерідко нагадує риси італійського Відродження.

На зміну середньовічній обмеженості та обмеженості когнітивних інтересів, жаху перед доколомним світом прийшли значно розширені поняття про всесвіт, змінилася віра в силу людини та її творчі можливості. На протилегу середньовічній суворості й аскетичному запереченню радощів життя в людях почали пробуджуватися м'якші, світлі почуття, виникло більш радісне й зацікавлене ставлення до навколишньої дійсності.

До середини XVI століття в українському живописі панував стилістичний за своєю іконографією тип візантійської Богоматері — Печерниці — Одигітрії, близький до її охридського варіанта. Тоді в образі української Одигітрії — жінчавої, але внутрішньо замкнутої, естатичної, — в її тілі чужини, строго канонізованих форм не мало відчуватися національні ознаки та прохви безпосередніх емоцій, терпіння. У другій половині XVI – першій половині XVII століття тип Одигітрії вже відрізняється панівним, але його трактування зазнає істотних змін.

Так, образ Богоматері на тині з Бусовицької церкви другої половини XVI ст. хоч і зберігає традиційну позу і внутрішню значущість, але разом із тим втрачає духовну замкнутість та відчуженість. Вираз її гарного обличчя став більш привітним і людським, її постань, згріта людськими почуттями. Погляд темних, ніби вологих очей під чорними бровами набуває емоційної виразності, теплоти. Внутрішній світ образу відкритий глядачу. Ті ж самі тенденції, як уже зазначалося, простежуються і в характеристичній образі Богоматері іконостасу с. Накопеченого та в інших творах того часу.

У другій половині XVI ст. розвиток українського живопису знає глибших змін. Виявлення внутрішнього стану людини універсальність. В зображенні людини її доводиться природи встановлює безпосередній зв'язок з українським середньовіччям. У згаданій образі посилюється національне забарвлення.

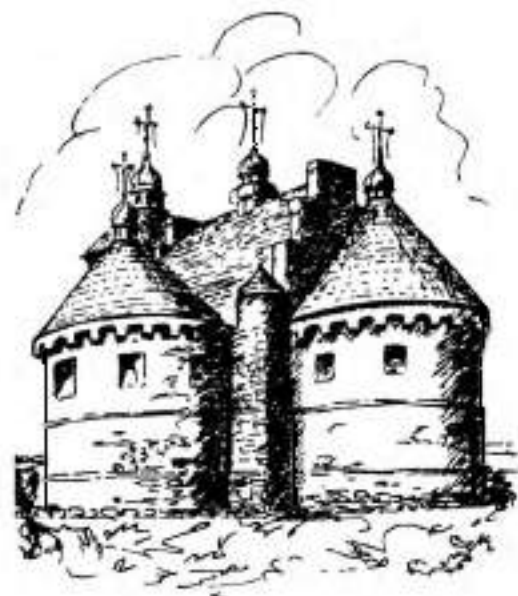

Рис. 7.3. Церква-триєдинок в Стрийкуві, Східноукраїнська

Словник термінів та назв

1. **“Апостол”** — книга, яка має п’ять Дії і Послання святих апостолів, розділена на зачала.

2. **Братство церковне** — громадська організація парафій на зразок латинських братств Західної Європи, контролювала церковні фінанси, опікувалась неповносправними парафіянами. При Успенській церкві у Львові жило одне з найбільш знаних братств міщан-парафіян, яке у 1546 р. отримало від єрусалимського патріарха титул Створитиїєвського (Воздвиження Чесного Хреста), який означав незалежність його від церковної влади та право на участь в управлінні церквою. Діяльність братств в Україні було надихнуто ідеями Реформування церкви, які в той період панували у Західній Європі переважно серед германських народів. Церкви були потрібні для допомоги народним мас. Окрім того братства організовували

україни для активної участі у громадському житті Львова. Їх можна вважати до певної міри прообразом майбутніх політичних партій.

3. **“Требник”** — богослужбовий книга з викладом тексту треб.

4. **“Тріодь”** — богослужбовий книга з викладом порядку служб передквітним періоду і Тріодь постної аспісиса, починаючи від Пасхи до Петрова посту і Тріодь цвітної.

Питання для самоконтролю

1. Чим зумовлена своєрідність розвитку Ренесансу в Україні?
2. Розкрийте зміст актуального для українського Ренесансу гасла „за церкву та нашу руську!“.
3. Простежте взаємозв’язок релігійного та культурно-освітнього руху в Україні доби Ренесансу.
4. Що таке полемічна література? Назвіть відомі твори українських письменників-големістів.
5. Що ви знаєте про Острозьку та Києво-Могилянську колегії?
6. Назвіть видатні пам’ятки ренесансної архітектури у Львові.
7. Кого Ви знаєте зі відомих українських художників, архітекторів та скульпторів доби Ренесансу?
8. Що Ви знаєте про українські стародруки?

Теми рефератів

1. Становлення книгодрукування в Україні. Мистецтво друкованої книги.
2. Українська гуманістична література. Письменники-големісти.
3. Острозька та Києво-Могилянська колегії.
4. Ренесанс в українській архітектурі XVI — першої половини XVII ст.
5. Ренесансні змиви в українському мalarстві XVI — XVII ст.
6. Культурно-освітня діяльність братств. Львівська, Станіславівська братства.
7. Українські думи та історичні пісні XV — XVI ст.

Література

1. Возняк М.С. Історія української літератури. — Львів, 1992. — Кн. 1.
2. Антонович Д. Українська культура. — К., 1993.
3. Історія української літератури. Під ред. І.Крип'якевича. — Л., 1992.
4. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI — XVIII ст. — К., 1966.
5. Олейнік В.А. Українське мистецтво др. пол. XVI — пер. пол. XVII ст. — К., 1985.
6. Семинин М. Тисяча років української культури. — К., 1993; 1994.
7. Терський С. В. Переселення. Кривавий парис. — Рівне: Азатія, 2003.
8. Українські гуманісти епохи Відродження. У 2-х т. — К., 1995.
9. Філософія Відродження на Україні. — К., 1990.

Тема 8. КУЛЬТУРА БАРОКО

Пиття

- 8.1. Загальна характеристика бароко. Ідейно-естетичні засади європейського мистецтва.
- 8.2. Самобутність культури українського бароко.
 - 8.2.1. Стан освіти та науки. Києво-Могилянська академія.
 - 8.2.2. Література, театр, музика.
- 8.3. Бароко в художній культурі України XVII — XVIII ст.
 - 8.3.1. Архітектура та образотворче мистецтво Лівобережної України. „Козацьке бароко”.
 - 8.3.2. Особливості архітектури українського бароко. Львівське бароко.

Методичні поради

Розкриваючи перше питання, основну увагу акцентуємо на таких факторах:

- складність та динамізм суспільного та духовного життя Європи XVII століття: спалахи військових суспільних зрушень, релігійних рухів та наукових відкриттів;
- суперечливість світоглядної концепції бароко, де поєднуються наука і релігія, раціоналізм та ірраціоналізм, розум та мистика, тумовлені, перемішані характером цієї доби;
- система художньо-естетичних принципів, творчих засобів бароко, його стильова відмінність від Ренесансу (грандіозність, динаміка, контрастність, декоративізм, гіперболічність, містицизм);
- становлення та роль і французького класицизму XVII ст., його видатні представники: П. Корнель, Ж.-Б. Мольєр, Ж. Де Лафонтен, Расін, Н. Буало, Н. Пуссен, А. Мансар, Ж.-Б. Люїлі.

У другому питанні з'ясовуємо самобутні риси українського барокової культури, наголошуючи на таких аспектах:

- історичні передумови бурхливого культурного піднесення перекру переможного завершення Хмельниччини та утвердження Козаччини в українській державі, релігійної та культурної місії козацтва;
- піднесення шкільної освіти, науки, заснування нових шкіл, колегій, друкарень в землі Гетьманщини.

- „золота доба” Києво-Могилянської академії, її провідні вчені Ф. Прокопович, І. Баранович, І. Пизан, І. Галагановський та інші; наукова, виставочна та проквітницька діяльність;
- літературна спадщина Г. Сковороди;
- українське літературне бароко, жанрова різноманітність, образна мова, видатні письменники та поети (А. Радивилівський, М. Довгалицький, Г. Кониський, І. Величковський, Ф. Прокопович та ін.);
- театр та драматургія, тільдита та вертепна драма, інтермедії, розквіт церковної музики, хорового співу, перші твірники пог (примовити).

У третьому розділі аналізуємо розвиток мистецтва бароко в Україні за таким планом:

- регіональні варіанти, специфічні особливості мистецтва бароко в Північній та Західній Україні;
- „козацьке бароко” як синтез місцевих європейських форм та місцевих національних традицій, церковна архітектура, монументальний живопис, іконопис, іконографічні ансамблі, скульптурна релігія, ікони, козацькі портрети;
- характерні риси західноукраїнського бароко, західноєвропейські впливи, архітектурні пам'ятки Жолкиви, Тернопілля, Бучача, Почаєва, Крем'яниці;
- барокове мистецтво Львова, культова архітектура, монументальний (іконографічний) живопис, скульптура. Видатні діячі мистецтва, західноукраїнський живопис, іконопис І. Рутковича та Й. Ковалевича, етапизація реалістичного живопису (Л. Дашинський, О. Бічківський);
- місце та значення українського барокового спадщини у європейській та національній культурі.

8.1. Загальна характеристика бароко. Ідейно-естетичні засади європейського мистецтва

В європейській культурі доба бароко охоплює період від кінця XVI до середини XVIII століття. Як і термін «Ренесанс», бароко вживається і для означення окремого художнього стилю, і для цілої

культурно-історичної епохи, що характеризується специфічним менталітетом, особливим способом світоприйняття та світобачення. Єдністю естетичних та художніх поглядів творців цієї культури. Родо-видаються майже синхронно в кожній з європейських країн, бароко виявляє яскраву самобутність та унікальність усіх національних варіантів, в тому числі й українського.

Складність і контрастність барокової мистецтв епохи визначається цілим комплексом суспільно-історичних, ідейно-естетичних, Релігійних, наукових та художньо-творчих факторів. Адаже нові форми життя породжують і нову культуру. Інший характер суспільних відносин, кардинальні зрушення в духовній сфері — в галузі релігії, філософії, науки особливим чином відбилися на характері мистецтв епохи творчості.

XVII ст. — це час, коли Європа вступила у нову фазу історичного розвитку, коли видоімплюються форми суспільних відносин, політичного управління, державного устрою. Це період активного розвитку та утвердження капіталістичних відносин у більшості європейських країн, зміщення мононаціональних держав, формування абсолютистських політичних режимів. Ця епоха характеризується великими суспільними рухами, революціями та війнами. Протягом 1640-1688 років тривав революційний процес в Англії, в 1566-1609 роках завершується національно-визвольна війна іспанського абсолютизму в Нідерландах, в 1648-1653 роках здійснюється суспільні рухи у Франції.

Культурний розвиток кожної європейської країни набув своїх, лише їй притаманних рис. Проте наявність спільних рис у культурному розвитку окремих держав Європи дає змогу розглядати культуру Нового часу як відносно стійку систему культурних цінностей, норм і принципів духовно-практичного осмислення світу. Системоутворюючим чинником цієї культури стали світоглядні ідеї, започатковані науковою революцією XVI – XVII ст.

Формування нових світоглядних орієнтирів було пов'язано не лише із загальною атмосферою епохи, а й з бурхливим розвитком природничих наук і філософії. В результаті прогресу природничих наук і математики виробляється механіко-математичне уявлення про природу. Воно найбільш повно виражено в класичній праці І. Ньютона «Математичні начала натуральної філософії» (1687). У світі відкриття ним закону всесвітнього тяжіння нова картина світу постала у своїй висхідній завершеності та однозначності. Вона виявлялася

від релігійних догм і формувалася лише на експериментальних даних та математичних методах розробки їх.

Філософське обґрунтування різних форм буття людини було реалізоване в XVII - XVIII ст. у рамках двох суперечливих напрямів — раціоналізму та емпіризму. Якщо раціоналізм виникає джерелом розум, то емпіризм — чуттєвий досвід.

Для раціоналістів єдиний і першоджерельний спосіб знання, яке, в свою чергу, надає людині певно існуючому справжньому сенсу. Раціоналізм відкидав у розумінні здатність зосередити існуючу реальність і не допускав можливості отержання хибних знань внаслідок пізнавальної діяльності. Якщо розум помилується, то лише через емоції та волю. В контексті раціоналізму можна виділити дуалізм Рене Декарта (1596 — 1650), деїстичний монізм Бенедикта Спінози (1632 — 1677) і об'єктивний ідеалізм Готфріда Вільгельма Лейбніца (1646 — 1716). Основи емпіризму були закладені Френсісом Беконом (1561 — 1626), який вважав почуття недостатнім і ненадійним джерелом знань. Цього завдання науки він віддавав у її здатності застосувати раціональний метод до чуттєвих даних. Отже, становлення раціоналістичного світогляду в контексті розвитку експериментального природознавства і філософії було, безумовно, визначним досягненням у культурному процесі Нового часу.

Велике значення в художньому освоєнні дійсності XVII - XVIII ст. мало мистецтво.

Образотворче мистецтво та архітектура. Епоха бароко (від італ. *barocco* — вибагливий, химерний) настигла після глибокої духовної кризи, зумовленої Реформацією і розколом церков. Для цього стилю характерний суперечливий погляд на людину: світ — як на величезній театр, де кожен виконує свою роль. Заспокоєння і кривоважний картинні буття, сповнений культури Відродження, протистояла картина бурхливості, збентеженого, патетичного, драматичного світу, який поєднує у суперечливій динаміці та «відкритості» для будь-яких змін.

Епоха бароко була започаткована в Італії і пов'язана з певним поверненням до середньовічної культурної традиції. Це відбувалося в країні, де рівно зберігалися багаті традиції Відродження. Виникає комплекс явищ і тенденцій у культурному житті, який називають бароковим мистецтвом. Певною мірою відбувається реставрація впливу релігії на культуру: відроджуються забуті духовні жанри в літературі,

Рис. 1.1. Скульптура Джованні Станетті

1 — Давид; 2 — Естер

Принципили на тлі культури Відродження, бароко відкрило нові можливості для розвитку мистецтва, що особливо виявилось у створенні грандіозних місцевих і паркових ансамблів. У практиці мистецтвознавства сформувались три площі, простір і об'єкти, які використовувались єдиним монументальний споруди як композиційний домікант. Внаслідок цього площа перетворювалась на своєрідний відкритий вестиболь

перед храмом. Найкраще таке завдання вирішив італійський скульптор Джованні Берніні (1598 — 1680), коли споруджував колонату св. Петра в Римі.

Характерним для світської архітектури бароко є подальший розвиток міського палацу. Цікавим зразком цього типу будівель є палац Каріньяно в Турині, який спорудив великий майстер італійського бароко архітектор і математик Енріко Варіні. Привертає увагу фасад цього палацу з ефективно вигнутую центральною частиною, увінчаною складним криволінійним фронтоном і прикрашений оригінальними скульптурними оздобами в центрі. Внутрішній фасад спрямовує враження насиченої і вишуканої архітектурної декорації.

Динамізм скульптури бароко, на відміну від ренесансової скульптури спокою, викликає неоптимістичне відчуття малу швидкості, величч, можливостей людини, а захоплення теплотою, витонченістю, якою пересильність, неземною привабливістю. Якщо митці класичної Греції та епохи Відродження зображували божество ідеальними, то в італійського скульптора Берніні вони нагадують богам. В його скульптурній групі «Аполлон і Діфна» відчувається людина повноту, проте якогось незвичайного, майже нерозумного, катковитого.

У добу бароко свого розвитку досягає мистецтво Фландрії та Голландії, представлене творами Рубенса, Ван Дейка, Рембрандта

святим Вихованцем і викладач Київської академії Стефан Яворський, родом з Волини, був проректором московської слов'яно-греко-латинської академії (1700 р.) — мікрополітизм. Професор риторики та етики в Київській академії Іоанн Прокопович мав великі заслуги у реформаторській діяльності Петра І, фактично очолював російську православну церкву. Виконання Київської академії були організаторами майже всіх духовних училищ Росії — в Москві, Архангельську, В'ятці, Рязані, Суздалі та в інших містах. Уже сама належність до української нащадковості була певним атестатом для обіймання високих посад в Москві.

У другій половині XVII ст. — першій половині XVIII ст. відчувалася дуже сильна вплив української думки, літератури і вишви культури на російське суспільство, в яке вони внесли нові ідеї і нові погляди в церковно-релігійній, педагогічній і літературній сферах. Майбутній вплив українських діячів на процес творення московської культури був не до смаку московському духовенству, яке писало на тих діячів цареві.

Деяких українських учених запрошували до Сербії (М. Козичевський та до Молдавії (П. Величковський).

Крім академії у Києві були ще школи на Лівобережжі, засновані представниками церковної влади на дрізак каменяків. Так, архієпископ Латар Баранович заснував школу в Новгород-Сіверському, яку в 1689 р. було переміщено до Чернігова. В 1727 р. белгородський єпископ Єфимій Тихорецький, якому в церковних справах підлягала Слобідська Україна, заснував Харківську колегію, яку нерідко називали академією. До відкриття Харківського університету (1805) це був головний освітній центр Слобожанщини.

Викладачем тут був Григорій Савич Сковорода (1722 – 1794), який висловив свої погляди на виховання в трактаті «Благодарний Продій» (1787). Він був одним з найвидатніших українських педагогів, філософів і письменників. Сковорода лишив свої твори у вигляді діалогів, в яких пропонує глибокий антропологізм як основу філософської концепції. Людина, на його погляд, є головним ключем до розв'язання найважливіших запитів життя, а самознання — основним засобом досягнення цієї мети. Згідно з його шляхом, людина — це мікрокосмос, малий світ, в якому вже в дзеркалі відбивається великий світ. Отже, щоб пізнати Всесвіт, треба йти від самопізнання, і тому Сковорода ставив на чолі свого вчення девіз

Сковорода: «Пізнай самого себе». Ідеями внутрішнього щастя, самоудовільнення проілюстровані як філософські праці Сковороди («Діалог, в якому розглядається древній мір»; «Паркет: Риторика і тому утній себе»; «Радості п'яти путинкох и истинное щастие в жизни» тощо), так і літературні твори («Байки Харківські», «Вбійний жайворонок», або «Від божественних пісень»; «Світ левия мене, та не виймаю» — такі слова запозичив Сковорода вибиті на своєму надмогильнику Справди, далекими від життєвої суті були думки і саме життя цього мандрівного «етарця», проте тим чистішими і переконливішими були ідеали, які він сіяв в українській чорноземі напередодні відродження.

У 1738 р. в Переяславі єпископ Арсен Берд відкривав семінарію, що у XVIII ст. стала освітнім центром Полтавщини. Тут І. Сковорода розпочав свою педагогічну діяльність. У Полтаві було відкрито слов'янську семінарію, в 1786 р. перенесено до Катеринослава. Вона обслуговувала землі колишнього Запоріжжя. З неї вийшов І. Копляревський. Ці школи були організовані на зразок Київської академії.

Головним джерелом для утримання цих шкіл були монастирські маєтки. Тому політика відібрання земельних маєтків в українських монастирів, проведена Катериною II в 1786 р., була сильним ударом для українських шкіл. Згодом ці школи втрачали своє попереднє значення.

Центрська політика Катерини II чинила и нарядну низку шкіл на Лівобережжі. Щодо початкової освіти народних мас, то ця політика мала ще гірші наслідки, ніж щодо академії.

Долержуючись своїй історичній традиції, українське населення Лівобережжя з власної ініціативи й на власні кошти заснувало і утримувало школи для навчання дітей. У тих місцевостях, де населення жило по аулах, дітей вчили «мандрівні дяки». Майже в кожному селі був утримуваний на кошти громади школяр, де жили старі, німі та немінні люди й сироти, яких учили в школі.

Ревізійні поштові книги показують, що в 1740 – 1748 рр. на території 7 полків старої України — Ніжинського, Лубенського, Чернігівського, Переяславського, Полтавського, Прилуцького і Миргородського — було 806 шкіл, тобто на кожну тисячу душ населення припадало по одній школі. Водночас на Слобожанщині на 2500 душ була одна школа.

Окремі школи було достатньо. В 1768 р. на території Чернівецького, Голосинського та Сосницького повітів були 154 школи, і одна припадала на 746 душ населення, а уже в 1875 р. на тій самій території було тільки 52 школи, а кожна школа припадала на 6750 душ населення.

Високим рівнем освіти в Східній Україні, і насамперед в Галичині, друїт другої половини XVII ст., не відповідала рівня і школярства в західноукраїнських землях. Саме в цей період, через несприятливі обставини, припиняють своє існування більшість церковних братств у Галичині, що призвело до занепаду шкільництва. Так, припинило своє навчально-виховну діяльність Львівське братство. Продовжували існувати в Галичині і на Правобережній Україні єзуїтська колегія, де в основному навчили польською та латинською мові і вся ідеологія була просякнута найочевиднішим католицьким. Саме таке завдання мав відкритий на базі колегіальні і єзуїтської колегії Львівський університет (1784).

Друкарська справа. У ті часи культурно-освітніми установами були друкарні, що разом з школою стояли на вершні національного руху. Школа й друкарня доповнювали одна одну. Оскільки в друкарні високоосвічені люди. Перші українські друкарні видавали книжки переважно слов'янською мовою, але було чимало книжок польською і латинською мовою.

Найвідомішою в Україні в середині XVII ст. була Львівська братська друкарня, яка мала привілей на виготовлення друкувати книжки. В 1639 – 1667 рр. працювала друкарня Михайла Сльозки, технічне оформлення якої було кращим, ніж братської друкарні. Заснована у 1687 – 1688 рр. друкарня Шумлянського після виходу двох-трьох книжок припинила своє існування. Ці друкарні не витримали конкуренції з Львівською братською друкарнею. Найдовше працювала друкарня в Унівці (1660 – 1770) біля Перемишляна.

На початку XVII ст. друкарство поширюється і до Києва, коли архимандрит Києво-Печерського монастиря Єпісей Плетенецький купив в Галичині Стрийську друкарню і перевіз її до Києва. У XVII ст. Києво-Печерська друкарня, що з уртувала ряд відомих українських учених, переважала інші друкарні високим технічним виконанням. Були в Києві й інші друкарні, але вони існували недовго.

На Лівобережжі друкарство було впроваджено архієпископом Назарем Барановичем і заснуванням ним близько 1675 р. у Ніжго-

роді-Сверську друкарню, яку в 1679 р. було переведено до Чернігова. Проте й друкована продукція технічно стояла невисоко і безукраїнського значення не мала.

Діяльність Києво-Печерської та Чернівецької друкарень, які випускали богослужбові книги і твори тогочасних письменників Інокентія Гікея, Антонія Радивиловського, Назаря Барановича, Дмитра Туптала та інших авторів, після підпорядкування Київської митрополії московській патріархії (1686) зазнала переслідувань з боку московських обскурантів. Московському патріархам у київській книжковій продукції не подобалося «єлліські і франкскія мудрованія і огрешні і франузькі мудрости». В зв'язку з цим на соборі 1690 р. було засуджено твори Симеона Полоцького, Петра Милана, Іоаннеса Галіцього. За наказом царя і патріарха в Москві було спалено усі книги Кирила Ставропільського (Транквиляна).

Остаточно діяльність Києво-Печерської та Чернівецької друкарень припинили з історичним указом Петра I 5 жовтня 1720 р. А для тих книг, що друкувалися, було встановлено суворо цензуру. З того часу Києво-Печерська і Чернівецька друкарні зникли, втрачаючи свій український характер.

8.2.2. Література, театр, музика

Література. Найбагатішою за змістом періоду бароко є українська віршова поезія. Насамперед це духовні вірші, призначені для співу. Їх тематика дуже різноманітна: прославлення Христа та Богородиці, пісні на честь свят (П'ятиця, Великодні), окремих святих або святих. Багато пісень із світською тематикою, зокрема кохання, що зображають різні еротичні переживання, вихваляють кохану жінку, висловлюють жалю з приводу нещасного кохання, сум за далекою милою тощо. Нарешті, чимало різноманітних пісень політичного або національного змісту: прославлення діячів і героїв, зокрема Сагайдачного, Хмельницького, Мазепи, заклики до єдності. Образ козацького ватажка Станіслава Мозоленка, який загинув у 1651 р. у битві з татарами, «вселови завитою», з якого вороги «живцем серце вирвали», став улюбленим, за ним «всіх Украина плаче». Разом з тим у думах оспівується героїчна боротьба і відвага народних мас, козаків, селян.

Серед різних жанрів світської літератури основне місце посідає портрет – «парсуна». Його українською особливістю було те,

що при всьому своїй життєвості він дбав про певні зв'язки з іконописом. Дуже популярними були тоді портрети в Хмельницького і кочубівських старшин, а в Західній Україні – львівських братчиків у репрезентативній пош і жетонах, гербах, книжках та інших атрибутах. В портретному малярстві елементи реалізму поєднувалися з пишнотою, урочистістю, суто парадною умовністю, особливо у фресках (Успенський собор Києво-Печерської лаври і Софійський собор у Києві, церква Адама Киселя в Низькихниках на Волині).

Найбільшим осередком майстерної праці був Київ, де крім малярів особливо майстрів-портретистів виховували в Київській академії, і в школі при Києво-Печерській лаврі. До найкращих учнів цієї лаврської школи належать портрети М. Миклашевського, генерального обозного Рудянка, поміщика Судиміна і його дружини, київського кошового Гудимана тощо.

Зберіглася окрема група видатних майстрів. У Києві – це Іван Павський; у Львові – це Микола Петрашнович, Федор Сенкович, Василь зі Львова, який працював при дворі короля Яна Собеського. З Львівської художньої школи вийшли Каминський, Зарудний, Галук, Малій, Захар, Гогаубицький, Іранівський, Неділка, Казанович. У Москві працювали Зарудський, Маховський, Толонський, Пузаревський, Ондельський, Животкевич та ін.

Українські майстри закріпили свою творчість розквіт декоративного бароко, поєднавши українське мистецтво остаточно із західноєвропейським. Одночасно своєю творчістю вони розпочали новий період розвитку російського мистецтва, порівнявши за значенням на той час шаблонам пікніцистсько-модерністського іконопису та вносячи російське мистецтво на широкі світові шляхи. Реалістами класичної школи були В. Тронінін (1776 – 1857) на Півдні, М. Терещенко (1723 – 1790) у Перемишлі, Л. Долінський (бл. 1745 – 1824) у Львові, І. Лучинський (1816 – 1855) у Чернівцях.

У період українського бароко, особливо на часі І. Мазепи, величезний розвиток набуло граверство. Крім гравірувань у книжках були поширеною гравюра на металі, а також друкування на окремих аркушах паперу і шовку. Сюжети були присвячені визначним діячам суспільного і культурного життя, козацькій старшині. Жанри – академічні «виступи», портрети, архітектурні мотиви, плани міст тощо. Перші барокові гравюри, починаючи з 70-х років XVII ст., походять із Західної України. Це С. Завадовський, Д. Сенкович, Н. Зубрицький. З кінця XVII ст.

граверство набуло розвитку в Чернітові (Н. Зубрицький, Н. Тарасевич, І. Щорський, І. Стрельбицький, М. Карповський) і в Новгород-Сіверському (Костянтин, С. Янишевський). Пізніше найбільшим осередком граверства залишився Київ, де гравіор приділялась велика увага в Київській академії, мистецьких гильдах і друкарні лаври.

Основоположником української школи граверства був Олександр Тарасевич (бл. 1640 – 1727) – найвидатніший митець мідрити й офорту в усій Східній Європі, автор портретів королів та інших знатних осіб, а також ілюстрацій, релігійних образів тощо. До його школи належали Д. Гатаховський – портретист гетьмана Мазепи, Л. Тарасевич – автор портрета І. Мазепи, І. Стрельбицький, І. Щорський, З. Самойлович і цілий ряд гравірів на дереві: М. Семелів, Л. Теселор, А. Унг та ін. Окреме місце серед них посідає Іван Мінгуре (1704 – 1777) що сполучав своєрідний стиль з елементами народного мистецтва.

Українська граверська школа доби Мазепи, як і в XVII ст., сягала своїх вислунів Польщі, Литви, Білорусі, Молдови й Валахії, та найбільше Росії, куди українці виїжджали на короткий час або працювали там постійно (М. Карповський, Г. Топчогорський, І. Стекловський та ін.).

Після 1709 р. почався занепад граверства, яке почало відновлюватися в 30 – 40-х роках XVIII ст. Найбільшим осередком його був Київ, де працювало близько 50 гравірів на чолі з Аверкієм Козачківським та Григорієм Левіцьким (бл. 1697 – 1769) – найвизначнішим українським гравіром XVIII ст., автором великих «виступів», з яких найкращим є зображення, присвячене Київському митрополитові Р. Заборовському. У Львові продуктивними мідритниками були І. Феліпюц, а також Т. Корнахольський, І. Виштовський, М. Фуглевич, Т. Троїшевич.

Театр. Наприкінці XVII – першій половині XVIII ст. помітних успіхів в Україні досягла інколи драматургія. До середини XVIII ст. в Україні з'явилось близько 30 драматичних творів – п'єс, комедій, драм, діалогів, декламатій. Їхніми авторами були викладачі Києво-Могилянської академії. Найбільшої популярності набули п'єси різдвяних і великодніх циклів, у яких помітні звичаї народного побуту. Історичній темі присвячені драми: «Володимир» (1705) Ф. Прокоповича з «Милість божія» (1728) невідомого автора.

Збірник український театр, не дав йому заткнути, розширює у напрямі світської сатиричної комедії доречен. Перші версії вистави з'явилися на Україні в першій половині XVII ст. Виростає збірник в західноукраїнських

завдяк парії в 40–50-х роках XX ст. Вертан — не винятком театру, що склався з двох поверхів. У верхньому поверхі відбувся для Рідяк Християнства і після їх закриття у нижньому — естетські і цінні і парієного життя, чимало з ними самими героями, що в інтермедіях. За кожного стіною вертету єдин виконавців, що ладив ладками її поворів лоних різними голосами. До нас дійшли деякі тексти партійної драми.

Музика. Українська музична культура другої половини XVII — початку XVIII ст. активно продовжила традиції попередніх піків. У часи визвольної війни і після неї, в другій половині XVII ст. бандуристи по своїх співках поглиблювали нові думи і в них оспівували героїку боротьби українського народу. Хоча вже на початку XVIII ст. створення нових дум припинилось, однак думи XV–XVII ст. і далі зберігались у репертуарі бандуристів, а кобзар-бандурист вважався улюбленим народних мас. Музична культура бандуристів була так само високою, їх для розваг гримали у себе і польські магнати, і російські цари.

Поряд з цим розвивався партесний (багатоголосний) спів. Цей тип церковного співу планували насамперед у великих культурних центрах (Львів, Луцьк, Київ, Чернігів). У капелі Львівського братства з 1697 р. партесний репертуар налічував 267 церковних творів, їх авторами були тогочасні українські композитори. Найвидатнішим з них був М. Димський (1650–1723), який обстоював нову систему співу музичн. пропагував багатоголосний спів, використовував складні мотиви й нарізні мелодії. Як видатний теоретик музики М. Димський написав перший підручник з теорії музики «Граматика музичальна», який вивчив латинською, німецькою і російською мовами. З цього часу церковний партесний спів поширився з України на всю Східну Європу. В середині XVII ст. з розвитком політичного впливу України в Московську державу починається також експорт місцевої музики до Москви. З цього часу Київська нотація і вигляд музична культура надовгий собі там міцне місце аж до середини XVIII ст., коли почала доминувати в Москві італійська музика.

В українському музичному мистецтві XVIII ст. з одного боку, зберігалась тенденція розвитку традицій попередніх епох (мистецтво кобзарів, бандуристів), а з іншого — українська музика набувала класичних форм. У першій половині XVIII ст. центром музичної культури був Київська академія. Тут ступенем навчання були на різних інструментах, переважно в церковній сфері. Навчали в академії класичні і подібні кандрівні діяки і студенти розповсюдили по всій країні. Для підготовки хористів за царським

наказом створили у м.ст. Глухів — єдиний церковний євхаристіа Кирила Розумовського співачий місто, що підтримували міцні зв'язки зі західноєвропейською музикою. У Глухові Розумовський утримував при своєму дворі оркестр і театр, на замітку інших євхаристій, ставився популярні тоді італійські опери. Там же зберігались найбільша у Східній Європі приватна бібліотека. Капелімейстером при Глухівському дворі (1753 р. служив композитор і диригент А. Равнинський, який одбув музичну освіту у Львові).

З Глухівської школи вийшли три найвидатніших композитори: М. Березовський, Д. Бортнянський і А. Ведель, які мали неперервну заслугу в царській церковній музиці на рівні тогочасних західноєвропейських композиторів. Музичну освіту вони одбували в Україні, потім студіювали в Італії (Березовський і Бортнянський), а після продовжили свою кар'єру в Петербурзі.

Максим Березовський (1745–1777), незважаючи на коротке життя, залишив велику кількість музичних творів. Крім того, його оперу «Демоніон» вперше було поставлено в 1773 р. в Ліверно в Італії, де в 1771 р. йому було присвоєно звання академіка-композитора. М. Березовського справедливо вважають творцем класичного типу хорового концерту. В музичній композиції особисто відчуття впливу української поезії.

Дмитри Бортнянський (1751–1825) — капелімейстер придворної капели в Петербурзі прославився насамперед як творець релігійної музики. Він написав прекрасні церковні твори (35 концертів на 4 голоси, 10 концертів на два хори, співан до Служби Божої), які зі сьогодні з'являються церковними хорами. Перебуваючи в Італії поставив там свої три опери «Алкід», «Кинг Фабий», «Кресно».

8.3. Бароко в художній культурі України XVII — XVIII ст.

8.3.1. Архітектура та образотворче мистецтво Лівобережної України «Козацьке бароко»

З усіх мистецтв української культури Іван Мазепа (1644–1709) найбільшою мірою зміг впливати на її розвиток своїм глибоким індивідуальністю, людяним західноєвропейським культурі. На думку

Миколи Гоголя, в будівництві Мазепи можна простежити два напрями: один у репрезентативних будинках, українськ-латинсько-польську барокову базиліку, другий — барикаду українську дерев'яну архітектуру. У цей період було закінчено Спасько-Преображенський собор Мгарського монастиря біля Львова на Полтавщині. П'ятибавна церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі надзвичайно струнка в своїх пропорціях, з багатим різьбленим декором стін — справжня перлина серед п'ятибавних церков українського бароко.

Рис. 8.2 Церква Всіх Святих у Києві

Поряд із спорудженням нових Мазепа обновляв старі храми. Завдяки йому і митрополитові Ясинському барокове оформлення набули Софійський собор у Києві, який було перебудовано у 1685 – 1707 рр., Успенський собор Києво-Печерської лаври та Михайлівський собор Видубицького монастиря. Крім того, по всій Лівобережній Україні у другій половині XVII – початку XVIII ст. було споруджено ряд монастирів з храмами, дзвіницями, оборонними мурами і баштами. Всього за часи Мазепи було споруджено 14 будівель церковних храмів і 20 реконструйовано. У відповідь залишався згадки про гвинні гетьманські палати та інші світські споруди. Одним з найцікавіших зразків світської кам'яної архітектури України другої половини XVII ст. що збереглася до наших днів, є так званий будинок полкової канцелярії в Черкасах (будинки Я. Лизогуба).

Наприкінці XVII ст. інтенсивно розбудовувалися Київ, Чернігів, Переяслав, Суми, Стародуб, Ніжин, Харків. Неомовний Батурин в 1669 – 1708 рр. став резиденцією гетьманів на Лівобережжя.

Творцем архітектури Києва XVIII ст. був значною мірою Іван Григорович Барський (1713 – 1785), який поєднував традиції доби Мазепи з впливом свого вчителя, архітекторного архітектора царний

Стігасвети Б. Растреллі. Він звів у Києві Свєтослава колегіальну браму Кирилівського монастиря, дзвіницю Петропавлівського монастиря, перебудував Кирилівську церкву та багато інших. Одночасно працювали видатні українські архітектори: С. Ковалев, Ф. Старченко, А. Зерніков, І. Бачинський.

Рис. 8.3 Собор св. Софії у Києві

Справжніми перлинами українського бароко є будинки Києво-Печерської лаври, які створив архітектор Степан Кавецький (1695 – 1786). Це Кавецький корпус, дзвіниця на Ближніх і Дальніх печерах Лаври, Кловський палац.

Художня мода українського бароко захоплювала й інших митців, які починали самостійно працювати у цьому стилі.

Так, німець за походженням Готфрід Шедель (1689 – 1752), який тривалий час працював у Росії, під час перебування в 1731 – 1752 рр. у Києві

створили такі шедеври українського бароко, як дзвіниця Софійського собору, Бrama Збодовського, настан барокових фігур будівлю митрополита у Софійському монастирі. В 1731 – 1744 рр. Шедель звів садибу Великого двірника Києво-Печерської лаври, яка на той час була садибою сповідоносних убогих в Україні, а й на теренах Російської імперії.

Висока культура українського бароко мала значний вплив на сусідні країни. Так, в Росії чимало споруд збудовано за мистецькими формами й технічними засобами українського бароко, не тільки там працювало у першій половині XVIII ст. багато українських архітекторів (серед них Ф. Старченко й І. Зарудний).

8.3.2. Особливості західноукраїнського бароко. Львівське бароко

У середині XVIII ст. будівництво в Україні досягло вищої. На зміну українському бароко з'являється монументальні будівлі в стилі рококо з деякими перехідними формами до класицизму та будівлі у стилі російського бароко (Андріївська церква та Маріїнський палац, архітектор Б. Растреллі). В стилі європейського бароко зведені собор св. Юра у Львові і ратушу в Луцьку, Успенський собор в Полтаві. Виплистом відомих монументальних будівель храмів оздоблювалась характерною скульптурою. Засновником цієї скульптурної школи був Іоган-Георг Пензель – майстер європейського рівня. Він, зокрема, оздоблював скульптурою Собор Св. Юра у Львові (архітектор Бернард Меретин).

Рис. 8.4. Києво-Печерська лавра

Рис. 8.5. Собор св. Миколи у Львові

Рис. 8.6. Трійський собор у Дрогобичі, типовий для дрогобичського бароко

Рис. 8.7. Церква св. Трійці у Дрогобичі

У другій половині XVII ст. на Правобережжі і в західних землях, що перебували під владою Польщі, збереглися кам'яні будівництва і більш популярною стала дерев'яна архітектура. В першочинному будівництві вона набувала типових примет, які стали національно-традиційними. Тому XVII ст. – першу половину XVIII ст. називають золотим віком дерев'яного будівництва.

коли створюються окремі школи будівництва такого типу Галицько-потемківська, львівська, бойківська, буковинська, подільська, приліпська.

рошевська та ін.). Непересійними пам'ятками дерев'яного злиттвства церкви в Західній Україні по сходах терева св. Параскеви у Крехни (1658 р.), св. Битородици у Ворості чи св. Микола в Кривках), або в Східній Україні (храм св. Покрови в Ровнах).

Образотворче мистецтво. Особливими пам'ятками монументального живопису були іконостази. Серед них гравіозністю, пишністю та багатством відзначаються іконостази Єлеського та Трейського соборів в Чернігові та Спасо-Преображенської церкви у Великих Сорочиницях (не XVII ст.). Усі вони виконані у стилі бароко. В західній іконостазі працювали видатні майстри Іоанн Кондзелевич, Іван Руткович. У Національному музеї Львова зберігається славетний Болотриманський іконостаз.

Таким чином, в добу бароко українська культура розвивалася плідно й активно.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте ідейні засади культури європейського бароко.
2. Які ознаки відрізняють стиль бароко від Ренесансу в мистецтві?
3. Назвіть видатних європейських архітекторів, художників, скульпторів доби бароко.
4. Які історичні обставини розвитку бароко в Україні?
5. Як розвивалися освіта, наука в Козацько-Львівській державі?
6. Назвіть професорів Києво-Могилянської академії доби бароко.
7. Що ви знаєте про мистецтвознавство гетьмана І. Мазепи?
8. Що таке „козацьке бароко“?
9. Які архітектурні ансамблі Львова споруджені у стилі бароко?
10. Назвіть видатних українських скульпторів та художників доби бароко.

Словник термінів та назв

1. **Алегорія** — художній прийом, за допомогою якого абстрактна ідея відтворюється в предметному художньому образі.
2. **Бароко** (італ. *barocco* — вибагливий, дивний, химерний) — назва стилю в архітектурі та мистецтві, що характеризується прихильністю форм та декоративною пишністю. Бароко, посилаючись до Ренесансу, є і назвою цілої культурно-історичної епохи.

3. **Емблема** — різновид алегоричного художнього образу, у якому зображення предметного образу втілює певне абстрактно-поетичне. Ідеї. Мова з образами — символами, алегорією.

4. **Гравюра** — зображення на дереві або металі, що відбивається на папері.

5. **Козацьке бароко** — національний варіант українського бароко, що виник в період Козацько-Львівської держави. Являє собою синтез класичних європейських форм та місцевих традиційних елементів.

6. **Контрреформація** — релігійний рух у Європі середини XVI-XVII ст., спрямований на збереження та зміцнення становища католицької церкви в боротьбі з протестантизмом.

7. **Служби Ісуса** (*Jesus — Isus*) — члени католицького чернечого ордену „Товариства Ісуса“, створеного у 1534 році І. Лойолою. Орден відзначався особливою активністю в боротьбі із Реформацією.

8. **Ірраціоналізм** (лат. *irrationalis* — несвідомий, нерозумний) — погляд, протилежний раціоналізму, обстоює обмеженість раціонального пізнання, протиставляючи йому віру, інтуїцію, інстинкти, відчуття.

9. **Рококо** (фр. *rococo* — черепашка неправильної форми) — мистецький стиль, що розвивався в добу пізнього бароко (І половина XVIII ст.) з характерним орнаментом у вигляді кривих ліній, що нагадують черепашку. Характеризується прихильно-випуклим подібленням та декоративністю.

Тема рефератів

1. Бароко в європейській культурі XVII століття.
2. Театр та музика доби бароко.
3. Релігійна та культурна місія козацтва.
4. Українське літературне бароко.
5. „Золота доба“ Києво-Могилянської академії.
6. Український бароковий театр.
7. „Козацьке бароко“. Мистецтво Північної України.
8. Видатні майстри українського бароко — Іван Руткович та Іоанн Кондзелевич.
9. Барокове мистецтво Львова.
10. Козацьке як динамічний морально-естетичний ідеал України.
11. Козацький героїчний епос.

Література

1. Антонюк Д. Українська культура. — К., 1993.
2. Історія світової культури. Культурні регіони. — К., 1997.
3. Зіновій Канкевич. Вірші. Притовісті поспівані. — Київ 1971.
4. Калачук С.М., Остафійчук В.Ф. Історія української та зарубіжної культури. — К., 2000.
5. Українська зарубіжна культура. / За ред. Л.С.Денісенко. — Львів, 2002.
6. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. — К., 1993.
7. Вуйцих В., Чижик Р. Зустріч в Львові. — К., 1987.
8. Мисько І. Острозька слобода греко-латинської академії. — К., 1990.
9. Овсінчук В. Майніри українського бароко. — К., 1991.
10. Селенський М. Тисяча років української культури. — К., 1993, 1994.
11. Українське бароко та європейський контекст. — К., 1991.
12. Чижовський Д. Історія української літератури. — Тернопіль, 1994.
13. Яценковський Ю. Українська і білоруська націоналістична Ірмодель 16-18 століть. Львів 1996.
14. Хижняк З. Києво-Могилянська академія. — К., 1981.

Тема 9. КУЛЬТУРА НОВОГО ЧАСУ (кінець XVIII — XIX ст.)

План

- 9.1. Європейська культура XVIII — XIX ст.: від класицизму до романтизму.
- 9.2. Особливості прозово-класицизму в українській культурі.
- 9.3. Романтизм та національно-культурне відродження в Україні першої половини XIX ст.
- 9.4. Тарас Шевченко і становлення нової національної культури.
- 9.5. Українська культура другої половини XIX ст.

Методичні поради

Вивчаючи перше питання, розглядаючи такі проблеми:

- соціально-політичні зміни в країнах європейського регіону XVIII—XIX ст., їх вплив на формування нових мистецьких напрямків;
- ідейні засади Просвітництва – доби великих учених і мислителів, утвердження раціоналізму як методу наукового пізнання світу, основного засобу удосконалення суспільства та людини;
- характеристика класицизму – провідного художнього стилю XVIII ст.;
- художні особливості романтизму, його стилістика відмінність від класицизму;
- становлення реалізму як художнього методу відображення дійсності, його прозви в європейській літературі та образотворчому мистецтві середини XIX ст.: критичний реалізм.

У другому питанні досліджуємо:

- особливості розвитку культури України в умовах перебування її у складі Російської імперії, нежиттєві наслідки політики лінійної політики;
- творчі здобутки українських митців на ґрунті російської культури та інтелектуальні віраги українського народу че-

осте видатки членівшої веретин інтелігенції.

виборна будилиця в національному стилі, оправдавши класичних форм в архітектурі та образотворчому мистецтві України: Львівський класицизм:

- класицизм в українській музиці — М. Березовський, Л. Бортнянський, А. Ведель, Глухівська співоча школа.

У третьому питанні розглядаємо

- становлення української літературної мови (І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Г. Кайка-Осиповиченко, С. Гребінка);
- розвиток драматургії, криминального театру, першого професійного театру;
- особливості українського романтизму, його вплив на процес національно-культурного вираження України першої половини XIX ст.;
- діяльність Харківського університету (1805 р.) Розвиток наукової етнографії, мистецтва, видавничої діяльності;
- літературний романтизм — Л. Боровиківський, В. Забіла, А. Мелішківський, М. Костомаров та ін., відродження національно-культурного руху в Галичині в 30–40-х рр. XIX ст. „Руська Трійця“;
- київський романтизм, творчі пошуки вчених Київського університету (1834 р.);
- значення діяльності Кирило-Мефодіївського братства, його провідники — М. Костомаров, П. Кушні, Т. Шевченко та ін.

Четверте питання передбачає аналіз:

- творчі спадщини Т. Шевченка як основоположника методу критичного реалізму в українській літературі та образотворчому мистецтві, його місце та ролі у розвитку національної культури подальшої доби;
- мистецького доробку послідовників Т. Шевченка в літературі та образотворчому мистецтві України.

П'яте питання розглядаємо згідно такого плану:

- Народницький рух; „Хлопомани“, українське Громадянське видавничо-друківничо-віль 70-х рр. XIX ст.; творчий внесок у розвиток національної культури В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Чубинського, П. Житецького та ін.;

- становлення українського професійного театру та музики, творчість видатних драматургів та акторів: І. Карпенко-Карого, М. Кривинського, М. Садовського, М. Заньковецького, композиторів С. Гулака-Артемовського, М. Лисенка, М. Вербицького та ін.;

активізація культурного життя в Західній Україні у 50–80-х рр. XIX ст., утворення Головної Руської Ради та її вплив на національно-культурної автономії, Галицько-Руська Матиця, відновлення української культури, преса та журналістика; діяльність товариства „Просвіта“ (1868), Товариства ім. Т. Шевченка (1873), розвиток науки, літератури, мистецтва.

З усіх періодів світової історії, що передували XX ст., XIX ст. вважається займає виняткове місце. Революції та війни змінили „обличчя Європи“, змінили міжнародні відносини, а згодом межі кордонів існуючих держав. XIX століття — це час, коли нечуваними темпами розвивались економіка, техніка, наука і мистецтво, література та художня творчість. Культура Європи з кінця XVIII і початку XIX століття продовжувала розвиватися завдяки успіхам епохи Просвітництва, а також мистецтвими напрямками, що сформувалися до XIX ст.

XIX століття займає неабияке місце в історії культури України. Це століття становлення та розвитку класичної літератури і мистецтва України. Це час пробудження національної ідеї та культурного відродження, яке змінило історію нашої країни.

9.1. Європейська культура XVIII — XIX ст.: від класицизму до реалізму

У XVIII ст. майже всю Європу охопило Просвітництво, хоча більшість просвітителів залишалась при цьому нескраєними особистостями з ядасними, часто відмінними від інших діячів культури ідеями. Найяскравішими представниками цього руху були у Франції — Ж. Руссо, Д. Дідро, П. Бомарше, в Англії — Д. Дефо, Д. Свифт, у Росії — М. Ломоносов, у Німеччині — Й. Гете, Ф. Шлегер. Більшість з них діяли були літераторами. Це не дивно, адже саме література перебрала на себе провідну міську роль у розповсюдженні освіти та науки.

У межах популяризації наукових знань французькі просвітители починають видання «Енциклопедії». Дієрота та Аламбер стурнули навколо цього багатомовного проєкту країн уми суцільної Ім Франції. У статтях «Енциклопедії» аналітовались різні аспекти життя природи і суспільства.

«Володарем дум» усіх освічених людей XVIII ст. був Франсуа Вольтер (1694 – 1778). Його слово та думка багато важили, з ним радились європейські монархи. Вольтер залишив чималий творчий доробок. Серед його творів виділяються трагедії «Заїр», «Смерть Цезаря», «Мітотет», філософські повісті «Заліза», «Кандід», «Царівна Вавилонська», історичні дослідження «Історія Карла XII», «Історія Росії та Петра Великого» тощо. Усі вони написані з власноручним меншиком пропиту. Вольтер слугує вад сучасного йому суспільства, викладає своє бачення проблеми людського щастя.

Не меншу відомість отримав інший співвітчизник Вольтера Жан Жак Руссо (1712 – 1778). Він став автором особливої світосвітної системи, яку було на його честь названо руссоїзмом. На думку Руссо, людство не лише не дає людям щастя, а, навпаки, примушує їх воно. Філософ натолешував на необхідності повернення до природного життя. Також він писав про перекінність серед людей, головною причиною якої є приватна власність та несправильні засади виховання. Головними творами Руссо є романи «Еміль» та «Олія, або Нова Лаїза», трактат «Суспільний договір».

Культура Просвітництва мала також національну особливість в залежності від тієї соціально-економічної і політичної ситуації, в якій знаходилась та чи інша країна. Так, свої особливості пригадали німецькому Просвітництву – “Священна Римська Імперія германської нації” поновило дивляди тяжкі наслідки тридцятирічної війни: політичну роз’єднаність, економічну відсталість, занепад культурних центрів. На початку XVIII ст. у багатьох сферах життя Німеччини панували середньовічні кошти, забобони, церковні догми.

Основні художні течії XIX ст.: класицизм, романтизм, реалізм. Одним із основних мистецьких напрямків, що панував у XIX столітті є класицизм. Класицизму характерне тяжіння до завершених форм, до монументальності, ясності в багаторазовій проєкції стилю. Це один із найдовідовіших мистецьких напрямків. Своєю розвою класицизм досягає у Франції в кінці XVII – поч. XVIII ст.,

а у XVIII ст. саме вже загальноєвропейським напрямком. Класицизм пропонує нові естетичні норми, форми, образи творів, що може вистояти зустріч з їхній дилематики особисті загальнолюдським, кристальність — об’єкту, розуму.

В архітектурі класицизму характерна наявність монументальності і геометричної форми, постійне звернення до античної спадщини. У XVII – поч. XVIII ст. класицизм сформувався в архітектурі Голландії (архітектори Я. Ван Кампеш, П. Пост), де проявився в особливо стриманій формі. У цей час остаточно сформувався відомий варіант англійського класицизму (архітектори І. Джонс, К. Рене та ін.). У другій половині XVIII ст. складаються нові методи класичної архітектури, що передбачають здатність будівельного майстерності з садово-парковим мистецтвом.

У літературі класицизм перейняв античну традицію, поєднавши жанри на “трагедію” та “комедію”. У цьому габелі раніше комедія займала найнижче місце. Але сила і авторитет драматургів, які зберігалися протягом XVII – XVIII століть, говорять про зворотне. Це стало можливим завдяки талану Жана-Батиста Мольєра, котрий зміг поєднати живий народний гумор з громадянським проєктом.

Продовжуючи свій триумфальний хід на рубежі XVIII і XIX століть, класицизм зазнав досить помітних змін. Мистецтво класицизму в цей період було вже виразно раціоналістичним, передбачало чіткі критерії величезного і низького, прекрасного і потворного. Класицизм створив сувору академічність і догматичність, знизивши вираження у стилі амфір.

Амфір (від французького — імперія) — напрям в архітектурі і мистецтві першої третини XIX ст., який завершував еволюцію класицизму. На рубежі століть у Франції цей напрям розвивали і захищали Ж.-Л. Давид, Ж.-Д. Енгр, архітектори Ш. Перье та Ф. Л. Фонтан, Ж. Ф. Шатверен. У своїй творчості вони орієнтувались на країни віри античного мистецтва Древнього Риму та Греції, черпали в них ідеї для відтворення величчя і могутності імперії Наполеона I.

Жак Луї Давид (1748 – 1825 рр.) – художник, чия життя було тісно пов’язане з усіма політичними подіями періоду Великої Французької буржуазної революції, послав у свій творчості естетичку класицизму з політичною революцією, що створило новий стиль у французькій культурі – “революційний класицизм”. Першим його нариском був картина “Клятва Горатів”.

За часів революційних полів Давід сформував масони та взяв участь у націоналістично-творчій мистецтві і перетворенням Лувра в Національний музей. У ці роки Давід мало малював, бачачи членом Конвенту, варшавських зборів революції в Парижі, але на вимогу Марата Шарлотта Корсе відлужився картиною "Вбивство Марата" ("Смерть Марата"). Це твір суто класичного стилю. Однак сучасникам він сприймався як істинно реалістичний.

З 1793 р. Давід входить до Комітету громадської безпеки — органу революційної диктатури французької буржуазії — і зближується з главою якобінської партії Робесп'єром. Після падіння якобінської диктатури, після 9 термідора політична кар'єра художника переривається, а його самого незадовго арештують. Через деякий час перший художник республіки стає придворним живописцем імперії. За часів Директорії він малює "Садівник", на піднесення Наполеона виконує величезне полотно "Леонід при Фермопілах", де в образ єгипетського героя прославляв риси першого консула, катрі у 1804 р. стає імператором. На замовлення Наполеона Давід намалював картини: "Коронація", "Наполеон при переході через Сен-Бернар".

Роздварація Бурбонів змушує колишнього члена Конвенту, який проголошував за смерть короля, емігрувати з Франції.

Крім історичних полотен Давід залишив велику кількість художніх за характером портретів, зокрема, знаменитий портрет мадам Рекам'є. Істинністю стилю Давід у портретах висловлює наперед характерні риси того класицизму початку XIX ст., який ставилося суто ампр.

Давід залишив величезну кількість учнів. Серед них був і славнозвісний Жан-Огюст-Домінік Енр (1780 — 1867 рр.). Саме він перетворив класицизм Давіда на академізм, з яким ноювали романтизм.

Головне досягнення англійського живопису XVIII ст. — портретний жанр. Цей жанр посідає одне з головних місць і в стилі Королівської Академії мистецтв — національної художньої школи, відкритої в 1768 р. і більш незалежно (як першокласний буржуазної культури), ніж європейські академії на континенті.

Першим президентом Академії був Джеймз Рейнолдс (1723 — 1799 рр.), живописець і теоретик, який обстоював класицизм, хоча в роботах тільки реалізував на вибрані часи, захоплювався колоритом Тіціана і Рубенса, багато чого в них навчався. Чимало

робот створив на історичні і міфологічні сюжети ("Помста Геркулеса, який душить змія") — картина замовлена у 80-х рр. Катериною II, прославляла перемоги Росії.

Художник Провісвітництва, Рейнолдс наповнював у персонажі не на його мановому стилі, а на особистіх якостях, духовному змісті. Внутрішня ліричність картини досягається певним кольоровим складом: напруженим, значайно докато-червоним, золотаво-бурим колоритом з вкрапленням плям інтенсивно-синього, зеленого або жовто-гарячого кольорів.

Рейнолдсу англійський живопис здався світлою славою. Цьому сприяли і громадська просвітницька діяльність, і його праця і теорія естетики.

Другий великий портретист Англії XVIII ст. — Томас Гейнсборо (1727 — 1788 рр.). Якщо Рейнолдс показав раціоналізм провісвітницької естетики, то Гейнсборо — емоційну Тонку відчуття природи, музичність художника вираження одухотвореність, зрілість, глибину замисленості його персонажів. Тонкі сіро-голубі, зеленкуваті відтінки стає визначальною рисою його живопису. Він не підкреслює суспільної ролі героя (портрет Сарі Сіддонс). В його репрезентативних портретах є інтимність і меланхолія. Дривчому обдаруванню Гейнсборо близький сентименталізм, який в цей час формувався в англійській літературі, але, як і в інших великих майстрів, він не вміщується в рамки одного стилю.

У портретах Гейнсборо дуже важливий пейзаж. Це парки і долини, мости, ні дуби його родного краю ("Містер Едвардс з дружиною"), що надає ліризму його портретам. Парковий пейзаж так само ніжний і вишуканий, як і дугувато тонкі, шестигранні, інтелектуальні чороти ("Блакитний хлопчик", "Міс Грехем", "Сквир Халлет з дружиною", "Ранкова прогулянка"). Живописна техніка Гейнсборо — м'які різні густоти і форми синьо-блакитних, зеленкуватих, сріблястих тонів — наче створена для передачі валового повітря, в якому розчиняються обриси пагорбів і кочкав'їв, — всієї поезії старої Англії.

Національний характер класицизму можна також простежити у творчості англійських митців. На початку XIX ст. тут проявився респ. прихильність напрямку ампр, що можна спостерігати в особливо пишущій відтоді англійської архітектури. Національним досягненням англійського класицизму в архітектурі став високий рівень

культури оформлення житлової садиби (арх. Дж.Пул Міндінші, Дж. Неш). Серед інших жанрів мистецтва найвищими зразками класицизму були графіка і скульптура Дж. Фінкемента, декоративно-прикладне мистецтво Дж. Уайджуда.

Для німецького класицизму XVIII – XIX ст. в архітектурі характерні творчість Ф. Н. Ерландорфа, К. І. Лангханса, Д. і Ф. Жюлі. Сумрач монументальності класицизму проявилась також у роботах К. Ф. Шенкеля. Серед представників класицизму в німецькій літературі слід відзначити талант поетів Н.-В. Гете та Й.-Ф. Мільнера. Їх мистецтво доритнювало на високі ідеали античності, спільно з німецькою класичною філософією І. Гетеля спрямовані формуванням нової ідеології XIX ст.

Проте короткотривалій спалах класицизму в XIX ст. був уже останній. Поворот цей мистецький напрям перетворювався в офіційне, академічне мистецтво, догматичне за характером, яке ставало на заваді розвитку всього нового і незвичного. Так, наприкінці XVIII поч. XIX століття Італія, зокрема Рим, знову стало міжнародним центром мистецтва. Сюди приїжджали всієї Європи літератори, художники, архітектори, музиканти, щоб доторкнувшись до основ класичного мистецтва, що ще зберігався в античних чистоті. Однак поряд з класицизмом мовило мистецтво невідомо вже були готові до сприйняття і розвитку нового напрямку — романтизму.

Романтизм як художній напрям виник у Європі на рубежі XVIII – XIX ст., виявився в усіх видах мистецтва, був породжений сукупністю як соціально-політичних, так і мистецьких причин.

Велика Французька буржуазна революція, реакція в перші роки існування Французької Республіки, відновлення монархії та війни виявилися несподіваними "розумовими" людьми; теорія в суспільстві-політичному і культурному протресті призвела до відчуження і розпарування особистості в суспільстві.

Романтики висували проти філософії XVIII ст. і літератури, що була пов'язана з нею. Вони вивчили відомості і оцінили християнську релігію заради естетичної насолоди, вільно розкрили перед іншими своє серце, черпали з нього глибини і широту почуття, віддавалися вільному плину фантазії, не турбуючись про правила та естетичні закони, дивилися на світ і красу власними очима; зивчати історію і проїматися специфічною красою окремих епох і цивілізацій. Пред-

ставники почали напружувати мистецтвім звукові джерела і уникати зустрічей з реальним життям і його суворими заканами, вони втілювалися від дійсності, фантазували та цинічною народних легенд, казок, епопеї. Змальовуючи мити, членували в цих людях добрі сторони, оспівуючи героїв, які протистояли зла, заохплювалися виявами "духу", найвищими проявами якого, за Гетеєм, є "мистецтво, релігія, філософія".

Завдяки увазі до фольклору відбувалося збагачення національних літературних мов. Зокрема, характеризуючи творчість О. Пушкіна, І. Х. Андерсена, М. Гюґо, ми бачимо, як, опираючись на класичні теми, формуються нові моральні засади, морального поведінки посилюється морально-виховна функція літератури.

Особливе місце романтизм займає в музичній творчості. Відмова від догматичних канонів XVIII ст. дала можливість композиторам більше звертатися до відчуттів, фантазії, втілюватися від земної реальності. Як результат, на початку XIX ст. виникли нові плеяди музикантів, що були вдалі романтизму Ф. Шубер, Р. Шуман, Ф. Шопен та ін.

У романтизмі вигадливо поєднуються звитяковість героїв, індивідуалізм, інтерес до минулого, прагнення до незвичайного та екзотичного (нетіповість обстановки) — ідеальність, ліризм, який особливий, доти невідоме літературі проникнення у глибини людської душі. В. Гюґо вважав драму нецікавою, якщо вона, наяс просте шийске дзеркало, відображає стру нудому життя. Вона повинна бути "дзеркалом, яке концентрує, перетворює життя на світло, а світло на поум'я". Того не призначеною об'єктом творчості — скарби і надхвал, але буржуа — розважливото і бездушною. Романтичний герой був самотнім. Такими виступають Ісхур, Корсар, Каїн, Манфред у Джорджа Гордона Байрона (герої "Східних поем" і "Манфреда"), Конрад Валленрод в Адама Міцкевича, Рюї Білаз у Віктора Гюґо, мандрівки музиканти в Еріста.

Романтизм проявився відразу в багатьох країнах Європи, набравши некраю національних рис. У Німеччині він виявився в нових філософсько-естетичних пошуках, зокрема в літературі — у творчості братів Шлегелів, Гіка, Новалиса, Геймана, Гейне. Ранній німецький романтизм, індивідуалістичний і меланхолійний, проявляється в пошуках портретного та історико-алегоричного живопису (Ф. О. Рунге), а також пейзажів (К. Д. Фрідріх, Й. А. Кох), художни-

ків Дюссельдорфської школи. Співразумним синтезом німецького романтизму і "буржуазного" реалізму стає творчість представників одержимого йдентичності. Йдентичність – напрям німецького мистецтва поч. XIX ст., який характеризується домінуючою формою мистецтва – поезією і домашнім запашком Ф. Вальдмюллера, Г. Ц. Хатеноверера, Ф. Крігера, К. Ітхена.

В Англії романтизм виявився у пошуках національних форм мистецтва, у зверненні до старих мистецьких форм, у пошукі неоготичизму в архітектурі, а в літературі – у розвитку творчості таких письменників: Вордсворт, Колерідж, Байрон, Шеллі, Кітс, Скотт та ін.

Люди бурхливих титанічних пристрастей, бунтівники – герцог Черет Шеллі (1792 – 1822 рр.) Друга Байрон (Повстання челяму", "Вішаний Прометей").

Старший сучасник Байрона – Шеллі Вальтер Скотт став значним історичним романом, який показав, що історія твориться людьми з жінками, палкими серцями. Вальтер Скотт майстерно передав історичні і національні особливості різних епох, країн, народів, наповнивши яскравого романтичного колориту.

З романтизмом пов'язане зблизнення літературних жанрів, руйнування колишніх уявлень про межі і правила творчості. Основними жанрами розмовляв літератури стали драма, збірка, романтична поема, балада, роман у віршах, де романтизм перетворює на міфологію і прикрасу, а також казка лірико-філософського або фантастичного змісту.

У німецьких романтиків казка була одним з улюблених жанрів. Восьм'ятеро славних казкових царів, написаних і опублікованих братами Гримм – Якобом та Вільгельмом. Чому ж німецьким романтикам не дала спокою "казка старих часів"? Поет Новалис (Фрідріх фон Харденберг, 1772 – 1801 рр.) у романі-казці "Генріх фон Офтерзіген" хворобливо переживав крах старих, феодальних устоїв. Ному хотілося зупинити час, зберегти явища старовини, замки, патріархальні звичаї.

Дуже обдарована письменниця Еріка Теодор Амалей Гофман (1776 – 1822 рр.) створила чимало сміливих ілюстрацій і романів ("Золотий горщик", "Життєва філософія Капа Мура", "Крихітка Цахес"). Творчість цього письменника, якому не судилося стати музикантом (а музика була його пристрастю, захопленням родом заняття), не забувай, а, як сказав Г. Гейне, "приголомляючий

крик жаху на диво чужини". Гофман залучався в ідеї німів атмасфери Німеччини початку XIX ст.

В Іспанії перехід від класики до романтизму засвідчує творчість Дієго Франсиско Лопе. Його фантастичні зображення народного життя, що відрізнялися суворістю, реальним спостереженням, пристрасно до геніальних і яскравих фантастичних марень, свідчили про появу нового напрямку в творчості митця.

Одним з великих романтизмів XIX ст. була Франція. Саме там, в період Реставрації і Людовік монархії, в наполеонівській бурхливості з догматизмом і раціоналізмом класичного складу складається найбільш послідовна школа романтиків. Протестуючи проти гноблення і реакції, багато представників французького романтизму відносять до справжньої революційності в мистецтві. Художники реформують живопис, використовуючи динамічні композиції, яскраві, насичені кольори, контрасти світла та тіні, холодних і теплих тонів. Романтичність тентення були квіти життям і Жерико, Б. Делакруа, графін О. Домье, скульптурі Ю. Родена. А. Л. Барі. Зародження нової літератури у Франції пов'язане з ім'ям Ф. Шатобріана, А. Ламартіна, А. Де Вінья, Ж. Де Сталь, Ж. Санд. їх романтичну естафету підняли мовляди В. Гюґо, Ж. Де Веранже, А. Міссє.

Критичне ставлення до оточуючого суспільства, прагнення удосконалити, зробити його люднішим, передбачало не тільки спробу вільності у фантазії і своїй вишуканості, а й реальне бачення оточуючого світу, прагнення змінити його. Ця вимога мистецтва привела романтиків до шукань практичного погляду на суспільство, їх взаємодію. Поступово романтична уява змивалась і переходила у цілком іншу реальність у пошуку. Так упродовж XIX ст. в напрямі романтизму набрав сили і все більше проявлявся реалізм.

Розглядаючи про історію виникнення реалізму як художнього напрямку, слід зазначити, що він виник не в епоху Відродження, але аж до другої половини XIX ст. не усвідомлював себе як самостійний напрям у мистецтві. Не випадково, що сам термін "реалізм" набув права на громадянство лише у 7-й пол. XIX ст.

Реалізм XIX століття перебуває у досить тісному контакті зі своїм попередником – реалізмом епохи Просвітництва. Кожен з великих митців, що діяли в цьому напрямку, мав свого духовного наставника в минулому. Так, Шпендлер пов'язаний з традиціями

літературної творчості Ж.-Ж. Руссо, Г. Гюґо, О. де Бальзак першочергово були чотирма ім'ями Миста. Ч. Діккенс — це романи Фелдінґа. Крім того, реалісти вчилися у письменників, філософів, діячів культури різних епох. Однак реалісти, особливо першої половини XIX ст., вивчали непереривний штиль з романтизмом. Вони широко використовували ідеї та художні засоби романістичного руху, розвиваючи їх, поглиблюючи та додаючи їм нових значень. По суті, весь критичний реалізм своєю історичною основою має романтичну концепцію "історичної людяності". Оскільки в естетичній сфері реалістів художній відкриття романтиків набували вже образного звучання. Нещодавно сучасні дослідники літератури звернули увагу на "романтичність рис творчості" Діккенса, Бальзака, Флобера, сестер Бронте, Теккєрея, Меріме, Стендаля та ін.

Новий етап у розвитку європейського реалізму починався в другій половині XIX століття і спостерігався у творчості Г. Флобера, О. Фейльма, а також У. Теккєрея. Герої цих творів письменників неспроможні змінити свої відношення до своїх ідеалів, мішені — неминучий бунт, драма. Виступи проти класного бешкету, проти неспроможності реалізувати себе в цьому житті, проти системи цінностей, де не стало Бога й забуленим виявляється людство, є невідомими у творчості реалістів.

Якщо характеризувати реалізм в образотворчому мистецтві, то можна сказати, що тут він тісніше, ніж в літературі, пов'язаний зі засобами, які вибори говувади життєвої дійсності реалістичного зображення дійсності. Але як у літературі, так і в образотворчому мистецтві головне досягнення реалістичного напрямку — зображення зримої, страждальної реальності, відчуженості.

Особливе місце встановлення реалістичної традиції в мalarстві належить іспанському живописцю Д. Ф. Гойї, який змінив переїхав від романтизму до цього стилю, а також французьким мalarем Т. Жеріко, С. Делакруа, К. Кору, які звернулись безпосередньо до натури, до живої дійсності. Реалістична традиція в англійському мalarстві представлена чудовими роботами Дж. Констебля, а в Росії — творчістю К. Брюллова, О. Кипренського, А. Венеціанова, О. Іванова.

Важке говорити про реалістичний напрям у музичному мистецтві. Реалізм у музиці — це переживання самотності особи в суспільстві, яке вона сприймає до кінця. Оскільки, якщо взяти за основу це чин-

нення, до цього напрямку слід віднести творчість великого італійського композитора Дж. Верді його "Трунці", "Ахіль" і "Макбет" викликає неабиякий інтерес який стосується та спричиняє національні маніфестації у Венеції, російських композиторів М. Глінки ("Іван Сусалкін"), П. Чайковського.

В останній третині XIX ст. в Європі виникає ряд альтернативних естетико-художніх течій, спрямованих проти догмату основного стилю: класицизму, романтизму, реалізму. Аналізувати мистецькі напрями XIX ст. слід зазначити, що мистецтво важко піддається регламентуванню та підлягає визначенню правилами і канонами. Справжні митці, починаючи працювати в певному напрямку, через деякий час, збагачені досвідом, прагнуть розкрити себе і в інших стилях. Таким чином, ми маємо можливість говорити про цілу плеяду істинних художників, літераторів, музикантів, які збагатили і зробили непереможним XIX століття.

9.2. Особливості прояву класицизму в українській культурі

Розвиток української культури в останні десятиліття культури, видання були спричинені соціально-економічними подіями кінця XVIII ст. Українська барокова культура козацько-гетьманської держави тинкала, як і сама Українська держава, Російським імперією, засвоєнням території України, прагнула остаточно подолати її українським народом.

У час, коли Європа прощалася з рецидивами феодалізму, розвиваючи шлях буржуазним порядком, українські селяни потрапили до стану кріпаків Російської імперії. В Європі відчувалась "лисна наріс", до якої дали англійська промисловість і особливо Велика Франція буржуазна революція кінця XVIII ст., а на сході Європи критично скинуло дух і створювало душу великої нації.

Україна перетворювалась у привілейовану імперію з деякими специфічними особливостями. Можливо, це заборонило її мову, літературу, мистецтво, прагнуло інтелектувати усе досягнення в освіті, літературі все, що хоч трохи нагадувало про суверенітет українського народу в минулому. Однією з суперечностей національному і націоналізму,

наприкінці XVIII і поч. XIX ст. почалося воле культурно-національне відродження.

Джерела другого українського відродження слід шукати в розвитку національної ідеї та дослідженням української народності та в питаннях національної мови.

В перший період національне відродження мало переважно літературно-просвітницький характер, стосувалося переважно історичних, фольклорних, філологічних питань, але воно підготувало ґрунт для створення національних організацій, що перетворилися в центри уваги з публіцистичних на політичні питання. *Першим важливою ланкою* українського культурного відродження був на Слобожанщині Харківський університет. Тут у 1805 р. з'явився перший сучасний український університет на Наддніпрянщині. Саме тут утворився перший український літературний гурток, перша "школа романтиків". До неї входили П. Гулак-Артемовський, С. Квітко-Осиковський, А. Метлицький, М. Костомаров, М. Церетелі, І. Срезневський та інші.

9.3. Романтизм та національно-культурне відродження в Україні першої половини XIX ст.

В Україні, наприкінці XVIII – в перших десятиліттях XIX ст. з'явилися "Бусиди" І. Котляревського, збірки стародавніх "Давньоруських пісень" М. Церетелі та праці з української етнографії Михайла Максимовича (1827, 1834, 1849). Ці твори ознаменували початок українського літературного руху. З кінця українського дворянства виникла анонімна "Історія русів", що стала відомою у двадцятих роках XIX ст. Її рукопису надрукувала в Москві 1846 р. В цьому творі прийнятою була ідея, що Київська Русь — це Україна, яка згодом була рідним краєм і фундаментальній праці М. Грушевського "Історія русів" вважалася *самою першою великою* працею частини українського дворянства, яка прагнула відновити ісламизм.

Віснє суспільна верства України у науковий спосіб шукала свої килими традиції і у своїх козацьких предків демонструвалася аристократичною крімом. В 1822 р. була опублікована "Історія Малої Росії" Д. Бантин-Каміньського, а другому виданні якої помітний

вплив "Історії русів". Її ідеї відображені також у вітативній "Історії Малої Росії" М. Маркевича, яка публікувалася в 1842 – 1843 рр. Як і раніше, на початку XIX ст. формується українська історіографія. Відзначається вплив цих книг на тогочасну українську молодь, насамперед на Т. Шевченка і М. Костомарова.

Істотною ознакою становлення слов'янських європейських літератур, зокрема української, став романтизм. Євген Гребінка (1812 – 1848) розвивав народні епічні традиції і за словами І. Франка, в той історичний період "написав перше місце в нашій письменності". Він організував гурток українофілів в Петербурзі, брав участь у зльщенні Т. Шевченка з кріпацтва і допоміг йому видати у 1840 р. "Кобзар". І. Кавтук-Осиковський став основоположником художньої прози в новій українській літературі, започаткованої 1798 р. І. Котляревським. З романтизмом 20 – 40-х рр. XIX ст. пов'язана поетична творчість А. Метлицького, Л. Боровиківського та В. Забіли, на слова якого великий композитор М. Глінка написав пісні. Літератори демонстрували своє українофільство і привели утворення козацьких українських військ проти французів у 1812 р. і проти козаків у 1837 р.

9.4. Тарас Шевченко і становлення нової національної культури

Найвиднішою постаттю в українській культурі XIX ст. був Тарас Шевченко (1814 – 1861) — геніальний український народний поет, борець за національне визволення українського народу. Він походив з кріпаків селянства (до 24 років був кріпаком поміщика Євстахія) і страждав кріпаківської неволі, запам'ятався йому на все життя. Після звільнення від кріпацтва, в 1840 р. Шевченко надрукував в Петербурзі збірку поетичних творів, яку назвав "Кобзар", підкреслюючи тим, що народна творчість є основою його творчості. В подальші видання "Кобзаря" входили нові вірші і поеми Шевченка, відображаючи боротьбу пригнобленого українського народу за краще майбутнє, прийняті невідомою вірою в перемігу. "Кобзар" став Класиком національної свідомості української нації. З появою Шевченка українська література займає одне з перших місць серед лі-

тератур слов'янських народів. Шевченко писав українську літературу на слов'янській мові. Він "у гав величчям у народстві слов'янської культури" (П. Френко). Портрет виставляв перед патетком ліквідації української мови, культури, національної самобудовності народу Т. Шевченка, П. Куліша, І. Крипи, Остан'янка, С. Гребінку, А. Мелетинського.

Реальна політика царського уряду Миколи I на деякий час пригасила політичні, літературні прагнення української спільноти. Однак нещодавно, бо в 1840-х рр. нові вишоломи руху зорганізовувалися в Україні. Сильна революційна хвиля прийшла по Європі, впливаючи на національно-політичні процеси в Україні. У вишоломи вимоги в деяких країнах додумався місцевий елемент. Літературні і політичні діячі писали про місцеву мову своїх народів для вираження і спільності людства. М. Костомаров теж написав працю про місцеве настанництво вибраного українського народу - "Книга буття українського народу". Згодом національний місцевізм частково з'єднався з панславизмом у тому значенні, що тісна співпраця всіх слов'янських народів допоможе створити ширше життя без автократизму, політичного тиску і економічного відстатку. Панславизм в XIX ст. до певної міри конструював середньоевропейські цінності верств у Чехії, Хорватії, Сербії, Словаччині, Боснії, Україні.

В умовах піднесення національної мови в Києві у серпні 1846 р. була створена таємна українська політична організація - *Кирило-Мефодіївське братство*. Братство було створено групою молодих професорів Київського університету: Микола Костомаров - істориком, професором, Пантелеймоном Кулішем - талановитим письменником, Микола Гулак - професором права, громадським діячем. В гурток увійшли також О. Навроцький,

О. Маркович, І. Писарь та інші. Духовним провідником братства став національний будинок українського народу Т. Шевченко, який вступив до нього у липні 1846 р. Є відомості, що кількість членів Товариства становила 100 осіб.

Члени Братства вказували його панславистське підґрунтя, адже Кирило і Мефодій були Апостолами слов'ян. В Кирило-Мефодіївському Братстві були створені програмні документи "Статут і правила Товариства" і "Книга буття українського народу", авторами яких були Костомаров і Билемерський. Програма пропонувала суспільну рівність, перебудову суспільства на ґрунті польських засад, скасування кріпосництва, ліквідацію царизму, повсюдному доступу, конституційної автономії для України і української місцевості.

Згідно з ідеологією Братства всі слов'янські народи повинні були створити федерацію рівних і вільних слов'янських держав, в якій Україна мала б провідне становище з Києвом як столицею федерації і місцем перебування тут федерального парламенту.

Кирило-Мефодіївське братство не протривало довго існує. 1846 - березень 1847 рр. за доносом царського поліція заарештували всіх учасників братства. Однак у зв'язку з міжнародним становищем справу вирішити не розглядували. Царському уряду було невигідно розкривати, що в самій імперії існує національно-либеральний рух. До того ж, офіційно мала вважатися "до українофільства потрібно ставитися як до ворогів, так до Польщі і польського руху". Звідси і відсутність покарань учасників братства. Пансуборити були покарані Т. Шевченко і М. Гулак.

Вплив Кирило-Мефодіївського братства на пробудження української самосвідомості був величезним, незважаючи на його недовге існування. Його учасники згодом продовжували пропагувати і допровадити його ідей, поділяючи національну самосвідомість.

Отже, в першій половині XIX ст. українство розгорнуло боротьбу за ліквідацію кріпосництва, за утвердження українського народу як самобутнього, самостійного нації зі своїми історичними минами, державницькими традиціями і високою культурою. Українська інтелігенція повертає народу природне духовне життя: власною мовою, літературою, історією.

Питання про створення окремої самостійної української держави в широкіх колах прогресивної інтелігенції ще не було поставлено

Рис. 9.1. Микола Костомаров
1817 - 1892

як реальна ідея. Історичне значення Кирило-Мефодіївського Братства полягало в тому, що його діяння сприяли чітко визначенню курсу на українське національно-культурне відродження.

У перійодизації XIX ст. західноукраїнські землі перебували під впливом австрійської монархії, яка внаслідок першого поділу Польщі у 1772 р. загарбала Галичину, а в 1774 р. захопила і Буковину. У Галичині домінували польські магнати і шляхта, на Буковині — румунські поміщики, на Закарпатті — мадярські поміщики. Всі вони хотіли асимілювати українське населення, ліквідувати українську культуру.

Друга хвиля національно-культурного руху проклілася по галицькій землі в другій половині XIX ст. У 1815 р. у Перемишлі виникло перше українське Проквітіння товариства за опрацювання священника І Монастирського, яке І Франко назвав "єрмією відродження". У 1820–1820-х рр. група української інтелігенції, яка згуртувалася навколо священика І Снігирського в Перемишлі, — Й. Левитський, О. Лозинський, О. Добринський, розпочала культурне відродження. Священник витримує провідну роль у національному, культурному житті галичан, обстоюючи інтереси української мови, кирилическої азбуки, поширення освіти в народі.

У наступне десятиріччя *Руська Трійця* відняла це відродження на ще вищий рівень. Демократичне проквітінгівсько-літературне угруповання *Руська Трійця* утворилося у тридцяті роки XIX ст. у Львові. Сформувалося воно з студентів Львівської духовної семінарії та університету. Львівський університет тодішній час був найбільшим вищим навчальним закладом в Галичині. У ньому працювали студії для українців і греко-католицького (уніатського). На ньому навчалися 237 студентів українців і поляків сорокових років XIX ст. Викладання в університеті велося німецькою і латинською мовами, а польська мова вважалася "красною мовою". Характеризуючи ситуацію в університеті, Яков Гоговський писав: "Ректор відборює читати Гете, Шіллера, Осесію... молоді люди не сміють читати навіть польські газети, які виходять у Львові". Проте поприбори не перешкодили створенню *Руської Трійці*. На її чолі стояв відомий керівник ядра засновників — Маріяна Шашкевича (1811–1843), Якова Годовачького (1814–1888), Івана Васильєвича (1811–1866). "*Руська*" в термінологію гоговської Галичини означала "українська".

Рис. 3. 1. Шашкевич 2. Годовачев 3. Васильєвич

Виникнення *Руської Трійці* було зумовлено прагненням галичан до національного квітування і відображало становлення національно-свідомості мас. В 1837 р. була опублікована перемітна збірка українських народних пісень і власних поезій чл. *Трійці* — "Русалка Дністровая". Цей альманах, який вийшов в Буковині, став станом у духовному розвитку галицьких українців. Австро-польська реакція виступила проти нової української літератури Східної Галичини. Майже увесь тираж був конфіскований, посилились цензурні переслідування української літератури.

Альманах "Русалка Дністровая", "Вінок русинам на обрії" (Нідець, 1846 р.) були просяті антимонархічними, антикріпосницькими ідеями, пропагували єдність українських земель, підкреслювали важливе громадське значення вивчення історичного минулого. Виносячи в епіграф слова видатного поборника дружби слов'янських народів Я. Ковчара, виступили переклади сербських пісень, патрістичний гвір чеського поета В. Ганки, звертаючись у вірші Шашкевича "Ігдалка" аж до Вагнера. *Руська Трійця* виступала поборницею ідеї слов'янської єдності. Загалом українська громадська думка, представлена в той час переважно духовенством, була дуже консервативною. Частинна її представників, ті, хто любив свою Галицьку "*Русь*", але не могли вийти з важкого становища власними силами, все більше спиралися на тому, що єдиний реальний вихід — опора на могутню *Руську*, налагодження міцних зв'язків з її прогресивними діями, переселенцями, інтелектуалами, які й допоможуть вийти з крутного становища. Це був початок "русофілства" в Галичині, корінь якого полягав

у чверть у власні сили й заохоченні банками держави Росії, які, мовляв, вимагали б опашливості устатковані жінські народи.

В Австрійській монархії продовжували діювати репресії. У таких умовах М. Шаповал під впливом важких обставин передчасно помер.

Загалом діяльність Руської Трійці сприяла національному процесу. Вогню відродження вже не можна було погасити. Револьційна хвиля *"Весни народна"* 1848 р. потрясла не лише Австрійської монархії, а ще більше піднесла українську національну свідомість в Західній Україні.

9.5. Українська культура другої половини XIX ст.

Широкого розмаху набула боротьба за визнання за народну освіту. Австрійський уряд змушений був погодитися на запровадження

викладання українською мовою в народних школах, введення в гімназіях української мови як окремого предмета. У вересні 1848 р. виданий імператорський указ про створення кафедри української мови у Львівському університеті, професором якої став Я. Ф. Голосняк. Пожвавилась літературна діяльність послідовників Руської Трійці — М. Устияновича, А. Могильницького.

У часи лібералізації до Олександрів український національний рух посилювався і піднявся на вишній етап. Колишні учасники Кирило-Мефодієвського братства М. Костомаров, В. Білозерський,

П. Кушні збралися в Петербург і створили *Петербурзьку громаду*. У 1857 р. був піднятий із заслання і в 1859 р. оселився в Петербурзі Т. Шевченко. У 1861 р. керівники Петербурзької громади отримали дозвіл на видання журналу *"Основа"* — першого і на той час єди-

ного легального українського друкованого органу в імперії. Журнал *"Основа"*, який виходив у 1861 – 1862 рр. під редакцією Кушні, Білозерського, Костомарова, провадив політичну дискусію, а також став центральним друкованим органом українського руху. В ньому друкувалися поезії Шевченка, українські історико-етнографічні твори.

Під впливом Громади та *"Основи"* нова генерація українських активістів на початку 1860-х років організувала культурно-освітній товариства — *"Громади"* в Києві, Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі. Широке громадське рух. Громади відіграли позитивну роль у розвитку українського руху, сприяли розвитку української школи мови, театру й вишньої культури. Українська інтелігенція все ширше переходить у політичну опозицію до царизму. Найважливішою ознакою нового рівня українського руху стало виникнення П. Чубинським *триади* *"Ще не вмерла України"* (1862 р.). Музику до нього створив М. Вербицький — перший професійний композитор Голіцини.

Позитивно вплинули на українську культуру земства — територіально-самоорядувальні, започатковані у 1864 р. на Лівобережжі, а в 1911 р. — на Правобережжі. Земства мали широкі повноваження у шкільництві, охороні здоров'я і господарстві, що вплинуло на зростання української самосвідомості.

Ідея українського національного самовизначення зазнавала впади імперської воли *"українським сепаратизмом"*. Після придушення цього царського повстання царізм посилює політику русифікації. У липні 1863 р. царський міністр внутрішніх справ П. Валуєв розіслав таємний циркуляр, який заборонив друкувати українською мовою книжки на підставі твердження про те, що української мови *"ніколи не було, немає й не може бути"*. Українською мовою ще дозволялося друкувати титли творів художньої літератури. Хоч українці не підтримали повстання 1863 р., привід *"українського сепаратизму"* тривожив офіційні кола. Було сформовано комісію, яка розглядала діяльність україніфікації. За рекомендацією комісії, на підставі доносу громадянина Юзефовича цар Олександр II видав Смирський указ 1876 р., за яким заборонялося викладання українською мовою у церковних школах, заборонялося книгодрукування українською мовою, навіть тексти до музичних творів не могли писатися українською мовою, заборонявся виверт українсь-

Рис. 9.3. Антон Могильницький

кні літератури – замість слова “Україна” цензура допущала вживати слово “Малоросія”. Проте Указ не вирішив українських проблем, а сприяв посиленню українського націоналізму.

У відповідь на Указ українські діячі й митці — М. Драгоманов, М. Зібер, С. Поліщуківський виїхали за кордон, де почали активно пропагувати ідеї культурного і національного самовизначення.

Фіг. 9.4. Володимир Антонович
(1834–1906)

Після анексії у середині шістдесятих, вже на початку сьмдесятих українфільська течія, рух громадянськи відновилися. У 1873 р. український рух на чолі з істориком В. Антоновичем відновив свою діяльність, ще вже неслухняно.

У суспільно-політичному русі Східної Галичини кінця 140- виникли два напрями “народниць” і “роскофійів”. Народовці виступали за українську мову та культуру, відстоювали окремність українського народу, вели широку культурницьку роботу. Вони заснували школу культурно-освітніх організацій “Руська бесіда” (1861 р.), “Просвіта” (1868 р.), Літературне товариство ім. Т. Шевченка (1873 р.) “Руська бесіда”, що виникла завдяки зусиллям Ю. Лаврівського, підійняли

проблему українського відродження в складній ситуації. У Львові зусиллями А. Вахнянина і Ю. Романчука організовано товариство “Просвіта”. “Просвіта” розвинулася наприкінці XIX ст., організуючи свої філії в усіх містах і більших селах Західної України, поширюючи освіту і писемність, друкуючи популярні книги, організуючи бібліотеки, ставлячи вистави і організуючи концерти, утримуючи читальні.

Український рух Галичини певним чином розвивався. В діячів українського руху виникла ідея перенести центр літературної роботи з

Сходу України в Галичину, де в умовах конституційного ладу можна було розвиватися швидше. На коніти наддніпрянських українців у Львові створюється *Літературне товариство ім. Т. Шевченка*. Його засновниками були Ст. Качало, М. Косаць, Ом. Огоновський, К. Сущенко, Ю. Романчук. У 1892 р. воно було реорганізовано в Наукове Товариство ім. Шевченка (НТШ) для поширення українських студій, мови, літератури, історії, археології, етнографії, демографії. Фінансувалося воно добровільними пожертвами багатих людей з усієї України. Видавалися “Записки НТШ”, “Руська історична бібліотека”, журнали “Зоря” і “Літературно-науковий вісник”. Величезну роль в формуванні НТШ відіграв М. Грушевський, який очолював час (1897–1913 рр.) був його головою.

Культурному розвитку Галичини сприяла величезна мирова діяльність М. Драгоманова та І. Франка — друзі найвидатнішої літературної української поетеси Т. Шевченка. Дійсний вплив М. Драгоманова (у 80-х рр.) зростає і в Галичині: складається група діячів, очолюваних І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким, які розгорнули публіцистичну і громадську діяльність в дусі поглядів Драгоманова. Радикальна політична течія проголошувала національні ідеали, проте не поділяла поглядів народовців.

Передовою літературно-суспільною силою Галичини в останній десятиліття XIX ст. тривували навколо *Івана Франка* (1856–1916) — енциклопедиста і історіографа культури, поета, прозаїка, драматурга, літературного критика, організатора літературного життя. Проте, значна частина його творчості належить вже наступному культурному етапу — модернізму.

Питання для самоконтролю

1. Що Вам відомо про епоху Просвітництва та її ідейні засади?
2. Назвіть провідні художні напрями європейської культури XVIII – XIX ст., охарактеризуйте їх стилістичні особливості.
3. В чому виявився колоніальний характер розвитку української культури в умовах перебування України у складі Російської та Австро-Угорської імперій?
4. Як проявився стиль класицизму в архітектурі та образотворчому мистецтві України?

5. Яку роль відіграв романтизм у національно-культурному відродженні України першої половини XIX ст.?

6. В чому сутність повстанчої та козацької освітньої програми Кирило-Мефодіївського братства?

7. Хто є засновником методу критичного реалізму в українській культурі?

8. Назвіть основні напрями діяльності громадських організацій у 50–80-х рр. XIX ст.

9. Коли в Україні виникають професійні національні театри? На драматургії яких письменників вони базувалися?

10. Що ви знаєте про розвиток української класичної музики XIX ст.?

11. Розкажіть про національно-культурний рух у Західній Україні другої половини XIX ст.

Словник термінів та назв

1. **Ампір** — стиль у західноєвропейському мистецтві початку XIX ст. — відрізнявся пізнього класицизму.

2. **Бідермайєр** — пізня форма романтики в західноєвропейській культурі, яку часто визначають як „мінцшєкє“. Її характерними рисами є дилетантський характер, стриманість, песимізм та пошук спокоїної, м'якої краси на відміну від революційності раннього романтизму.

3. **Гравюра** — це зображення на дереві або металі, яке потім відбивається на папері.

4. **Громади** — українська культурно-просвітницька організація 60–80-х рр. XIX ст., яка свої основні завдання бачила у поширенні освіти серед простого народу.

5. **Трой-комічна поема** („Енеїда“ І. Котляревського та ін.) — літературний жанр, що являє собою пародійну переробку, засновану на комичній невідповідності змісту і стилю, витоків якого сягають давньої народно-есхіологічної культури. Була спрямована проти раціоналістичних засад класицизму, на утвердження літературних форм народного походження.

6. **Класицизм** — напрям у мистецтві, для якого характерні раціоналізм, нормативність творчості, тяжіння до завершених гармонійних форм, до монументальності, ясності і простоти стилю, до упрямованої композиції, схематичної та ідеалістичної.

7. **Штаффа** — різновид гравюри, коли для множинності друкарською формі використовуються вапняк, листи шпону або асфальт.

8. **Офорт** — різновид гравюри, коли найбільш елементи зображення досягаються шляхом травлення металу кислотами. Досягається досконалий світло-тіньовий ефект.

9. **Рационалізм** — учення у теорії пізнання, згідно якого пізнання світу не може здійснюватися за допомогою досвіду чи його узагальнення, а тільки може бути почерпнуте зі самого розуму.

10. **Реалізм** (від нідерланд. *realis* — істинний, дійсний) — творчий принцип, на основі якого характерні особливості в художніх творах пояснюються з соціально-історичної точки зору, під впливом глибокої свідомості, тобто відповідно до первинної реальності.

11. **Критичний реалізм** — це „мистецтво для суспільства“. Представники цього методу керувалися програмою морального впливу на людину, виступали проти важкого політичного гніту, щоб розкрити драматичні моменти життя бідноти, апелювали до моралі, добути справедливості панівного стану.

12. **Романтизм** — ідейний і художній напрямок кінця XVIII поч. XIX ст. Він охопив усі види мистецтва і гуманітарні науки, позначив на національно-патриотичного забовілення. Характеризувався протиставленням фольклорних явищ у професійне мистецтво, зверненням до національних традицій та історії.

Теми рефератів

1. Класицизм у європейському мистецтві XVIII – початку XIX ст.
2. Романтизм в культурі слов'янських народів.
3. Значення творчості Т.Шевченка у національній і соціокультурній культурі.
4. „Руська трійця“ — літературна та просвітницька діяльність.
5. Іван Франко — видатний український культурний діяч.

Література

1. Бокляк В., Польовий Л. Історія культури України. — К., 2001.
2. Історія світової культури. Культурні регіони. — К., 1997.
3. Історія світової культури. За ред. Левчук Л.Т. та ін. — К., 2000.
4. Лекції з історії світової та визначних культур. — К., 1994.

5. Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы XVIII - XIX вв. - М., 1990.
7. Кирило-Мефодієвське товариство. - К., 1990.
8. Курс лекцій з української та зарубіжної культури // За ред. Г.С.Дещинського. - Львів, 2000.
9. Культура українського народу. - К., 1994.
10. Крип'якевич І. Історія української культури. — К., 1994.
11. Ильина Т.В. История искусства. Западноевропейское искусство. — М., 1989.
12. Семчишин М. Тематика української культури. — К., 1993, 1994.
13. Т. Шевченко. Біографія. — К., 1984.
14. Чижевський Д. Історія української літератури. — Тернопіль, 1994.

Тема 10. КУЛЬТУРА

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ

(кін. XIX — поч. XX ст.)

Методичні поради

У даній темі тисаговуємо:

- особливості суспільного та духовного життя Європи кінця XIX — початку XX століття, рівень наукового, технічного розвитку;
- ідейно-філософське підґрунтя нової культури, провідні ідейні настрої доби, втілені у філософії К.Ярксгофа, А.Шпенгера, Ф.Ніцше, З.Фрейда, А.Бергсона, К.Юнга та ін.;
- новаторський характер художньої творчості, різноманітні напрямки та течії: імпресіонізм, символізм, експресіонізм, футуризм, сецесія тощо;
- творчі пошуки видатних європейських митців в галузі літератури, образотворчого мистецтва, музики

Ідейно-теоретичні засади модернізму. Основним напрямком європейської культури на межі XIX — XX ст. став модернізм. Виникнення модерну пов'язане з формуванням нових поглядів на культуротворчий процес. Новий напрямок характеризувався розривом з ідейними і художніми принципами класичного мистецтва, відзначався запереченням реалізму. Фактично модернізм об'єднав різні неформальні ознаки, але близькі за суттю течії (символізм, декадентство, футуризм, імпресіонізм, кубізм, експресіонізм, сюрреалізм).

Найяскравіше новий стиль викився в образотворчому мистецтві. Модернізм також виникли основні тенденції розвитку літератури. У новому напрямком було пов'язане пробудження у багатьох країнах Європи, зацікавлення народною культурою, глибше почуття національної індивідуальності, активні пошуки нових форм відображення дійсності.

В XIX ст. на протязі тривалого часу панувалим в художній літературі був реалістичний метод. Проте з початком XX ст. доводилися

літературному процесі визначав уже модернізм.

В 80-х рр. XIX ст. провідним напрямом французької літератури став натуралізм. Найбільш яскравим представником і теоретиком натуралізму був найвідоміший французький прозаїк кінця XIX ст. Еміль Золя (1840 – 1902) і Гюльєн таєррієнн Золя. 20-ти томна серія романів під назвою "Рутон-Маккарн. Природа і соціальна історія однієї сім'ї в роки Другої імперії" (1871 – 1893). Серія романів об'єднана ідеєю – показати динаміку розвитку особистості, сім'ї, соціальних груп в суспільстві, а самого суспільства – в історії. Письменник охоплює життя всіх верств суспільства – від аристократичних кіл ("Мого високоповажності Ежен Рутон") до великої буржуазії ("Гроні") до паризьких півни ("Пастка"), селянства ("Земля"), робочого люду ("Жерманаль"), дрібні ("Розгрім"). Золя прозоро показує і збагачення соціальні градієнти французької літератури. Загалом, творчість Золя вийшла далеко за межі одного художнього напрямку.

Іншим був шлях Гі де Мопссана (1850 – 1893), який продовжив традиції французької реалістичної літератури, однак і він знайшов в останній період своєї творчості визнання декаденства. Головним персонажем Мопссана став буржуа з крипантинними йому повсякденними інтересами і шкільними прикрасами, хоча в ньому є і певний портрет крупного дача буржуазного світу ("Милі друзі").

Найбільш значимим теоретиком символізму був Стефан Малларме (1842 – 1898), а найяскравішими представниками Поль Верлен (1844 – 1896) і Артюр Рембо (1854 – 1891). Малларме в 70-80-х рр. XIX ст. став одним з провідних поетів символізму, а його салон – ідейним центром символістського руху. У пошуках символістичного мовлення Малларме пише вірші, в яких співзвучність чи не важливіша за зміст, ускладнені синтаксис, порушені поетичний ряд і версії – з тим, щоб раціональні співставлення слів породжували нові образи. В результаті створюється "квінтесенція незрозумілості". Малларме прокладає шлях поезії XX ст. – Г. Аполлінеру, В. Нелюху, П. Неруду – і поетам, які не відмовляються від фізичної, але виходять з реальності.

Гійом Аполлінер (1890 – 1918) виступав сміливим новатором, який зламав рамки поетичної традиції і надав широту багатопланової сприйняття світу. У 1901 р. опублікував вірші "Місто і сонце" у яких поєднуються любовна лірика з урбаністичними мотивами,

що характерно для всієї творчості Аполлінера. У 1905 – 1910 рр. поет співпрацював у символістських журналах, опублікував есе про П. Пикассо, з яким його пов'язували дружба. Неповні в його творчості все більше проявлялися прагнення вийти на новий рівень поетичної творчості. У 1908 р. в лекції "Нова поетична фауна" Аполлінер висунув програму "нового гуманістичного ліризму". Його надихав ідеал поета, який освітлює шлях людині до любові ("Кортеж", 1912 р.).

Під час світової війни Аполлінер виступав добровольцем на фронті проти кайзерівської Німеччини (1915 р.), де був тяжко поранений. Перші воєнні вірші дантистично нагадували до війни. Але вже вірші "Я – життя", "Крокуй швидше" (1917 р.) відзначені трагічним сприйняттям війни. Аполлінер вводить в літературу термін "сюрреалізм" створює сюрреалістичні твори, що поклали початок цьому довгопривалому і широкому художньому напрямку сучасного мистецтва. В аналогічний манері сюрреалізму написаний роман про війну «Жанка, що сидить» («La femme assise», опубл. 1920 р.). Своє прагнення до нових художніх висот Аполлінер обґрунтував у статті "Дух нового часу і поезія" (опублікована 1918 р.). І. Аполлінер здійснює сильний вплив на літературний процес сучасності: формалістичні експерименти поетів поглибили далі і сюрреалісти, але його широкіша картина світу показаності і віра у творчість "світання над прикладом" були сприйняті як значущість демократичної літератури (П. Елюар, Л. Арагон).

В бельгійській літературі визначені представники творчості найпопулярнішого бельгійського драматурга Моріса Метерлінка (1862 – 1949), який писав французькою мовою. В його творчості основне місце займає драматургія. У відповідності з теорією символізму про особливе бачення світу, про повідомлення символів, не виражені матеріально Метерлінк створює теорію двох видів драматичної діалогії – зовнішнього і внутрішнього, підкреслюючи приклад дружби. У 1889 р. драматург опублікував п'єсу – казку "Принцеса Мачен", сюжет якої здійснений у братів Грімм. У п'єсі пануюча атмосфера кошмару: швидка-королівка нішить всіх – короля, принца, принцесу, а сама є покритою жервою року.

Драма "Пелес і Мелсандра" (1892 р.) зробила Метерлінка широко відомим за межами Бельгії і Франції. П'єса стала основою для створення музичних творів (К. Дебюссі, А. Шенберґ, Я. Сибелус), що

підкреслює органічний зв'язок різних видів художньої культури.

Пізним Метерлінк надано виступів від імені культурної філософії найбільш своєю творчістю до реальних проблем життя. У 1908 р. М. Метерлінк створив свій шедевр — драму "Синій птах". Прямий творець постановки він передав великому російському режисеру К. С. Станіславському. 30 вересня 1908 р. явишася вудом п'єси була поставлена на сцені московського художнього театру (МХАТ) і з того часу входить в репертуар укладеного театру. Сюжет і смисли, лірична і мудра оповідь про пригоди братів і сестри, що шукають Синього птаха — символ щастя — наполегливо виходять в доброту і світ людини, в її перемогу над нею не познаними силами, але які, однак, можна пізнати, від голого, бідності, війни. У 1911 р. М. Метерлінку присуджена Нобелівська премія — найвищою відзнакою світової громадськості в сфері літератури.

В літературі Німеччини кінця XIX — початку XX ст. провідну роль відігравали два напрями — реалізм і експресіонізм. Творчість братів Томаса і Гертвіха Маннів та експресіонізм.

Найбільшого розвитку експресіонізм досяг саме в Німеччині та Австрії.

Політичним радикализмом відрізнялася творчість "активістів", що групувалися навколо журналу "Die Aktion" (1911 — 1933 рр.) видавель Ф. Френкфурта. Провідну роль в цій групі відігравали Г. Бехер, Л. Франк, Е. Теллер, Л. Леонгард. Прихильники абстрагування, відокремлення від безплеманності: розумілися "активістами" як можливість клонити подібні соціальні протиріччя слухи, особистісті сприймалися як закладена бездуховним механізмом світу прудоту і чинотому. В роки імперіалістичної війни 1914 — 1918 рр. темами творчості були експресіоністичні стилі проповіді гуманізму, емоційний антивоєнний протест і тини публікації експресіоністичного журналу "Die weisse Blätter", 1913 — 1921 р., що виходив у Швейцарії. З великою силою у них передано зникнення "кінця" і "початку", "покоління ботків" і "покоління дітей", неминучість краху старих порядків, оповідаючи дихання величезних змін. Кордони суб'єктивного мистецтва були широко розведени — вони відзначали у загальному образ повстаті людини і протестуючої маси, що йдуть на зустріч майбутньому. Сучасність зображувалася як трагічний помід людини до свіла.

Художнім закономірним експресіонізму стали масові сцени (п. сен Голлера, Кайзера). Експресіоністи вили передати динаміку пориву, що

охоплює сотні людей, виразність емоційного жесту тисяч рук.

На початку 90-х років XIX ст. починаєся творчість найвизначнішого представника сучасного в австрійській літературі — Гуго фон Гофманстала (1874 — 1929), вихідця з аристократичного середовища. Творчість Гофманстала — драматурга і лірика — розширилася у зв'язанні про класичних начал. Його однакні виставлені драми "Вчора" (1891 р.), "Смерть Ілліана" (1892 р.), "Божественний і смерть" (1893 р.), відрізняються майстерністю, яскравою образністю. Але вже в них з'являються мотиви приреченості, смерті, відсутності волі.

Спробу створення нового — "індустріального" стилю традиції італійські футуристи. Їх слава — Філіппо Марінетті (1876 — 1914) у чисельних маніфестах закликав до створення "нової літератури". Але куди техніки часом перемістив у італійських футуристів в установлення імперіалістичного розвитку Італії, в прональзку її агресивної колоніальної політики. Футуристи намагалися передати ритм життя сучасного промислового міста і зовсім відмовлялися від зображення людської психології, самої людини. Вони намагалися виробити свій власний мистецтвний стиль — стиль "свободи і бездротової уяви", руйнували традиційну образну форму, синтаксис, речення, вводили в художній текст математичні знаки.

Ці риси найповніше відбилися у творчості Марінетті, що проповідував створення "динамічної літератури майбутнього" — "futuro" і став творцем і теоретиком напрямку футуризму в європейській літературі й мистецтві.

Найвищі досягнення американського реалізму пов'язані з іменем Марка Твена (справжнє ім'я — Семюел Клеменс). Твен був переважно сатириком. Спостерігаючи стрімке зростання вартості грошей, він піддав безжалісному розмованню основні принципи буржуазного світу. Разом з тим, його стиль відзначає велика житейськість, невластива сатирикам XIX ст., і яка сягає своїми традиціями до Рабле. Кращі твори Твена "Пригоди Тома Сойєра" (1876 р.), "Пригоди Гекльбері Фінна" (1884 р.) поданою поряд з сатиричним описом американських пороків, образи рідної природи і простих людей Америки. Ці книги, які дуже люблять юнацтво, стали основою драматургічних інсценівок, екранізацій і вплинули на наступний розвиток американського реалізму.

Оповіданнями завоював собі славу найзначніший американсь-

кий письменник початку ХХ ст. Джек Лондон (1876 – 1916). В творах шість мужньої людини перед читачем виступав повний, незнайомий світ. Це були сильні люди, безстрашні підкорювачі нових земель, золотощукачі Півночі, відважні і недовірливі характери, яких давно вже не зображали письменники великих мист. Демократичні погляди, величезний запас вражень, нагромаджених та життя, проникливе і свіже сприйняття природи, вміння описувати тварин ("Горюча кров", 1903 р., "Білий клас", 1906 р., "Джерри – островитянин", 1917 р.) забезпечили письменнику світову славу. Крім того романи Джек Лондона ("Залізна ніч", 1907 р. і знаменитий "Мартин Іск", 1909 р.) створені в період захоплення письменника соціалістичними ідеями і триваліші мотивами боролися з бездушним механізмом буржуазного суспільства.

Широке соціальне полотно створив видатний американський письменник Теодор Драйзер (1871–1945). Уже в перших своїх романах "Сестра Керрі" (1900 р.) та "Дженні Герхард" (1911 р.) письменник показав зворотний бік економічного процвітання і людську конкуренцію, яка калечить долю людей. В наступних відомих творах (романи "Фінансест", 1912 р.; "Титан", 1914 р.) Драйзер зобразив боротьбу олігархів за неподільну владу в країні. Центральний персонаж цих книг — Френк Каупервуд будує свою кар'єру на обмані, зраді і нещадному вишколу робітників. Разом з тим, в цих романах, а також в романі "Теті" (1915 р.) виявилися і натуралістичні тенденції — брутальне пояснення капіталістичної конкуренції "взаємним пожиранням". В 30-х рр. ХХ ст. Драйзер виступав активну антифашистську діяльність, в роки Другої світової війни гаряче виступав на підтримку героїчної боротьби народів на фронті проти гітлеризму.

На початку ХХ ст. модерністські напрямки, школи і течії, що оголосили себе "авангардом" стали чисельними і поширеними. Деякі авангардні течії створювали художню літературу, яка за свої точки зору відображала нові явища сучасності і залишила помітний слід в прийомі і техніці наступного мистецтва. Найважливішим з таких напрямків був експресіонізм. Виникнувши в епоху великих політичних і соціальних потрясень, він давав митцю ряд важливих художніх можливостей. Лірична основа експресіонізму була традиційно широка, голос письменника схвильовано говорив про

долю людства. В абстрактних, суб'єктивних творах, які в нас відірвані, прозирає часто зводилася до мовилоу автора, життя людини великих подій того часу.

Але експресіонізм не зміг піднятися до конкретного зображення дійсності. Число знаменитих письменників — експресіоністів 20-х рр. ХХ ст. (Ернст Теллер) зійшло до нуля, не зумівши подолати питання про те, як поєднати ораторську прямоту і прямоту конкретності образів, не перетворюючи свій гнів у суб'єктивний грім, а як досягти піднесення "буття" світу, розповідаючи про окремих людей в конкретній історичній ситуації. Вирішення цього питання поставило перед наступними поколіннями.

Образотворче мистецтво і архітектура. Загальні художні тенденції, що виразно виразилися до кінця ХІХ ст. зійшли своє відображення і в образотворчому мистецтві та архітектурі, породивши ціле художніх напрямків і шкіл. У kaleйдоскопі світового художнього процесу з'являлись, втілювались у художню полеміку і розмаїлися всі ці різноманітні, люди одуті проміжні художні течії, що швидко змінювали одна одну. Разом з тим, хоча і менш рельєфно, ніж в літературі, проміжну роль в мистецтві відігравали потужні художні напрями.

Суттєво змінилася в ці десятиліття роль різних національних шкіл. Французьке мистецтво продовжувало здійснювати величезний вплив на світове мистецтво, воно залишилося джерелом багатьох передових і свіжих ідей. Разом з тим Франція стала і центром виникнення деяких найбільш запіданих художніх течій ХХ ст. Значно зросло значення російського мистецтва, вперше набуло світового значення реалістичне мистецтво США, відродилося з новою силою і творчістю деяких великих митців мистецтва Іспанії і Бельгії, яке перебувало у сталій застою ще з кінця ХVІІ ст.

Салонне мистецтво. Кінець ХІХ ст. ознаменувався пишним розквітом тих течій мистецтва, які ідеалізували і апологістично утверджували принципи правлячих класів, буржуазних поглядів на життя і мистецтва. Салонне мистецтво набуло воєнничого характеру, численні живописці і скульптори пропагували містику, егоїзм, індивідуалізм. Мекка за все ці художники цікавилися життєвою правдою, але салонний живопис відзначається високим професіоналізмом (Кабанель, Вінтерхальтер, Мейсоньє, Бонна, Бугро, Еппер, Лоран, Детайль). Сюжети і Сюжетного Писання, античної міфології, серед.

ньовиних історій, історичний і батальний жанр привертали увагу публіки і правлячих кл. Але і в цьому мистецтві був свій ропиток: різні спроби оновити арсенал академічного мистецтва, який зберігався з середини XIX ст. Порад з художниками, що пригримувалися старих форм, таких як Бона і Фріан у Франції, Делбач і Пільсгейм в Німеччині, Маккарт в Австрії, з'явилися і "реактори", які намагалися зійти нові, більш витончені, майорні зламані форми.

Імпресіонізм. На звичайно обдаровані художники і яскраві особистості розвинули такий напрям в мистецтві як імпресіонізм. Батьківщиною імпресіонізму та постімпресіонізму була Франція, де на мистецьку арену вийшла нова група талановитих митців.

Старе покоління французьких художників швидко пішло і сцени: між 1871 і 1883 р. померли Бюро, Мюльє, Карро, Курбе, Домьє, Моне, зникла майстерність Ренуара. Зі всієї плеяди діячів потужного французького реалістичного мистецтва до кінця століття залишився лише великий скульптор Огюст Роден.

Прекрасних прирочних пейзажистів — Клод Лоррен, Альфреда Сієля, Клода Моне разом з пізнім Огюстом Ренуаром і деякими іншими бачили як перекосі художниками, бульварна преса, спотыкнувшись на змішувачі назвала "імпресіоністами" — за назвою картини Клода Моне "Імпресіон. Сонячний день над мостом" ("Імпресіон. Soleil Levant") ("Враження. Сонце, що сходить", 1872 р.). В цій назві було багато вірного: виразить і безсередність життєвого враження мала надправді дуже велике значення для К.Моне та його друзів.

Формування групи імпресіоністів починається навколо Едуарда Моне (1832 – 1883 р.). У 1863 р. в салоні була представлена з деяким знаменитим картина "Жінки на траві", зустрінувшись вороже офіційним колом. Полотно зображає у невинній манері двох одягнених молодих людей і двох одягнених жінок. Моне став центральною фігурою новаторської художньої паризької інтелігенції, яка протиставляла академічно-парадному мистецтву. Найбільш імпресіоністичний твір Моне — відома картина "Бар у Фолі-Бержер" (1881 – 1882 рр.) За спиною красної жінки — бармачіні відображається в дзеркалі освітлений тлі, наповнений відвідувачами. Художник охоплює немов якийсь миттєвості життя. Плясач бачить, як відображення у дзеркалі — звідси відчуття хиткості, образ майже ірреальної дійсності. Але і в цьому творі митець не позбавляється предметів матеріальності, не відкидає цілком характеристики.

Поступово лідером імпресіонізму став Клод Моне (1840 – 1926). У творчості і мистецтві імпресіоністського шкolu відіграла основна проблема і основне дослідження імпресіонізму — проблема світла і повітря. Світ у Моне і його предметах, що гають у світлоповітряному середовищі позбавляється матеріальності і перетворюється у калейдоскоп кольорових плям. Моне десятиріччя знов і знов звертається до тих самих об'єктів, натури, адже його захоплюють ефекти освітлення. Так з'являються його відома "Сиріт" (прим. на картині вже йшлося), "Руальський собор".

Виключно в жанрі пейзажу творить Каміль Пісарро (1830 – 1903), зображаючи Париж та його околиці. Ще більш ліричні пейзажі Альфреда Сієля (1839 – 1899).

Великий живописний талант мав Огюст Ренуар (1841 – 1919) і один з самих відомих імпресіоністів. Він малював в основному жінок, портрети і оголену натуру ("Парасольки", 1879 р.; "Бал у Бульварі", 1883 р.; "Дівчина з віалом", 1881 р.).

Едгар Дега (1834 – 1917) не був послідовним імпресіоністом хоча тематика його творів типова для імпресіонізму: сцени з театрального життя, переважно балету, зображення жінок, часто оголених, у повсякденному житті — епізоди праці ("Урок танців", 1874 р.; "Проїзд скакових коней", 1880 р.; "У фотографів", "Танцювальні на репетиції", 1897 р.; "Праці", 1878 р.; "Абсент", 1876 р.). Люди у Дега відчужені один від одного і самотні.

За поглядом на життя творить Анрі Тулуз-Лотрек (1864 – 1901) близька до Дега, але за методом зображення Тулуз-Лотрек відійшов від імпресіонізму; тому він, скоріше, постімпресіоніст. Основні його дослідження зроблені у графіці — це переважно сінографії, що зображають гноми паризької богемі або паризького дна: танцювальні, співацькі кабаре, "нечисті метелики" ("Ганок в Мулен-Руж", 1890 р.; "У кафе", 1891 р.).

До постімпресіонізму належать три відомі оригінальних художники — Сезанн, Ван Гог і Гоген. Поль Сезанн (1839 – 1906) наприкінці XIX ст. був визнаний єдиним паризьким мистецьким інтелігентом як великий художник. Змисл його подорожі достатньо простий — портрети друзів, близьких людей, багато автопортретів, пейзажі "Береги Марни", 1888 р.; натюрморти "Натюрморт з корзиною фруктів", 1890 р.; характерні типажи "Жураць", 1900 р.; нескладні сюжети — відомі "Гравці у карти" 1892 р. Найспівніший

формація, і це викликає відразу: містична і песимізм, все це свідчить про розпублічність. "Синій вершник" пішов ще далі від реальності, намагався показати навіть "ризи" імпресіонізму і тому показав, що його лідер Вільгельм Кандинський став одним з основоположників абстракціонізму.

В скульптурі наприкінці XIX ст. було об'єднано значних майстрів, самостійно внісши нові постаті. Релієф. На початку XX ст. виникли ряди значущих митців-реалістів в скульптурі: Аристід Майонь (1861 — 1944), Антуан Бурдель (1861 — 1929) у Франції та росіянин Сергій Коненков, який більшу частину творчого життя провів на Заході. В них гуманістичний образ реальної людини тонує зійняв всю основну тапору увагу.

Новаторське мистецтво видатного скульптора Огюста Родена (1840 — 1917) уособлювало красу, багатороди тво і поглиблення людини ("Мислитель", "Подозрює", "Весна весни" С. Петербург; Бресток: "Громадяни Кале", 1886 р., портрети і статуй).

У 90-х роках XIX ст. з'явився такий художній стиль, як модерн, що проіснував до початку першої світової війни (1914 р.). Найбільш повно і яскраво модерн виявився в архітектурі, де він знайшов застосування і в живописі, в дні якого вин. власне, і виник.

Стиль модерн отримав різну назву в різних країнах: Ар Нуво у Франції; Сесесіон в Австрії; Югенштіль в Німеччині, Ліберті в Італії.

Ініціатором стилю модерн став фінський живописець Аксель Галлен-Каллела, який надав своїм картинам і фрескам на сюжети "Калевали" гасконику динамічності і запальності замість спеціального різкості ламаних і криволінійних контурів, зовсім декоративну уявність пістрявих фарб. З небаженою цінністю цій стилі став міжнародною мовою, суфлімуючи в одній різко вираженій манері різномірні стилізаторські тенденції, які раніше виникали в мистецтві різних країн.

Найповніше Модерн відбився в архітектурі, де породив "католицький модернізм" Антоніо Гауді, оригінальний "шведський модернізм" - в Скандинавії - Росін та ін. В цьому стилі було задбати стилізаторського декоративізму з численними кривими лініями і яскраві, навіть екзотичні до ірраціоналізму, як у А. Гауді (Іспанія).

Отже, модерн найімовірно ширше застосовувався не тільки в архітектурі, скільки в декоративному оформленні і технічних, громадських споруд, що змінили творчість романського, ренесансних, візантійських порядки на таке ж умови, але більш ніж витончені і манірні декоративні прикраси. Модерн привів до нового вигляду особняків, вілл,

театрів, вокзалів, го-стів, здійснюючи дуже великий вплив на прикладне і декоративне мистецтво різних країн.

В останній чверті XIX ст. споруда декорувалися різноманітними подробицями від старі відомі архітектурні стилі (особливо - ренесанс, класицизм, що були замінені на чверть століття (1890 — 1914) виготовленою стилізацією модерну. Новий тип чисто інженерних архітектурних конструкцій знайшов своє вираження у Бруклінському мості, побудованому в Нью-Йорку батьком і сином Реблінгами, і в знаменитій залізній башті, спорудженій інженером А. Г. Ейфелем у Парижі для всесвітньої виставки 1889 р.

В останній чверті XIX ст. в мистецтві і живописі такі напрями і школи, прихильники яких для вираження життя від правди шукали нові художні засоби, здатні поглибити образний світ мистецтва. У одних митців ці пошуки дійсно збагачували світове мистецтво, у інших приводили до невдач і зривів, відходу від життєвої правди у бік переважання форми. Серед таких художніх підвирів були і справжні, і вигадані, і це розходження на початку XX ст. значно загострилося.

Великим здобутком світового мистецтва був імпресіонізм. Весь смисл мистецтва імпресіоністів полягав не в поверхових і змінливих враженнях, а в глибокій любові до природи Франції і в відмінному знанні її. Імпресіоністи в своїх кращих творах не поривали з реальною природою, вони наповнювали живопис світлом і повітрям, довершили плернеру реформу Едуард Мане. Для французького мистецтва творчість імпресіоністів означала нову точку у розвитку національного реального пейзажу.

Однак в пірні творчості Ренуара і особливо Клода Моне, в останні десятиліття XIX і в перші роки XX ст. випадалися і деякі небезпечні тенденції: зростаючий раціоналізм дослідів над кольором і світлом, двовірне розчинення форми всіх предметів у миткому потоці сонячного світла, іноді декоративна переробка реальних вражень. Саме ці не прозоривші речі були підхоплені іноземними імітаторами К. Моне і потім сформулювані німецькими теоретиками мистецтва в "теорії імпресіонізму". Подібна доля трапилася і П. Сезанном, творчість якого подала з чжерел кубізму і абстракціонізму.

Незважаючи на величезні досягнення класиків XIX ст., література і мистецтво в цілому злинали в цей переломний спок (остання чверть

5. **Кубізм** — модерністська течія в образотворчому мистецтві першої чверті XX ст., представники якої намагалися звести пластичне рішення художнього образу до комбінацій геометричних ліній або фігур.

6. **Модерн** — (фр. фр. — *moderne* — новітній, сучасний)

1) Назва напрямку в культурі кін. XIX – поч. XX ст., що характеризувалася розривом і ривками з художніми принципами реалізму та протиставляв себе нетворчому відтворенню стійкості минулого.

2) Спільна, умовна назва певних течій та напрямків в культурі всього XX ст. Яскраво викинувся себе в архітектурі та образотворчому мистецтві. У літературі поняттям модерн характеризують різні течії: перекладисті літератури, починаючи з крайніх форм натуралізму.

7. **Символізм** — напрям у літературі та мистецтві кін. XIX ст. Прихильники символізму через складний світ ірреального, надприродного, підсвідомого (виражений у символістичній прагнuli до утвердження концепції „мистецтва для мистецтва“).

8. **Сецесія, сецесія** — (нім. *lat. secessio* — відлучення, відступництво) — найменування ряду німецького і австрійських художніх об'єктів кін. XIX – поч. XX ст., які протиставили собі офіційному, академічному мистецтву, спростили формування нових напрямку, що мали відповідати постулатам нових епох. Головним рисом сецесії було прагнення до стилізованої єдності всіх цілянок мистецтва: урбаністичної архітектури, пластики, малюнка, художніх ремесел. Українська сецесія скріпляла новаторськими пошуками новим переосмисленому творчому використанню традицій народної творчості.

9. **Футуризм** (італ. *фр. — „мистецтво майбутнього“*) — художній напрям в культурі XX ст. Футуристи переоцінювали роль техніки у вивченні культури; у своїх творах прагнули передати приналежність певним життя, викликані індустріалізацією.

Тема рефератів

1. Модернізм — система культурних цінностей кінця XIX – поч. XX ст.
2. Провідні течії та напрямки в західно-європейському мистецтві доби модернізму
3. Сальвадор Далі — засновник сюрреалізму

Література

1. Білешакій П. У контексті європейського авангарду. — К., 1990.
2. Куликів І. В. Філософія й мистецтво модернізму. — М., 1980.
3. Курс лекцій у французькій та зарубіжній культурі. / Під ред. Л. С. Дешинської. — Львів, 2000. 3-я вид. перероб. та доп. — Львів, 2002.
4. Модернізм. Анализи критика основних напрямків. — М., 1979, 1987.

Тема 11. МОДЕРНИЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ (кін. XIX — поч. XX ст.)

Питання

- 11.1 Становлення модерної літератури. Розвиток театру та музики
- 11.2 Образотворче мистецтво: від реалізму до модернізму
- 11.3 Архітектурний модерн: еkleктика, сецесія, конструктивізм

Метапредметні результати

У першому питанні з'ясуємо:

історико-суспільні обставини культурного розвитку України кін. XIX – поч. XX ст.; роль модернізму національно-політичного та культурного руху;

нові ідеї про орієнтації та естетичні цінності, про бачення традицій та новаторства;

становлення української модерної літератури, значення творчості Л. Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника та ін.;

- формування нової генерації модерних літературі: М. Вовчий, Б. Лепкий, П. Кармалюк, О. Олесь та ін.;
- поеторські літературні об'єднання „Молода муза“, „Українська хата“, їх діяльність спрямованість;

Друге питання розкриває загалом таке:

розвиток національного живопису: його видатні представники: М. Пимоненко, С. Світославський, С. Васильківський, І. Ретин, Ф. Кричевський, О. Мурашко, М. Бурлака, П. Холодний та ін.;

привиди мистецтва західноукраїнського живопису — І. Труш, О. Новаківський, О. Кульчицька, А. Манасирівський та ін.;

У третьому питанні проаналізуємо:

національну своєрідність української модерної архітектури, використання традицій, пошук нових форм та будівельних матеріалів;

архітектурні пам'ятки Києва, Полтави, Харкова, видатні архітектори — В. Кричевський, В. Борухович, Д. Дяченко;

Львівський архітектурний модерн — еkleктика, сецесія, конструктивізм, провідні архітектори та скульптори — Ю. Захаревич, І. Левинський, В. Пасічник, П. Війтович, А. Цопель, М. Пашук та ін.

Українська культура на межі XIX — XX століття розвивалася в умовах імперської політики, що проводилася Росією та Австро-Угорщиною, у складі яких перебувало розділена Україна. Це був період гострих соціальних і політичних конфліктів, глибокої суспільної диференціації та піднесення національної свідомості. Він стимулював розвиток національно-вищої боротьби українського народу, що був спрямований на розуміння його минулого і місця у сучасності, права на самовизначення і незалежність. З цього часу державні зв'язки між двома частинами України — Наддніпрянщиною та Галичиною зміцнюються, створюючи одну національну культуру, одну політичну думку, один національний ідеал. Дещо пізнішим етапом міжнародний авторитет вітчизняної культури. Багато досягнень української науки, літератури, музики, образотворчого мистецтва отримали міжнародне визнання і стали фактами світової культури.

11.1. Становлення модерної літератури. Розвиток театру та музики

Першим в українській літературі під назвами модернізму виступив в 1901 р. Микола Вороной (1871 — 1940), який у відкритому листі програмного характеру закликав письменників повернутись до ідеї чистого мистецтва, наблизитись до нових течій і напрямків сучасної європейської літератури, вирватись з рамок вузького просвітництва.

Український модернізм був закономірним явищем у розвитку українського письменництва. Прикметною його особливістю було те, що на передній план виступала національна проблематика. Прихильники модернізму принесли в літературу психологізм, докритичність до внутрішніх переживань та суб'єктивних вражень героїв при мінімумі дій та загальній характеристиці пов'язаних подій. Реальний персонаж часто перетворювався у символ. У прозі переважала проза. У поезії відповідно мріявся поетика виміру. За-

сфера українських модерністів поєднала в пошуку нових принципів українську літературу вишуканої, доречної індивідуальності, відмови від шаблонного патрістичного, двірського чи патерналистичного стилю. Таким чином подняти нашу літературу на високопокий рівень.

Водночас в українському письменництві спостерігається тенденція для більшості модерних літератур тенденція до схрещення різних творчих напрямків, активнішим були пошуки універсального епіміїстського стилю, романтичної образності, що лише певною мірою модернізувалися творчі І. Кобилянської, С. Васильченка, драматургів і ліриків О. Олесь, О. Черкасенко. Характерні риси української епіміїстичної поезії виявили члени творчих об'єднань «Молода муза», «Українська хата».

Найвідоміші здобутки української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. пов'язані з діяльністю І. Франка (1856 – 1916). Він був поетом і прозаиком, драматургом і літературним критиком, істориком і теоретиком літератури, творцем першого українського преси і перекладачем надзвичайно багатограннісіх літературних, наукових та суспільних інтересів – повнотворством і масштабністю загальнолюдських проблематики. Провідними у творчості І. Франка були такі тенденції, як демократизація літератури, пізнавальне-аналітичне покликання дійсності, суспільно-психологічний аналіз нових типів характерів.

У змалюванні реального життя в повістях, новелах з життя селян, робітників та інтелігентів, мистецтво звертався до натуралізму, його філософське мислення «Майсей», «І Випенський», «Смерть Каїна» належать до символізму, а інтимна лірика, яскраві власні психологізм у змалюванні почуттів (збірки «З вершин і низин» (1887) та «Зів'язю листя» (1896)), може служити зразком імпресіоністичного відтворення найтонших порухів людської душі.

На повісті «Борислав сміється» позначилися елементи нової поетички – парадельні сюжетно-образні структури та образи-символи. А у творах «Дель і Полель», «Перехресні стежки», «Украдене цяття» І. Франко досконало засвоїв психологізм. Він одне з перших в українській та світовій літературі застосував прийом внутрішнього монологу, використовуючи досвід сучасної йому психологічної науки.

Серед прозаїків-новаторів кін. ХІХ ст. виділяється постать Михайла Коцюбинського. Його твори, модерні за стилем писемства, глибоко різноманітні, відтворюють різні сторони людського буття. Для

прози Коцюбинського характерні глибокий, гострий психологічний аналіз внутрішнього стану особистості, вміння передати складне, тонке драматизму розчаруванням ця. Імпресіоністична матерія писемства знайшла свій вираз у повістях «У пуглах пайтана», «На камені», «Під мінералами». Одним із найцікавіших творів письменника є «Тіні забутих предків», у якому Коцюбинський зумів передати багатий духовний світ галицького краю та його мешканців.

На чільне місце в українській літературі виходить і Цеся Українка, якій вдалося поєднати силу повчальності дій з повним тематизмом і створити цілком нову поезію загальнолюдських цінностей у вишуканісній формі. Справжнім вицем її творчості стали віршовані драми, кожна з яких позначена національно-філософським змістом: кожна п'єса повинна мати свою внутрішню свободу, з райо будівництва повинна стати службою вищої справи.

Рис. 11. Олесь Олесь (Канабак) (1878 – 1941)

Галазіоністичним творком був Олесь Олесь (Канабак) (1878 – 1941). Його поезія наповнена символікою та романтичними тематизмами. 1907 р. вийшла перша поетична збірка О. Олесь «З журбою радість обнялася». У творі Олесь прекрасно відтворено настрої революції 1905 р., штиль — мови визвольних змагань. Перу письменника належить драматичний епос «По дорозі в казку», у якому автор розкриває тему терору і вбивств. У драмі «Земля обитавана» він відтворив край політичних дій галицького письменника, який з рідною виход на Радянську Україну.

Помітна епі в українській літературі людини Михайла Хвильовий (1898 – 1933). Галицький письменник

розкрився в останньому на той час Харкові, де у 20-х рр. ХХ ст. заселювався творча молоддь діячів безпрі мистецьких об'єднань та спілок. М. Хвильовий увійшов в літературу збіркою новел «Тіні сходять», яка одразу ж принесла йому славу. У новелі «Я (Романтика)» письменник

ську тематику. Винятком стала вистава за драмою Т. Шевченка "Назар Столбняк", постановку якої театральний колектив М. Кривчинського здійснив у січні 1882 р. Проте вже наступного 1883 р. київський губернатор, обираючи діяльність театру не Комітету, Поліції, Воєни та Поділу. Так паровий уряд намагався переконати спеціалістів професійного українського театру в його мистецтві.

Але, незважаючи на негати́вний розвиток вітчизняного театру продовжувався. У 1890 р. актор і драматург І. Карпенко-Каро та П. Саксаганський утворили "Товариство російсько-майдорестійських артистів". Воно чинило під керівництвом П. Саксаганського і було найкращим українським театральним колективом того часу. Загалом у 90-х роках в Україні діяло вже 30 театральних груп. Стараючи драматурги М. Кривчинський, М. Старицький, І. Карпенко-Каро був створений високохудожній, успішний, значимий репертуар українського театру кінця XIX – початку XX ст. Переводили реалізм і виразність психологію емпіризму. Драматурги показували важке життя українського селянства, його несправедливе становиження, маральні та суспільні протиріччя, конфлікти села і в той же час красу барвистості народної культури, духовну красу селян. Найпопулярнішими були п'єси "Мариня Борух", "Світлиця", "Хазяїн", "Савва Чалий" І. Карпенка-Карого, "Прю речки" М. Кривчинського та історичні драми М. Старицького "Богдан Хмельницький" і "Облога Буди", присвячені боротьбі козачки і поляками у XVII ст.

Поруч із театральним мистецтвом у кінці XIX – на початку XX ст. розвивається українська професійна музика. В ній виявляється глибокий зв'язок з ідеями національного відродження. Українські музикознавці активно досліджують народну творчість, накреслюючи у самостійну та суцільну музичну фольклористику. Виникає система української музичної освіти. У другій половині XIX ст. відкриваються музичні училища у Києві, Одесі, Харкові, Львові відбувається становлення теоретичних й методологічних проблем музикознавства.

Найвидатнішою постаттю української модерної музики був Михайло Лисенко (1842 – 1912). Він поєднав український народний мистецтво із досягненнями європейської музичної культури. М. Лисенко — творець української класичної музики, яку він вивів на сцену високого рівня, перетворивши інструментальних жанрів в українському музичному мистецтві. Композитор створив численні фортепіанні

твори, дві рапсодії, ноктюрни, псалми, пішки, вальси-хорових твори, присвячених творчості Т. Шевченка, започаткував в українській музиці жанр симфонії. З великою художньою виразністю розкрився музичний талант М. Лисенка в написаних ним операх "Рідвяна ніч", "Утоплена", "Накази Палатки", "Тарас Бульба", "Дан Кошикий", "Зима і Весна", глибоко народних за змістом і поведінкою, за формою. У Києві М. Лисенко відкрив музично-драматичну школу (1904 р.), яка підготувала велику композиторів та музикантів, які прославили українську професійну музику в XX ст.

Послідовниками М. Лисенка, видатними творцями духовної музики в кінці XIX – XX ст. були К. Стеценко (1882 – 1922) та М. Леонтович (1872 – 1921). К. Стеценко писав музику до п'єс Г. Котика-Основа-Яценка, вокальні твори на вірші І. Франка, Т. Шевченка, Л. Українки.

У Європеїському русі українську музичну фольклористику розвинув Ф. Косса (1871 – 1947). Він заклав основи українського етнографічного музикознавства та структурно-належності досліджень фольклору, розробив методик дослідження пісенно-ритміки. У його творчості широко представлені хорові твори.

Отже, при всій своїй орієнтованості на особисті переживання митця, український модернізм був виразно національним напрямком у літературі, мистецтві, театрі. Його представники вдосконалювали і розвинули українську літературну мову, збагачили літературу новими темами, жанрами і мистецькими прийомами, сприяли становленню українського літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. як складової частини європейського.

11.2. Образотворче мистецтво: від реалізму до модернізму

Появлення мистецького життя, контакти з культурою Західної Європи сприяли появі нових імпресіоністських тенденцій в образотворчому мистецтві України. Найраніше ці тенденції проявились у скульптурі, зокрема у творах Григорія Кукушника, Михайла Гаврилка, Василя Ісєнка.

В українському живописі модернізм як самостійний самостійний стильовий фактор виявився у творчості М. Жука, П. Холодного, К. Писковського, братів Кричевських, Г. Нирбути. Саме вони фор-

мували новий український стиль, еднаючи авангардані засади з українським народним мистецтвом.

Тенденції імпресіонізму спростертали у творчості О. Мурашка (1876 – 1919). Він був майстром пенки портрету, побутових картин. Мурашко став одним із перших українських митців, твори якого виставлялись на міжнародних виставках. Учень О. Мурашка — Петро Холодний (1876 – 1930) — був талановитим маляром станкового та монументального живопису, займався ужитково-декоративним мистецтвом і книжковою графікою. Особливо плідним у творчості мистця був львівський (1922 – 1930 рр.). Тут у Львові за його рисунками були створені вітражі Успенської церкви, іконостас та настінні розписи каплиці Богословської академії та ін.

Представником монументального мистецтва був Федір Кричевський (1880 – 1917). Працював він переважно в історичному та побутовому жанрах. Серед кращих робіт художника — «Парчезан», «Довбуш», «Матильда», а також триптих «Життя» — один з найбільш яскравих творів нового мalarства.

Творцем шкільної школи, яка отримала назву «Об'єднаність і об'єднаність» був Михайло Бойчук (1882 – 1939). Автор низки монументальних, фресково-декоративних композицій, художник-декоратор, він також був причетний до створення великої різноманітних цінних паперів мандат Української держави. Школа, яку створив М. Бойчук, була надзвичайно цікавою явищем не лише в українському, але й у європейському мalarстві. Вплив її позначився також у кераміці, деревориті, художньому ткацтві та килимарстві. Серед учнів М. Бойчука — такі талановиті художники, як І. Падяка, В. Седляр, Т. Бойчук, О. Пивченко та багато інших.

Основоположником та сформувати суміш української графіки був Георгій Нарбут (1886 – 1920). Закордонний українець-старовинник, пристращений любитель давньої української епіграфіки, після студій у Мюнхені він постійно працював у Києві для Української Народної Республіки. Шкільники Нарбута є рисунки гербів, тронівих банкетів, поштових марок.

На зламі XIX – XX століть на арену художнього життя вийшли нове покоління західноукраїнських художників. І. Труш, М. Курник, Я. Петрак, А. Монастирський, Ю. Панкевич, М. Сосенко, О. Новаківський, О. Кулиничка, творчість яких і визначила неповторну єдиність західноукраїнського живопису.

Вихованці провідних європейських художніх академій Парижа, Кракова, Мюнхена та Відня, згодом вони принесли прогресивні бачення і перспективні розуміння українського живопису, їх мистецтві добре уявлялися життєві становили, в якому перебувала мalarське мистецтво у них на батьківщині. Це надихнуло їх на думку про необхідність об'єднати свої тусниці і метою надання їй дійсного і професійного рівня рівно мистецтва. Художники гуртувалися у громадсько-культурні об'єднання, видавали критично-оглядові журнали, відкривали художні школи.

Одним із перших, хто взявся розмусити давню промудру і цікавиту й справжню мистецтво, був Іван Труш (1869 – 1941). У 1898 р. у Львові з ініціативи І. Труша було засновано перше на Західній Україні професійне об'єднання художників — «Товариство для розвитку руської штуки», яке об'єднало художників Галичини довкола ідеї національного мистецтва. У 1905 р. воно було реорганізовано в «Товариство прихильників розвитку української літератури, науки і штуки». Належало важливу роль не лише в розвитку образотворчого мистецтва, а й у всі демократичній національній культурі на західноукраїнських землях. З ініціативи І. Труша, за підтримки С. Людкевича почав виходити «Архетипний вісник», який став першим у Львові мистецьким журналом і започаткував мистецтвознавчу критику живопису. Ім'я «Вісник» виходив лише протягом 1905 р., ніж зумів активізувати художнє життя Галичини та сприяв розвитку мистецтва загальної думки.

Визначною подією в культурно-мистецькому житті стала Всеукраїнська інтелектуальна 1905 р., проведена у Львові. На ній було показано 110 творів дванадцяти митців Галичини та Наддніпрянщини. Під впливом основних течій тогочасного світового мистецтва мистецтві тоді започаткували філософсько-символічний та ірраціональний напрямки в живописі, впровадили чимало новаторства у графіці, станковому та монументальному мalarстві. В 1913 році у Львові був відкритий музей українського мистецтва, що став важливим фактором, який стимулював подальший розвиток образотворчого мистецтва в Україні.

Вплив мистецтва модерну на західноукраїнських художників був значно сильнішим, ніж на наддніпрянських. Творчість І. Труша, О. Новаківського, М. Сосенки та І. Кулинички створювали дисципліну

неблизько дванадцяти років виставляти в контактній ідейно-художніх принципах, характерних для так званої "Львівської сесії". Вони плідно використовували досягнення італійських шкіл та течій початкового новітнього мистецтва, починаючи від імпресіонізму й декоративного монументалізму (І. Труш, М. Сосенко) і закінчуючи експресіонізмом і символізмом (О. Новаківський, О. Кульчицька). Психологізм у їхніх творах частіше постулюється мисцем поезії, аніж філософським наповненням образів. Серед художніх засобів, якими вони користувалися, важливу роль в діяльності живописця метафора та символ.

Разом з тим ці художники обігравали національний живопис новими темами й мотивами, новими засобами композиційного і колоритного вирішення живописних творів. З-під пензля західноукраїнських митців з'явилися неповторні глибокі поетичні твори на гуцульську тематику, а також досконалі зразки сільського пейзажу. Значний внесок у художню волю в країнах мону мав та інколи живопису.

Оригінальний пошук Гуцульщини, поетичні і мальовничі зображення вершини містерії її природи в живописних полотнах І. Труша, зокрема в картинах "Гуцулка з дитинкою", "Дві гуцулки", "Трем-

битаї", "Гуцульські похорони" та інших. У його мистецькому доробку є твори, викликані глибоким розумінням художником про тривогу долі галицького селянина. Такими є, зокрема, картини "Сільський кошикар", "Жнива", "З млина додому", в яких художник поглиблює до критичного осмислення суцільної йому дійсності. Також І. Труш залишив після себе великий портретний доробок, який, за свідченнями дочок художника, становить понад 350 творів. Особливу цінність серед них посідають портрети видатних діячів української національної культури (І. Франка, Л. Українки та інших). І. Труша -- портретиста характеризує глибокий психологізм, уміння аналізувати

Рис. 11-2. Іван Труш
1889-1961

характери людей, переконливо розкривати внутрішню, духовну життєву сутність людини. Художник часто звертався до широкого експресивного мазка з метою посилення експресивності зображення. Виявковий психологічний виразності образу І. Труша поміся в "Автопортреті" (1920-1940), виявляючи в експресивній манері із зосередженням всієї уваги на обличчі з суворим поглядом глибоко інтелектуальних очей.

Також І. Труш -- пейзажиста відзначається особливим зацікавленням, психологічною глибиною зображенню природу. Пейзажні цикли "Про самоту", "Цупці поля" несуть в собі важливу філософську ідею і справжній передрісний національний пейзажний живопису. Художник першим із західноукраїнських митців прийняв, творчо осмислив і плідно використав досягнення імпресіоністичного живопису, винісши особливу увагу до проблисків, пошівів із переданню повітряного середовища, сонячного світла, кольорових рефлексів. Пейзажі І. Труша -- "Дніпро", "Захід сонця в лісі", "Кримський пейзаж", які є серед найкращих його творів, свідчать про вміння художника передати світло сонячного дня, вечорові сутинки, прохолоду та чистоту тісного лісу. Імпресіонізм виявився й у посиленні декоративності полотен І. Труша, в певній схильності до узагальнення й стилізації.

Помітною постаттю серед західноукраїнських живописців кінця XIX -- початку XX століття був Олександр Новаківський (1872-1935). Живописець майбутньої мистецької парадигми в художній школі м. Одеси, а згодом -- в Краківській художній академії (1892-1900), яку закінчив із золотою медаллю. У післявадівський період (1900-1913) О. Новаківський перебував під впливом впливом імпресіоністичних ідей. Значну увагу він приділяв пейзажам -- улюбленому жанрові імпресіоністів. У ранніх пейзажних творах ("Захід сонця" (1905), "Гарячий день у лісі" (1907), "Після дощу", "Весняна мряка" (обидві 1909), "Весна в Молії" (1911) та інших) О. Новаківський намагається розв'язати актуальне живописне завдання, пов'язане з створенням різних етапів природи, характеру освітлення й атмосферного середовища. Найкращим із згаданих творів є "Весна в Молії", в якому з великою привабливістю передано стан весняного пробудження природи. Підкреслено експресивною манерою письма проникливі його пошукові полотна -- картина "Миття посуду" і шість картин та етюдів "Стрування пасили", у яких художник розробив тему праці -- основу людського існування. У мистецтві портрета митців виражені

перш за все засіб пізнання внутрішньої суттєвості, образу. Композиція портретів О.Новаківського, як правило, виразливо експресивна, напружена побудована на контрастних контрастах. Найціннішими вважаються портрети його друзів 1906 та 1908 років, а також "Автопортрет" (1911) — один із найкращих творів цього жанрового різновиду не лише в Україні, а й у світовому портретному мистецтві. Автопортрети митця виїзтва експресія у передачі виразу обличчя, глибокий психологізм, дещо уламатися, енергійна лінійна форма.

У Львівський період творчості (з 1912 р.) мистецтво стає ще більш виразним і експресивним. Новаківський більшого значення надає формі, роби "гоголювими" її, підкреслюючи чітким контуром, нерідко впадає до певної деформації зображеного. Уживається т.з. що ми сьогодні називаємо "феноменом Новаківського". Палітра митця стає настільки багатшою й насиченою лінійками, інтенсивними кольорами, сполученнями, що його живопис перетворюється в романтичний експресіонізм. У всьому українському живописі кінця XIX — початку XX століття не було майстра, окрім О.О. Мурашка, який мав би зрівнятися з О.Новаківським у майстерності колористичного вирішення своїх живописних полотен. О.Новаківський розвивав в українському образотворчому мистецтві жанр натюрморту ("Алісія" 1914), декоративного панно ("Народне мистецтво", "Наука", "Народна пісня" та "Виховання", 1914). Він сумів створити власний неповторний стиль, сповнений експресивності та філософсько-символічного змісту.

Представником наймолодшого покоління західноукраїнських митців кінця XIX — початку XX століття був Олена Кульчицька (1877 — 1967). Якщо для її сучасників, пейзаж, побутові сцени характерне наступання принципів імпресіонізму, то в серіях картин, присвячених страстям Христа, від Токмака Вечері до Розп'яття, художниця звертається до символізму і навіть експресіонізму з яким співставленням темних барв, деякої деформованості нестатей для підкреслення трагічності сюжетів. Показовою в цьому розуміння оригінального живописного стилю художниці є картина "Жінка" (1913), в якій у спрощенні узагальненого образу жінки, як символу матеріального достатку, добробуту і щастя людини. О.Кульчицька спокійним рівномірним фарбом, ласкою-продивним, її теоретичної праці. Живописні твори художниці кінця XIX — початку XX ст. не раз експонувалися на художніх виставках у Львові, Кракові, Цюриху, Києві та інших містах, завоювали численні західні та відомі успіхи митця.

Визначним художником і педагогом був Олександр Новаківський, якому притаманні філософська рефлексія, певний символізм, міфологізація образів. Школа Новаківського — відомий осередок культури, що виховала низку митців, які прославили українське мистецтво (Р.Сельський, М.Мороз, С.Горинський, С.Зарицька та ін.).

Таким чином, в українському живописі на зламі XIX — XX століть помітним стає тенденція до пошуку єдиного національного стилю, до філософського поглиблення й поєднання образів. Збагачується арсенал його художніх засобів, все помітнішу роль серед них починає відігравати символ і метафора. Повільно трансформуються всі найважливіші жанри живопису: побутовий, пейзажний, портретний, а також зароджуються нові, яких до того в українському живописі не було, зокрема літературно-портретні, декоративне панно. Увійшли вони в українську культуру наприкінці XIX ст., модернізм привніс однією з її провідних галузей духовної творчості з притаманними їй справами європейського рівня, як в літературі, так і в архітектурі, скульптурі, малюнку.

11.3. Архітектурний модернізм: еклектика, сецесія, конструктивізм

Смислові пошуки українського національного стилю, нових образів, у яких поєднуються риси поєднувалися з традиційними художніми прийомами, в кінці XIX — на початку XX ст. відбуваються й в архітектурі. Так пошуки на Східній Україні і в Галичині ініціює двома шляхами: звернення до історичної архітектурної спадщини та вивчення і творчого використання мотивів сучасного будівництва, зокрема густинського і бойківського. Так виникає український архітектурний модернізм. Застосування залізних, пізніше залізобетонних конструкцій, нових будівельних матеріалів стимулювали творчий пошук архітекторів.

З кінця XIX ст. до 1907 рік в українській архітектурі був домінуючий напрям еклектики або історизму. У Галичині домінуючого наслідували потічні та романські зразки (церква св. Олени та Єлизавети і будинок на площі Галицькій у Львові). Популярним також було звернення до ренесансної та барокової архітектури, зокрема барокотиль отримав назву "ліценський неоренесанс". Найвизначнішими

спорудили його стилоу. У Львові в Оперний театр (1900) побудований під керівництвом архітектора Ж. Гортоненського, будинок Гапшанського сейму (1877–1881), архітектор І. Гукбергер; тепер головний корпус ЛНУ ім. І. Франка. Будинки учених та навч. Петецьких.

Архітектори Наддніпрянщини частіше зверталися до вітчизняних, лавноноруських традицій та українського бароко (Бессарабський ринок, архітектор І. Гай). Володимирський собор, забудова вулиць Великої Житомирської та Васейної в Києві. Зустрічаються і стилі "французького впливу", у якому споруджено будинок Кунєвського зібрання (1882), архітектор В. Ніколаєв; тепер філармонія), Український драматичний театр ім. І. Франка (1898), архітектори Г. Шенкер та Е. Брагманн, оперний театр (1897–1901), архітектор В. Шретер.

У Львівській архітектурі з 1900 р. розвивається стиль "націонал-сентеї". Розвиток цього стилю у Львові має свої особливості. Зв'язані з одним боку із сильним вираженням історизму, а з другого – з італійським спробою застосування нових матеріалів і конструкцій. Композиційна структура фасадів по-прежнему спирається ще на каноничні закони ритмічного розкладання основних акцентів, а хвилясті лінії і проценти застосовуються тільки в завершальній частині споруд. Зато явчано сміливіше і сміливіше приступається декоративній оригінальності й особливості переважають стилістичні риси і мотиви над абстрактними. Важливу роль у декорі відіграють цікаві поєднання різних фактурних ефектів і текстур, матеріали відрізняються різноманітними різновидками. До найбільш типових фасадів стилю "націонал-сентеї" у Львові належать чотирисповерховній житловий будинок (проекти Шенюка, й архітектор З. Обмінський, 1903 р.). Він репрезентує фантазійний вибір виконаних розривів, ефектне відношення вертикальної складової курорту, характерне трактування кованих залізних решіт балкони та орнаментальний пластичний декор.

З 1902 року на Наддніпрянщині, а з 1907 р. у Західній Україні, відомою від еклектичних закінчень елементів інших стилів. Творчі пошуки архітекторів зосереджувалися навколо проблеми макетально-функціональності споруд, конструктивних зв'язків та чіткості в силуетах фасадів. Було побудовано чимало житлових, адміністративних, громадських будинків та промислових споруд, в образах яких простежувались риси українського модерну. В оформленні будинків використані класичні мотиви української вишивки, майоліки, різьблення по дереву і каменю, характерні для народної української архітектури.

Становлення українського національного архітектурного модерну на Наддніпрянській Україні пов'язано з ім'ям В. Кричевського (1872–1932). У 1903–1908 рр. він споруджував будинок Голубинського губернського земства (нині – історико-краєзнавчий музей). В обрамленні дверей, вікон, порогов і елементів парадної різьби по дереву, металу, художнього металу. З народної кераміки взято орнаменти для каліграфічних підписів над вікнами.

Характерні риси українського модерну на львівському терені були розроблені І. Левинським (1851–1919) – виконавцем, а потім професором і керівником кафедри ужиткової архітектури Львівської політехнічної школи. З його участю ж архітектор або керівник будівельних робіт (починаючи збудувати бібліотеку) споруджено багато визначних споруд, які не тільки в архітектурне обличчя міста. І. Левинський застосовував прийоми народного будівництва, елементи українського народного орнаменту, особливо керувачі встановили з народними орнаментальними мотивами. Йому належать проекти таких споруд у Львові, як Торгово-промислова палата, готель "Жорж", Музичний інститут ім. Лисенка (вул. Шатівничая, 5, тепер музичне училище). Для цих споруд характерні використання народного живопису в оформленні інтер'єру.

Могли в суцільного дерев'яного будівництва використати архітектором О. Луцишинським при спорудженні в 1909 р. у м. Львові санаторію (вул. Личаківська, 107). Відголоски модерністичного графіки народних мотивів простежуються у споруді готелю "Народний" (пр. вулиця Доромієнка і Костюшка; архітектор Т. Якимовський). Для цих будівель характерна м'яка пластичність, декоративність та функціональність, що були важливими стильовими ознаками українського модерну, почерпнутими з народної архітектури.

Накладання архітектурного будівництва сприяло й становленню в Україні нової скульптури. Одним з провідних львівських скульпторів у галузі монументально-декоративної пластики був П. Нікітін (1862–1936). Він виконав алегоричні скульптури "Торіаля" і "Праця" для фасадів Головного залізничного вокзалу у Львові, композиції "Слава" на фасаді Львівського оперного театру та скульптури для його інтер'єру ("Побода царю Амура", "Златість, вилита від любові", "Пісок").

Основоположником побутової скульптури в Україні вважають Л. Палака. У його мистецькому доробку побудовані скульптури "Парасоль", "Переселенці", "Пестілі селяни", "Мабідрі", "Міжові", "Переможці української революції".

Напередодні XIX – XX ст. у творчості окремих українських скульпторів (П.Війтевич, Г.Кузнецик, М.Бринківський) виявляються тенденції атеніського, неокласичизму. Завдяки творчості Ф.Баченського (1864 – 1943) поширюється скульптурний порірок. Він створив мармурове погруддя Шевченка (1894), а також численні портрети Т.Шевченка, тікові копії яких до нашого часу знаходяться в багатьох українських регіонах. Ф.Баченський є автором пам'ятника – погруддя М.Кропивницького на мості в Харкові (1914), роботи цинко-скульптора, зокрема монументально-декоративне пластичне оздоблення, широко використовувалися в архітектурі модерну.

Отже, у кінці XIX – на початку XX ст. спостерігається інтенсивний поступальний розвиток усіх сфер української культури, яка стала активним фактором духовного розвитку народу, зокрема ознакою його національної саморідності, набула великої суспільно-історичної ваги. Теорія естетичної освіти письменників, музикантів, акторів, архітекторів та представників об'єднань творчої інтелігенції сприяла розвитку неповторного національного стилю, який відзначався глибоким поєднанням народних традицій та форм та добутоків європейської культури модернізму. В цей період українська культура складалась як цілісність і сягнула апогею свого розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте історичні обставини розвитку української культури доби модернізму.
2. Назвіть імена видатних представників української модерної літератури.
3. Що Ви знаєте про літературні об'єднання „Молода муза” та „Українська хага”?
4. Охарактеризуйте розвиток українського образотворчого мистецтва кінця XIX століття.
5. Назвіть зміна провідних чинників українських мистецтв кінця XIX ст.
6. Які особливості розвитку української модерної архітектури?

Тема рефератів

1. Дія Українка та становлення української модерної літератури.
2. Новаторська пошуки в українському образотворчому мистецтві кінця XIX – початку XX століття.

3. Західноукраїнський живопис кінця XIX – початку XX століття (Груш, О. Новаківський, О. Кузінський, А. Манастирський).
4. Театральне та музичне життя в Україні кінця XIX – поч. XX ст.
5. Львівський архітектурний модернізм.

Словник термінів та назв

1. **Неовізантизм** — (бейбукузм або бейбукусти) — повний напрям українського монументального та станкового живопису, започаткований М. Бойчуком (1882 – 1937 рр.) та його школою. В неовізантизмі лежали конструктивні основи виступів українського та давньоруського живопису (домонгольського етапу).
2. **“Літературно-науковий вісник”** — заснований у Львові (1898 – 1907) Науковим Товариством ім. Шевченка. Він став всеукраїнським літературним органом, де друкувалися найкращі літературні твори України. У 1907 р. вісник було переведено зі Львова до Києва.

Література

1. Билельський П. У контексті світового авангарду. — К., 1990.
2. Історія української літератури XX ст. — К., 1993. — Кн. 1.
3. Жаборюк А.А. Український живопис останньої третини XIX — початок XX-го століття — Київ – Одеса, 1999.
4. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: Курс лекцій — Житомир, 2002.
5. Курс лекцій з історії науки і техніки України (Дещинський Л.С., Денисов Я.Я., Замлинський Т.І., Дещинський Ю.Л.). — Львів, 1999.
6. Кривильников О. Історія українського театру XX ст. — К., 1999.
7. Лобановський Б., Говил П. Українське мистецтво другої половини XIX — поч. XX століття. — К., 1989.
8. Семчишин М. Тисяча років української культури. — К., 1993; 1994.
9. Українська культура: історія та сучасність. — Львів, 1994.
10. Українська та зарубіжна культура. Підручник для студентів — вищих навчальних закладів. — Харків, 2003.

Тема 12. КУЛЬТУРА XX СТОЛІТТЯ. ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Цілі

- 12.1. Загальні тенденції, особливості та основні етапи розвитку світової культури XX століття
- 12.2. Культурні процеси в Україні дев'яностої роки
- 12.3. Рух опору Шістдесятництво
- 12.4. Сучасна українська культура: проблеми, заквання та перспективи

Методичні поради

В першому питанні з'ясуємо:

- характерні особливості культурного розвитку Європи та України XX століття, його основні етапи;
- художні пошуки в європейському мистецтві доби модернізму (скульпт, абстракціонізм, експресіонізм, поп-арт, „люди свідомості“ та ін.);
- творчий внесок митців представників зарубіжного мистецтва: Пабло Пікассо, Сальвадор Далі, Василь Кандинський, Кете Колвін, Ернст Барлах, Ренато Гутузо та ін..
- основні тенденції розвитку світової літератури, музики, театру на сучасному етапі.

Друге питання доцільно висвітлювати за такою схемою:

- культурне відродження в Україні за умов проголошення національної державності (1917—1921 рр.);
- основні напрямки культурної діяльності білорусів після встановлення радянської влади в Україні;
- запровадження політики українізації, її причини, зміст, добуток та провідники;
- визначні здобутки української освіти та науки;
- літературний канонізм, його основні представники, твори; напрямки: футуризм, еміційнізм, експресіонізм, неокласицизм тощо;
- формування новаторських течій в українському образотвор-

чому мистецтві: творчі спадщини М. Бойчука, Г. Нерубука, Ф. Кричевського, О. Богоматова, П. Халодного та ін.;

- становлення українського модерного театру, художні пошуки Леся Курбаса, драматургія М. Куліша, театр „Березиль“;
- зародження українського кінематографу, творчість О. Довженка, своєрідність українського „люстичного кіно“;
- зростання українізації в кін. 20-х рр.;
- політика репресій та терору проти діячів української культури.

У третьому питанні характеризуємо:

- методи та принципи культурної політики радянської системи восточної та нової доби;
- насадження методу соціалістичного реалізму та його негативні наслідки в літературі, мистецтві;
- рідний шлях до свободи, політична русифікація та денационалізація;
- рух опору та наростання національної боротьби в Україні після смері Сталіна;
- місце національно-культурної течії шістдесятників в опозиційному русі 50—60-х рр.;
- визначні представники шістдесятництва;
- закриття „вадливих“, політичних процесів та переслідування української інтелігенції в 70-х - початок 80-х рр.;
- дисидентський та самвидавничий рух, як опір тоталітарному режимові;
- наведення та оцінювання напрямки культурної діяльності української діаспори, її основні центри в США, Канаді, Європі, Австралії.

У четвертому питанні аналізуємо:

- національно-культурні процеси періоду „перебудови“ та здобуття державної незалежності;
- позитивні тенденції розвитку культури на сучасному етапі, українізація та демократизація школи, науки, преси;
- відродження та діяльність наукових та просвітницьких установах і об'єднань;
- основні проблеми розвитку сучасної української культури в умовах соціально-економічних перетворень, роль та місце культури в подоланні негативних явищ нинішнього суспільного життя;
- сучасний стан молодіжної культури;

- закінчення та перепахтання духовного простору України, її місце в світовому та європейському культурному просторі початку нового тисячоліття

12.1. Загальні тенденції, особливості та основні етапи розвитку світової культури XX століття

Панорама культури XX ст. досить баряниста. Внаслідок пошуків нових засобів масової комунікації та інформації сучасна культура впливає на архаїчну і традиційну культуру багатьох народів світу. У зв'язку з цим необхідно розглянути характер сучасної культури, окреслити її контури і виділити основні риси. Для сучасної культури характерні насамперед такі процеси, як індустріалізація та інституціоналізація.

XX століття характеризується небаченим раніше стрімким розвитком у всіх напрямках людської діяльності, в тому числі і культурі. Кардинальними змінами в суспільному житті і психології людини. Нові естетичні принципи, нова естетика, естетика, принципово нова організація художньої реальності – характерні риси духовного життя світу XX і початку XXI століття.

Розвиток світової культури відбувається тепер відповідно до таких провідних тенденцій:

- прискорення наукового, технічного й інформаційного розвитку;
- вплив науково-технічного прогресу на культуру;
- пошук нових форм передачі культурної інформації;
- зміна співвідношення між масовою і елітарною культурами;
- взаємопроникання культур різних народів.

Основні тенденції світової літератури й драматургії. Література в її традиційних виразах і жанрах займає велике місце в житті людей. Книжка залишається одним з головних засобів культурного розвитку, не зважаючи на зростаючу вагу електронних засобів масової інформації.

Зберігає свої позиції традиційний тиражний роман, модифікуючись в 20 – 30 ро. XX ст. в творах Р. Марсена де Гарія, Р. Фолкнера,

Г. Морава, Ф. С. Фелдєрського, а після другої світової війни (1939 – 1945) – в творах І. Хемінгуей, Ч. В. Сноу, Г. Гріна, Г. Белая, Дж. Андайка, Г. Маркеса. Найбільш глибокий і довершений роман досі у XX ст. в романістичних галузях Т. Манна (1875 – 1955) та У. Фолкнера (1897 – 1962), і темами яких пов'язано новаторство романної прози XX ст. (переплетіння стилів епопеї у Манна та символіка і задумана сюжетна ретроспекція У. Фолкнера).

Екзистенціалістська література (Ж.П. Сартр, А. Камю, Р. Мушья) викликала появу авангардистської драми абсурду (С. Беккет, Е. Іонеско, Р. Олбі, Ж. Жене), яка намагається заперечувати раціоналістичність екзистенціалізму, хвиля й пов'язана з ним позитивна фатальна самотність людини.

За мистецтвами розповсюдження перше місце, далеко випереджаючи інші види літератури, займає масова література різного типу.

Витоки подорожі індустріалізації походять з далекого минулого, однак сьогодні цей процес різко прискорився. Зруйнувавши звичай, пов'язаний зі старими формами виробництва, змивши димчак витоку, підривавши трудяників від їх ґрунту, індустріалізація релятивізує культуру як середовище. Нині інформація і різноманітність техніки інформації сприяють посиленню абстрактної раціоналізації колективного життя в цілому. Сюди можна приєднати й такі явища, як прискорене наповнення, розповсюдження великих тиражів преси, супутникове телебачення, нові системи аудіовізуальної техніки, зіткнення партій. Все це призвело до створення досить ефективного світу думок – нової фігури культури як горизонту.

Будь-яке суспільство являє собою спільність інститутів, тобто організованих форм колективного життя, спадковність яких утворює сферу. Ці інститути – щось постійне тканині, яка з'являється з тканиною, звичок, із перешитих виток колективної пам'яті. В усіх суспільствах, навіть архаїчних, ця тканина замінюється від різкого чи плавного ходу історії. Процес програмування інституціоналізації культурних змін, котрий почався ще в античній стародавності, нині швидко поширюється. Наука і мистецтво стають індустрією, механізми розвитку якої хвиляється від його порцій. Навчання стає все більше формалізованим шкалою розповсюдження своїх висновків, і навчання висновків – турбота держави: людська поведінка на всіх своїх етапах має принципово унікальну, певний, програм і екзистенції. Для всіх цих різноманітних ритмів не-

обхідні бачити, організації, бюрократія, чітко виражені норми. На змичі повільним процесом інституціоналізації мінусового, коли в якійсь була відсутня певний стабіль, вибух культурного середовища, зрігало її виробництво. У повному сенсі вони відбуваються безціліне змичення культури як середовища і бач культури як горизонту.

Слід згадати увагу на той момент, що XX ст. парадно фактом "конімератної культури". Це означає, що відкриття в галузі живопису, музики, літератури, психології, етики не "створюються" з теоретико Геделя про неможливість арифметики і конімератних "чорних" і "білих" ліній, "бачити поверхню" закону, або з конімератом Метасебіту як унікального екземпляра, який в структурному плані є повільнішою мовчазною надізнаною мінусових цілісних ефірів (Веселіті). Іншими словами, сучасна звуково-технічна культура є сповідним набором різних культурних мікрокосмів, котрі необхідно синтезувати в єдине ціле.

Необхідно також врахувати ряд факторів сучасного світу: прискорення розвитку техніки, транспорту і зв'язку, зростаючий вплив навколишнього середовища з мінчарними природних ресурсів, зростаючої взаємозалежності та взаємозв'язку всіх країн тощо. Всі ці фактори призводять до того, що власне культурне співробітництво перетворюється на фундаментальну необхідність цивілізації людства. На думку генерального директора ЮНЕСКО Ф. Сараяси, "встановлення справжнього культурного плюралізму — єдиний шлях, що дозволяє досягти зростаючої ознаменитості, котра несе в собі експансію технічної цивілізації". Цей шлях повинен розглядатися як фактор світової рівноваги і творчості. Міжнародне співробітництво, що забезпечує зближення людей та ідей, розширення взаєморозуміння та солідарності паралельно сприяє зміцненню культурного аспекту розвитку, що є метою будь-якого розвитку.

Без культури не може бути дійсної свободи. Багато дослідників (Ф. Сараяси, А. Швейцер та ін.) переконані в тому, що задачі нашого часу вимагають смислового підходу до проблем XX ст., що основні проблеми виникають у сфері культури і їх вирішення — у розвитку культури. Дійсно, одне з вирішальних труднощів західного суспільства — це значне відставання розвитку людських емоцій від розумового розвитку людини.

Аудіовізуальна культура сучасності — кінно, телебачення. Рухливий кінно-інформ під нових стрілок, що і з'явився на початку століття.

показ яких супроводжувався субтитрами, через звукові фільми 30-х рр. до технічно досконалих колоретних широкоформатних фільмів. Нічий інший випадок не здійснював за такий короткий час такий величезний вплив на життя людей і суспільства як телебачення.

Правдиве місце у сучасному кінновиробництві, кіннопрокаті, телебаченні належить США (експортують 200 тис. годин телезнімальних програм на рік). Символом кінновиробництва став Голлівуд. Мрій кінорежисерів і акторів є «Оскар» — нагорода Американської академії кінномистецтва.

Загальну структуру телебачення різних країн визначають імпортні з США, або створена за американськими рецептами розважальна телепродукція.

Українська культура в діаспорі. Найбільш швидко українська діаспора сформувалася на Американському континенті (США і Канада).

Принципове значення для збереження української культури в еміграції мало відкриття у 1930 р. трьох українських кафедр у Гарвардському університеті та Гарвардського дослідницького центру під керівництвом О. Прицака.

Центром українства Канади є Торонто — осередок Всесвітнього конгресу вишкх українців, а також Вінніпег та Едмонтон.

Художні пошуки в образотворчому мистецтві і музиці. Розвиток архітектури йшов у напрямку функціоналізму. Він характеризувався раціональністю, використанням нових конструкцій, матеріалів (бетон, метал, скло), чіткістю форм та ліній. Створено вражачі будівлі офіційного, суспільного і промислового призначення.

Основними напрямками у живописі стали: неореалізм, абстракціонізм, поп-арт. У стилі неореалізму творили такі відомі художники, як Д. Сіккюрсе (Мексика), Р. Гуттаус (Італія). Визначним представником як авангардистського, так і неореалістичного напрямку виступав П. Пікассо.

Офіційна Америка в середині XX ст. пиналася своїми дослідженнями в абстрактному живописі і в абстрактній скульптурі, основоположниками принципів яких були вихідці з Росії В. Кандинський (1866—1944), К. Малевич (1878—1935).

Поп-арт з 60-х рр. XX ст. змінив моду на елітарний абстракціонізм. Показати відчуження відкрити різницю між елітарним та масовим мистецтвом.

Основоположниками рок-музики сучасності стала англійська група «Бітлз» (поч. 60-х рр.).

12.2. Культурні процеси в Україні довоєнної доби

Роки Української національної революції 1917 — 1920 рр. були важливим етапом у відродженні національної культури. Це був період розквіту національної школи та освіти, що відіграла значну роль у вихованні нового покоління. У листопаді 1918 р. була заснована Всеукраїнська академія наук (ВУАН), першим президентом якої став відомий український прозаїк Володимир Вернадський.

З метою привернення до себе рідних національностей бг-пшовицька влада після ХІІ з'їзду РКП(б), в 1923 р. проголосила політику «коренізації», яка в Україні отримала назву «українізація». Зміст українізації полягав в обов'язковому вивченні української мови у школах, технікумах, вищих навчальних закладах, введення її у державних та громадських установах, ведення літератури українською мовою.

Пріоритету українізації розробляв народний комісар освіти О. Шумський, проведення українізації очолював його наступник — М. Скрипник.

У середині 20-х рр. в Україну з еміграції повернулася частина культурних діячів на чолі з М. Грушевським, які розпочали творити в нових політичних умовах нову національну культуру.

Несприятливі дієвості культури в Україні доби українізації були перервані голодомором та погромом української інтелігенції, який розпочався арештом у липні 1929 р. 3 тис. членів вищаданної ДПУ підпільної організації "Сод-ка Визволення України" (СВУ). В 1930 р. у Харкові відбувся суд над 45 керівниками СВУ — видатними українськими вченими, активними діячами національного відродження: С. Сфрємовим, В. Чехівським, А. Назаревським, М. Сизаченком,

Рис. 12.1. *Михайло Грушевський*
(1866 - 1934)

П. Термійке, Я. Старицьким Черняхівським та іншими. Їх звинувачували у змові для захоплення влади у націоналістич. розшуванні націоналістич. вироженні. До цієї організації репресивні органи включили також студентів та селян, яких застали в Софіївській монастирі, та війня-українців, що проходили службу в Першому сибірському кавалерійському корпусі. Пріорит. СВУ мав інтелектуальне завдання — об'єднувати переслідування потенційної націоналістич. опозиції і скоординувати політику українізації та підготувати ґрунт для масового терору.

У лютому 1931 р. розпочалися нов. арешти української інтелігенції, яким акримінували єврейства у зв'язку з Українського національного центру на чолі з М. Грушевським та В. Голубовичем. Більшість звинувачених були засуджені та відправлені до таборів ГУЛАГу, а самого М. Грушевського вислали з України в Москву, звідки під домашній арешт. У 1944 р. він помер від загальної слабкості.

Тотальний наступ на українство почали та постанови ЦК РКП(б) та ЦК СРСР від 14 грудня 1932 р., яка добува була вигнати "петлюрівська та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій". Ці імперсько-шовіністичні постанови продублювали 15 грудня 1932 р. Сталін і Молотов у телеграмі, у якій вимагали терміново припинити українізацію не лише в Україні, але й в інших республіках, де компактно проживали українці. Керівництво цих республік було зобов'язане перевести всі українськомовні видання на російську мову і до осені 1933 р. підготувати перехід шкіл, інших навчальних закладів до викладання російською мовою.

Упродовж традиційних років в Україні органами ДПУ-НКВД було викрито близько 100 рідних "націоналістичних" організацій та груп. Засудження направляли до концтаборів Півночі, Уralу, Сибіру, Далекого Сходу, Казакстану. Третина депортованих помирала в перші місяці ув'язнення. Нерідко застосовувалася вища міра покарання. Так взимку 1929 - 1930 рр. у київській в'язниці щодомі розстрілювали 70 - 120 чоловік. Терор, крім залякування, мав за мету масово використати дешевої робочої сили для здійснення планів будівництва нової перетворення СРСР у могутню державу.

Внаслідок цього розгромлені та фактично ліквідовані ВУАН і УАПЦ. Тільки упродовж 1932 - 1933 рр. кількість наукових працівників України зменшилася на 1049 чоловік, з 54 єпископів УАПЦ

часом до 5 мільйонів осіб. В 1931 р. з 1067 священиків цієї церкви залишилося 200 чоловік. На середину 30-х рр. було ліквідовано приблизно 80% всіх українських церков, знищено або вивезено за кордон майже всі ікони та декілька тисяч тонн історичних культурних пам'яток.

У цей час були розгромлені письменницьку організацію України. Якщо в 1930 р. друкувалося 259 українських письменників, то після 1938 р. — лише 36. Наступ на вчителів розпочався влітку 1932 р. після ЦК КП(б)У, на якому було оголошено, що 10% вчителів національних шкіл є класово ворожим елементом. Тільки у 1933 р. вилучено «випищено» 24 тис. вчителів. В 1934 р. ліквідовано вся інтелігенція, яка приїхала в УРСР з початком українізації. У Харкові та Тбілісі були скасовані кобзарі та ліричні репертуари, яких по-варшавськи знищили.

Широкою фронтом розгорнулася русифікація України. Принищено видання українських словників, перекладено всю термінологію, випущено багато українських підручників та наукових видань, український правничий уніфікований з російським. В 1938 р. було ухвалено постанову «Про об'єднання вивчення російської мови в українських школах». Почалося активне в організації мережі українських шкіл. У 1938 — 1939 рр. були ліквідовані адміністративні утворення, школи та інші заклади національних мовителів в УРСР. Значно скоротилися також кількості українськомовних видань. Якщо в 1931 р. виходило українськомовною 90% газет та 80% журналів, то у 1940 р. відповідно — 70% та 45%.

«Розстріляне відродження». Насадження методу соціалістичного реалізму. Національно-культурне самоутвердження України внаслідок українізації почало непокоїти московське більшовицьке керівництво. Сталінський наступ на українську культуру у 30-х рр. являв собою в історію над назвою «Розстріляне відродження». Це був розгром цілого покоління української інтелігенції. Знищували не тільки окремих осіб, але і ліквідовували, розформовували цілі культурні й освітні інституції.

Початком розгрому українських культурних діячів 30-х рр. став перший великий політичний процес 1930 р., організований НКВС над видавцем «Сім'якою Відродження України» (СВУ) —

З середини 30-х рр. почалося насадження принципів соціалістичного реалізму, який на десятиліття став гаслом у розвитку мистецтва, спільно поділяючи його на «соціалістичне, демократичне, парвизьке і «реакційне, буржуазно-націоналістичне».

12.3. Рух опору. Шістдесятництво

У роки воєнного фашизму (1941 — 1945) з'являлись напружені вершини М. Рильського, П. Тичини, Л. Первомайського, А. Малишка. Особливо великою популярністю набув вірш В. Сосюри «Любіть Україну».

Смерть Сталіна (1953 р.) сприяла лібералізації суспільно-громадського життя. Розпочався новий виток українського національного руху.

Наприкінці 1950-на початку 1960-х рр. українська інтелігенція у зв'язку з розрекламованою кампанією «Засталинський світ» все більше починає піднімати національні проблеми, пов'язані з русифікацією, із занепадом української науки, літератури, історії, мистецтва.

Національна еліта використовує можливість хрущовської «відлиги», починає випускати свої часописи, багатотомні публікації. Так, з 1957 р. відновлено «Український історичний журнал», згодом почалося публікація Української Радянської Енциклопедії, багатотомної «Історії мистецтв України», мистецтвознавчий видання «Історія українського мистецтва» филологів — «Словник української мови». Важливе значення приділялося створенню в республіці наукової бази для розвитку найсучасніших галузей знань. Для цього в 1957 р. в Києві було засновано комп'ютерний центр, який через кілька років став провідним в УРСР Інститутом кібернетики. Розпочався випуск збірок українськомовних журналів з природничих і технічних наук.

Національно-культурне відродження з кінця 50-х рр. XX ст. передбачало подолання генералізації українських культурних діячів «соціалістичною». Інтелігенція — поети, письменники, публіцисти, літературознавці, художники були представлені відомими іменами: Миколою Вінграновським, Іваном Драчем, Євгеном Гуцалом, Леоном Косенком, Валентином Сімовичем, Євгеном Свєрдловим, Віктором Черномірцем. Завдяки їм наприкінці 60-х рр. став літером Наресного руху України.

Своєю активною позицією і творчістю вони протиставляли прогнивучим інституціям партії в справі літератури та мистецтва, боролися за справжню духовну цінність, людяську істинність. Ці люди користувалися широким підтримкою в середовищі молодого українського інтелекту, з дуже часто в своїх діях виходили за офіційні межі лібералізації.

Отже, невеличкі групи та організації придилювали боротьбу за відродження України цілої її території, вони були представлені різними керівниками населення і в своїх з'явленнях робітничі сили

основний орієнтуванням на радянську державну політику на сцені мистецтва української сценічної літературної думки.

З початку шістдесятих років в Україні розвивався національно-культурний рух, так званих "шістдесятників", який після стибки занепаду сталінських часів деякою мірою сприяв в процвітання української літератури і мистецтва. Це стало несприятливим для влади, яка вже не чекала, що в українській нації можуть прокинутися могутні духовні сили, і висловило глибоку спробу придушити українську національну свідомість.

Рух шістдесятників висунув цілу плеяду талановитих поетів, літературних критиків і перекладачів, як упродовж двох-трьох років віднесли українську літературу на єдині перших, якщо не на перше місце серед літератур народів СРСР. У лаврах цього руху є кілька імен, які могли б прикрасити культуру будь-якої нації: геніальні поети — Василь Генибурдюк, Іван Драм, Лина Костенко, Василь Симоненко та інші.

Безумовно, початки такого відродження української культури зв'язані з роком хрущовської "відлиги". Тоді ж, коли влада усвідомила небажаність для неї українського ренесансу, починалися нові жорстокі репресії. Більшість шістдесятників зазнали переслідувань, змушені замовкнути або калугувати, прилюдно визнавши свої помилки.

Паралельно розвивалася політична і громадська думка, яка висунула таких блискучих діячів, як Валентин Мороз, Іван Дзюба, Святослав Караванський, Віталій Чорновіл та інші. Навіть після капітуляції І. Дзюби перед КДБ його вимушенні відступ не знижує значення його попередньої діяльності.

У грудні 1963 р. з'являється велика, майже на триста сторінок книга І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація". Парадоксально, але книгу було замовлено на замовлення П. Шелеста і спочатку поширено у вигляді так званого "тирстого накладу" серед партійних органів України. Але вже з наступного 1966 р. ця книга стала найпопулярнішою серед українського самвидавця.

Книга І. Дзюби написана з позиції ленінізму і є твором неомарксистського напрямку. Однак увесь її зміст — це національний комунізм, який підкреслює право на самовизначення та розвиток своєї культури і самої нації. У книзі різко критикується політика

русифікації та опієння національної культури України. Це розцінювало як підхід, в дії якого і опієння до російської колоніальної експансії.

Подібний офіційний виступ в середині шістдесятих років був надзвичайно сміливим і ризикованим кроком. Саме з цього розпочиналася еволюція політичної думки українського дисидентства. І з цього часу стримані виступи та ідеї політичної самостійності чи співпраці культурно-національної автономії України замінюються на безапелляційні вимоги відмовитися взагалі від комуністичного режиму, замінюючи його на релігійний, що забезпечить справжню громадянську правду на національну незалежність.

З другої половини шістдесятих років все більшого поширення в Україні набуває самвидавча література. В 1967 р. самвидавець опублікував історичну працю М. Брайчевського "Приданиця чи коз'єднання?", яка піддала сумніву офіційні трактування Переяславської угоди та інших важливих аспектів історичних подій. Така розвідка викликала живий інтерес в патріотичних колах української громадськості, сприяла популяризації самвидавчої літератури загальною.

Самвидавом популяризувалися все В. Мороза "Хропка спора", "Репортаж із заповідника ім. Вері", твори Є. Сверстюка "Сбор у раштованні", М. Осадчого "Більше" та інших авторів, публікувалися різноманітні листи, протести до офіційних радянських урядових і приватних політичних органів, порушення прав і свобод громадян в Україні, нищення пам'яток національної культури тощо.

Нарешті у 1970 р. самвидавець організується в окремі журналі "Український вісник". На перших порах опісля виїздили його "не англійським, не англійським, не англійським". Оскільки з № 1-8 "Український вісник" радянському політику і велике значення до конспірації, вважаючи себе підпільним органом. Крім простого інформування громадськості щодо розвитку політичної ситуації в республіці, матеріали "Українського вісника" розкривали суть окупаційного режиму в Україні і опісля на порядок денний необхідності об'єднання всіх демократичних антиколоніальних сил як єдиний можливий шлях до розорганізації широкі національно-визвольної боротьби. За допомогою української емігрантської журналістики почали випускати і пропартувати на Заході, що спричинило значне загострення радянського керівництва.

Отже, самвидав відіграв важливу роль у трибуни переломних ідей, думок, ставав основою для нових досліджень на противагу офіційній идеології, розкривав жорстокість, брехливість комуністичного тоталітарного режиму, був невід'язковою частиною всукраїнського загального опору та тотукав ґрунт для подальшої боротьби за національне відродження.

12.4. Сучасна українська культура: прибічник, завдання та перспективи

Розпад Радянського Союзу і блискучі прорадянської ориєнтації, крах комуністичної системи ознаменували початок нової історичної доби в соціально-політичних, суспільних, економічних і культурних проєктах цілого світу. Глобальні перетворення дали змогу наблизити завершення приватного періоду як в політиці, економіці, в методології соціально-гуманітарних наук, так і в культурній сфері.

У сучасних розвинених інтегрованісцьованих державах можна виокремити три найбільш розповсюджені моделі взаємовідносин держави з культурною сферою: американську, британську і французьку. Вони відрізняються різним державним втручанням в процес підтримки культури, обираючи її механізми та недержавної підтримки мистецтва та мистецьких закладів.

Американська модель полягає в децентралізації підтримки культури, провідною роллю приватних спонсорів і фондів, високим рівнем відносно господарської ефективності культурно-мистецьких закладів.

Британська модель передбачає підтримку культури державою за принципом «книга пугалої руки», розподілом бюджетних коштів через автономні недержавні й напівдержавні інституції.

Французька модель зорієнтована на потужну й централізовану підтримку національної культури.

Усі держави європейського Союзу та США проводять добре продуману політику залучення до розвитку культури недержавних коштів. Тут є суттєво переважно піти не лише для приватних спонсорів, а й для активного співпрацювання мистців до їх розвитку, запровадження різноманітних схем так званих «доповнювальних гарантій». Так, отримавши певну суму

від приватного спонсора, мистець одержує і певну частку від держави. На початку 90-х років сфера культури широку зарахунок спонсорства одержувала близько 60 млн. фунтів стерлінгів у Великобританії, близько 700 млн. франків у Франції, 300 млн. марок у Німеччині.

Щодо України, то її культурна сфера живе більш скромними масштабами. Вона обмежена цілим комплексом проблем, що дістанься у спадщину від минулого. Інтелектуальна та духовна криза української культури не розпочалась сьогодні, а була закладена в самій суті тоталітарно-імперського режиму.

Безкровна поява майже в центрі Європи суверенної України, її політичне відродження суттєво вплинули на суспільні та геополітичні реалії не тільки в цьому регіоні, а й в усьому світі. Появився інтерес країн світової співдружності до її економіки, історії, національно-політичного і національно-культурного піднесення, міжнародних зв'язків. Це стало можливим тому, що в середовищі українського народу за багато століть сконцентрувався величезний потенціал цілої духовної культури на противагу постійним зазіханням на колонізацію українських етнічних земель з боку чужоземних держав. Зберігся немало цінностей і традицій української національної культури, які чинили мобільну культурний самозахист українського суспільства, готують нову інтелектуальну еліту нації.

Концепція національної культури, розроблена М. Грушевським, лежить в основі відносин в умовах боротьби за Українську державу і в час її рибудови. Ідея М. Грушевського ґрунтується на автономності розвитку українського народу, його культури. Вона з'явилась у реактивному протистоянні перед усім світом і практичному становленні української державності, що включала всі компоненти суспільного життя, зокрема культури. Сама ця ідея продовжує рухати процес активізації формування нового ідейного підґрунтя всієї культури, всіх духовних чинників. Наве стало аксіомою те, що загальнолюдська цінність, яка виступає як інституції, там, де культура творить своє національне специфічне.

Разом з тим жодна національна культура не може існувати як замкнена, самодостатня — без творчого спілкування з іншими культурами. Здобутки української культури стають надбанням усього світу, оскільки як національний внесок у міжнародний культурний процес.

Не випадково, захищаючи право українців мати своє місце серед народів світу, ще у 1918 р. український економіст М. Туляковський, який зробив вагомий внесок у світову економічну думку, писав, що першочисно необхідно визнати право за українцями бути свідками своєї вітчизни і працювати над розвитком своєї національної культури. Тим паче, що нині у світі проживає більш як 60 млн. українців, які не відмовилися від своєї мови, від своєї землі, від своєї культури. А тому, як й дотримуєся академік М. Жуковський, у цивілізованій багатомовності розвитку людства ми повинні поєднати своє культурно-цивілізоване місце. Для цього нам слід здійснити соціально-культурну модернізацію суспільства і підкріпити перед ним білінгвістичну варіативність сприйняття світу.

Разом з тим в Україні є певні культурні проблеми. За соціологічними дослідженнями українською мовою розмовляє лише 44 відсотки населення України. За винятком міст півдні Західної України, у великих містах (разом з Києвом) панує двомовність, а фактичного переважання російської мови. Не дивує відповідні пропорції у культурній продукції: в Україні на 100 громадян української національності припадає сім українськомовних видань, а на 100 громадян російської національності — 54 російськомовних видання. Проблема полягає не лише у сфері поширення української мови. Не менш важливим є те, що українці мають нижчий соціальний статус: пересічний українець має нижчий рівень освіти, рідше дивиться телебачення, читає газети і слухає радіо, а ніж пересічний росіянин. Частка українців серед населення падає обернено пропорційно до розмірів населених пунктів: вони зберігають більшість (більш як сотню тисяч осіб) у селах і невеликих містах, становлять приблизно половину населення середніх міст і є вкрайною меншістю (25 – 33 відсотки) у великих містах (лише Західною Україною є липня винятком, Київ, де частка українців дорівнює 58 відсоткам). За частотою представництва у державному апараті (24 відсотки) вони поступаються євреям (63 відсотки) й росіянам (32 відсотки), перебуваючи приблизно на тому самому рівні, що й білоруси та поляки в Україні (23 – 25 відсотки).

Сьогодні в Україні її мешканці втричі рідше відвідують театр, ніж десяти років тому. За всі роки незалежності в Україні випущено лише 250 фільмів усіх жанрів. На одну книгу українською мовою припадає 50 видань російською.

Демократизація релігійного життя України сприяла як стрімкому зростанню кількості різноманітних конфесій і культів (більш як сотні), зокрема таких екзотичних, як кришнаїти або мормони, так і зростанню загальної чисельності релігійних громадян (на ПЕК ще у 1991 р. до неї належало 33,5 тис., у 2000 р. — сьогодні 52 відсотки від загальної кількості віруючих в Україні належать до православних церков, 25 відсотки — до протестантських, а 21 відсотки — до двох гілок католицької церкви (УГКЦ та РКЦ)). Візит в Україну (Київ, Львів) Папи Римського у червні 2001 р. сприяв як значному підвищенню авторитету церкви у суспільстві, так і, загалом, підвищенню міжнародного авторитету молодій Українській державі.

Українська культура ґрунтується на основі принципів демократизму, європейського вибору, поваги до людини.

Конституція України 1996 р. наділа українській мові статус державної. Разом з тим вона гарантувала розвиток та використання мов інших народів, що проживають на території України.

Широко розвивається національна освіта, в тому числі у вишньому навчальному закладі. Навіть в умовах зрушення в утвердженні української мови у навчальному і виховному процесі. Більшість учнів навчається українською мовою.

За особливі заслуги у розвитку науки і культури, підготовку висококваліфікованих спеціалістів найкращим вузам України присвоєно статус «національний», в тому числі Національному університету «Львівська політехніка» (2000 р.).

Розвивається видавнича справа, зростає кількість видань і тиражі книг, більшість з яких видається українською мовою.

Важливе значення у справах літератури України у світове співтовариство набуває художня культура. Виступи українських виконавчих колективів, співаків, виставки творів з колекцій музеїв сприяють зростанню міжнародного авторитету, популярності України.

Словник термінів та назв

1. **Авангард** — (той, що попереду) — активна тенденція в мистецтві модернізму, спрямована на оновлення художньої творчості, що різко протиставляє себе традиції.

2. **Дадаїзм** – художній напрямок в мистецтві, паття якого походить від паття групи художників „Дада“, заснованої у Цюріху в 1916 р. Характеризується прапненням митців відтворити „божевільний світ по-божевільному“. Більше прагнули до мистецької маніфестації, ніж до реальної картини.

3. „Екран“ – журнал для митців, що виходить з 1941 року в Чикаго (ІІІА). подіє певну панораму життя української спільноти з усіх компонентів і країн світу.

4. **Неореалізм** – художній напрямок в мистецтві, започаткований в 20-х – 30-х рр. ХХ ст., що характеризується поверненням до реалістичних засобів художнього творення, прапненням до правдивого відображення, чого-то моделювання форм лінійності. Пито представників: Манеєс, Піклетт, Леже, Брак.

5. **Поп-арт** – виник в 40-х рр. в Америці, для нього характерний китч, колаж – введення реальних предметів в живописні твори. Став ознакою агресії масової культури, що протистояла елітарній.

6. **Сюрреалізм** – виник в 20-х рр. в Парижі. Характерна свобода творчої фантазії, звернення до підсвідомого та ірраціонального. Особливе місце належить сну, митици, божевільно. Найвідоміший представник – С. Дали.

7. **Фовісти** – (французько – „дикі“) – група, яку очолював критична група художників після виставки своїх творів в Парижі в квітні Савої у 1905 році.

Питання для самоконтролю

1. Окресить загальні тенденції розвитку європейської культури ХХ століття.
2. Назвіть основні художні течії в європейському мистецтві ХХ століття.
3. Векторіте іронічно та мист. політики українзації 20-х – поч. 30-х рр.
4. Назвіть провідних діячів української культури 20-х – 30-х рр.
5. Що Ви знаєте про театр „Березиль“?
6. В чому значення творчості О. Довженка?
7. Назвіть основні культурні центри української діаспори.
8. Охарактеризуйте творчість діяльності десятилітників.
9. Як основні проблеми розвитку української культури на сучасному етапі?

10. Окресить роль та місце культури в сучасних суспільних процесах.
11. Якою є сучасна актуальність культури в Україні?

Темн рефератів

1. Художні пошуки в європейському мистецтві ХХ століття.
2. Масова культура як культурно-історичний феномен.
3. Еволюція і формування культурно-історичної пам'яті поколінь.
4. Пошук трагедії європейської культури.
5. Соціалістичні та націоналістичні ідеї в українському інтелектуальному середовищі (М. Грушевський, В. Винниченко, В. Липинський, І. Долішів).
6. Український літературний авангард 20 – 30-х рр.
7. „Розстріляне відродження“ повернуті імена.
8. Новаторська творчість І. Курбаса.
9. Український кінематограф (О. Довженко, І. Конисарецько, Н. Ільїнко, І. Миколайчук, С. Параджанов та ін.).
10. Соціалістичний реалізм та його негативні наслідки в українській культурі радянської доби.
11. Значення творчості митців-емігрантів в духовному відродженні України.
12. Наукові та мистецькі здобутки українців в діаспорі.
13. Роль культури в сучасних процесах українського державотворення.

Література

1. Українська та зарубіжна культура. / За ред. Л.С. Дещинського. – Львів, 2002.
2. Курс лекцій з історії науки і техніки України (Дещинський Л.С., Дещин Я.Я., Завацький Т.І., Дещинський Ю.І.) – Львів, 1999.
3. Калитук С.М., Остафійчук В.Ф. Історія української та зарубіжної культури. – К., 2000.
4. Українська та зарубіжна культура. / За ред. М.Зюбана. – К., 2000.
5. Зюба І. Україна з світу. Літературна панорама. 1990 – Ік.
6. Курбас І. Березиль та творчість емігрантів. – К., 1988.
7. Історія української літератури ХХ століття. – К., 1994.
8. Енциклопедія постмодернізму. О. Пінквіст. – К.: Основи, 2003.

9. Красицький З. На постмодерністських роздоріжжях культури. – К., 2000.
10. Красицький О. Історія українського театру ХХ ст. — К., 1999.
11. Греченко В., Чорний І., Кушперук В., Рожко В. Історія світової та української культури. — К., 2000.
12. Українці в Чикаго й Філадельфії тисячоліття хрещення України. Ред. і упорядник Д. Маркус. — Чикаго, 1989.

ЗМІСТ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ	3
Тема 1. КУЛЬТУРА: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ	5
1.1. Поняття "культура". Етимологія терміна	7
1.2. Природа культури	9
1.3. Структура, рівні та функції культури в суспільстві	12
1.4. Типологія культур. Етнічна, національна та світова культура	12
1.5. Художня культура та художній стиль культури українців	15
1.6. Культура і мода	17
1.7. Культура і цивілізація	18
Тема 2. СТАРСЬОДАВНІ КУЛЬТУРИ	25
2.1. Особливості культури первісного суспільства	26
2.1.1. Пам'ятки палеоліту на території України	26
2.1.2. Трипільська культура та її місце в культурі України та Європи	31
2.2. Культура епохи. Скіфський "зириний" стиль	35
2.3. Культура Стародавнього Єгипту	36
2.3.1. Культура Месопотамії та Єгипту	36
2.3.2. Культура Індії та Китаю	43
Тема 3. АНТИЧНА КУЛЬТУРА	52
3.1. Культура Стародавньої Греції	52
3.2. Культура Стародавнього Риму	64
3.3. Культура античних імперій: Першого Царства Римської імперії	69
Значення античної культури для розвитку сучасної української культури	69
Тема 4. КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІСНОЇ ЄВРОПИ	72

4.1. Взаємовідносини мистецтва і політики в епоху середньовіччя	75
4.2. Середньовісна культура Західної Європи	79
4.2.1. Аристотелизм як характерне відношення до культури	80
4.2.2. Роль творчості в мистецтві середньовіччя	80
4.2.3. Романський і готичний стилі в архітектурі та образотворчому мистецтві	81
Тема 5. КУЛЬТУРА ЕПОХИ БАРОКО В УКРАЇНІ	83
5.1. Історичні передумови формування культури в Україні	83
5.1.1. Мистецтво культури давньої Русі	88
5.1.2. Християнство та його вплив на культуру	90
5.2. Письменність, освіта, література, поезія	91
5.3. Художня культура	90
5.3.1. Архітектура та монументальне мистецтво	99
5.3.2. Декоративно-ужиткове мистецтво	105
5.4. Культура Галицько-Волинської держави	107
Тема 6. РЕНЕСАНС У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ	114
6.1. Історичний характер ренесансної культури	114
6.2. Італійський Ренесанс та його вплив на предсхідники	117
6.3. Особливості Нідерландського Ренесансу, Реформація та вплив на духовну культуру	118
Тема 7. РЕНЕСАНС В УКРАЇНІ	125
7.1. Складові фактори формування Ренесансу в Україні. Передвідродження	126
7.2. Національно-освітній етап культури в Україні. Відродження	127
7.3. Ренесанс в українській архітектурі та образотворчому мистецтві	129
Тема 8. КУЛЬТУРА В АРХО	145
8.1. Загальні характеристики бароко. Діалог естетичних ідей європейської мистецтва	146
8.2. Складові частини культури українського бароко	151
8.2.1. Стан освіти та науки. Києво-Могилянська академія	151
8.2.2. Література та музика	155
8.3. Бароко в художній культурі України XVII – XVIII ст.	159
8.3.1. Архітектура та образотворче мистецтво Лівобережної України “Київське Бароко”	159

8.3.2. Особливості західноукраїнського бароко. Львівське бароко	162
Тема 9. КУЛЬТУРА ПОСЛІДНЬОГО ЧАСУ (ПІНІЦЬ XVII – XVIII СТ.)	167
9.1. Європеїзація культури XVIII – XIX ст. в Україні та до реформ	169
9.2. Особливості південно-західного українського культури	179
9.3. Романтизм та національно-культурне відродження в Україні першої половини XIX ст.	180
9.4. Етно-Шевченківський етап становлення нової національної культури	181
9.5. Українська культура другої половини XIX ст.	186
Тема 10. КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО МОДЕРНИЗМУ (КІН. XIX – ПОЧАТ. XX СТ.)	193
Тема 11. МОДЕРНИЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ (КІН. XIX – ПОЧАТ. XX СТ.)	200
11.1. Становлення модерної літератури. Розвиток театру та музики	211
11.2. Образотворче мистецтво: від реалізму до модернізму	217
11.3. Архітектурні моделі: еклектика, стилізація, конструктивізм	233
Тема 12. КУЛЬТУРА XX СТОЛІТТЯ. ПРЯМІСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	238
12.1. Загальні тенденції, особливості та основні етапи розвитку сучасної культури XX століття	239
12.2. Культурні процеси в Україні до незалежності	241
12.3. Рух опору. Протидія тоталітаризму	247
12.4. Сучасна українська культура: проблеми, виклики та перспективи	249

Т. Є. Дещинський, Р. Д. Зінкевич, С. В. Терський,
Я. Я. Денисов

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ

Комп'ютерне верстання

Наталії Мельникової

Здано у видавництво 12.11.2007. Підписано до друку 5.02.2008.
Формат 60×84/16. Друк офсетним. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 14,5. Обл.-вст. арк. 12,9.

Видавництво «Бескид Біт»
м. Львів, вул. Горького, 85/21
тел./факс (032) 242-15-49, 261-52-05

Відруковано з основних оригіналів
в друкарні ПА «Промінь»
Свидетство державного реєстру ДК №356 від 12.03.2007 р.